

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

OSMANLI İLİM GELENEĞİNDE BUHÂRÎHÂNLIK

MUSTAFA CELİL ALTUNTAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. ZEKERİYA GÜLER

Konya-2010

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Celil ALTUNTAŞ
	Numarası	064244021001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis Bilim Dalı
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tezin Adı	Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mustafa Celil ALTUNTAŞ

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Celil ALTUNTAŞ		
	Numarası	064244021001		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Zekeriya GÜLER		
Tezin Adı		Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârihânlık		

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârihânlık başlıklı bu çalışma 01/ 02/ 2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Prof. Dr. Zekeriya GÜLER	Danışman	
Prof. Dr. A. Turan YÜKSEL	Üye	
Doç. Dr. Mehmet EREN	Üye	

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Celil ALTUNTAŞ	Numarası: 064244021001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Hadis	
	Danışmanı	Prof. Dr. Zekeriya GÜLER	
	Tezin Adı	Osmanlı İlim Geleneğinde Buhârîhânlık	

ÖZET

İmam Muhammed b. İsmail'in *Câmi'u's-Sahîh* adlı eseri Kur'an'dan sonra en sağlam kaynak olarak kabul edilir. Sahih hadisleri toplamada gösterdiği titizlik onun bu konuma yükselmesini sağlamıştır. İslam ümmeti de mezkûr kitaba gereken değeri göstermiş ve bu sağlam kaynaktan Peygamberinin uygulamaları ve sözlerini öğrenme imkânı bulmuştur. Bu güvenilirlik özellikle Osmanlı toplumunda *Câmi'u's-Sahîh*'in baş tacı edilmesi sonucunu doğurmuştur ki bunun neticesinde Buhârî'ye has ders geleneği oluşmuş, camilerde halka Buhârî-i Şerîf okutan dersiâm efendilere Buhârîhân denilmiştir. Devlet kontrolüyle yaygınlaşan bu uygulama camilerden türbelere, kütüphanelerden devlet kurumlarına kadar yaygınlaşmış zor ve sıkıntılı zamanlarda ve özellikle savaş zamanlarında hatmedilmesi için devlet tarafından emirler yayınlanmıştır. Mali kısmı kurulan vakıflardan karşılanmış ve Buhârîhânlara maaş tahsis edilmiştir. Osmanlı toplum hayatının dinamiklerinden olan cami derslerinin en önemli ayağını temsil eden Buhârî hatim geleneği Osmanlı ilim geleneğinin kendine has uygulamalarından bir tanesidir.

T.C
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa Celil ALTUNTAŞ	Numarası064244021001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Basic Islamic Sciences Master of Science Branch / Science Branch of Hadith	
	Danışmanı	Prof. Dr. Zekeriya GÜLER	
Tezin İngilizce Adı		Buharihanism in Ottoman Education Tradition	

SUMMARY

The Imam Muhammad b. Ismail's work named *Camii's-Sahih* is regarded as the most reliable source after the Qur'an. It has gained this situation thanks to toucy of collecting the genuine traditions. The muslim community has appreciated its value as required and found chance to learn their Prophet's deeds and words from it. This reliability has resulted in being enthroned the mentioned work by the Ottoman community. And consequently, a teaching tradition special for Buhari has taken place. The man who teached sacred Buhari at mosques has been named as Buhârîhân. This has been generalized by the hand of the government from the mosques to the tombs and the library to the government agencies. And the government has gived directions for being read Buharî from cover to cover at the bored and hard times. Financial part has been provided from the founded institutions and Buhârîhân were given salary. The tradition of reading Buhari, one of the representatives of lessons at mosques which were dynamics of Ottoman communitylife, is one of the specifics of Ottoman education tradition.

KISALTMALAR

A. MKT. DV.	Sadaret Mektûbî Kalemi, Deâvî
A. MKT. MHM.	Sadaret Mektûbî Kalemi, Mühimme
A. MKT. NZD.	Sadaret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Devâir
a.mlf.	Aynı müellif
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C. AS.	Cevdet Askeriye Tasnifi
C. BLD.	Cevdet Belediye Tasnifi
C. DH.	Cevdet Dâhiliye Tasnifi
C. EV.	Cevdet Evkâf Tasnifi
C. HR.	Cevdet Hariciye Tasnifi
C. MF.	Cevdet Maârif Tasnifi
c.	Cilt
DH. KMS.	Dâhiliye Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Tasnifi
DH. MKT.	Dâhiliye Mektûbî Kalemi Tasnifi
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
DUİT.	Dosya Usûlü İrade Tasnifi
EV. D.	Evkâf Defter Tasnifi
Göz. Geç	Gözden Geçiren
HAT.	Hatt-ı Hümayun Tasnifi
Haz.	Hazırlayan
İ. DH.	İrade Dâhiliye Tasnifi
İ. EV.	İrade Evkâf Tasnifi
İ. HUS.	İrade Hususi Tasnifi
İ. İLM.	İrade İlmiye Tasnifi
İ. MVL.	İrade Meclisi Vâlâ Tasnifi
İ. ŞD.	İrade Şura-yı Devlet Tasnifi
İ.	İrade
İÜEF.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

İMMA.	İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi
MEB.	Milli Eğitim Basımevi
MÜSBE.	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MF. MKT.	Maârif Mektûbî Kalemî
MV.	Meclis-i Vükelâ
Neşr.	Neşreden
OMÜİFD.	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	Sayfa
(s.a)	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Terc.	Tercüme eden
Thk.	Tahkik eden
Tsh.	Tashih eden
TSMA.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK.	Türk Tarih Kurumu
v.	Vefat tarihi
Y. A. HUS.	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. ASK.	Yıldız Perakende Askeri Maruzat Evrakı
Y. PRK. AZJ.	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
Y. PRK. BŞK.	Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. EV.	Yıldız Perakende Evkaf Evrakı
Y. PRK. MK.	Yıldız Perakende Müfettişlik ve Komiserlik Tahrirâtı
Y. PRK. SGE.	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri
Y. PRK. UM.	Yıldız Perakende Umumi Mâruzat Evrakı
Yay.	Yayınları
ZDMG.	Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft

ÖNSÖZ

Allah'a hamd, Rasûlüne, âl ve ashâbına salât ve selâm olsun.

İslâm dininin, iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet, günümüze kadar hem şifahî hem de yazılı olarak nesilden nesile intikal ettirilerek Müslümanların dinlerini sağlam kaynaktan almaları sağlanmıştır. İslam ümmetine has olan isnad sistemi sayesinde Müslümanlar, yüzyıllar önce yaşamış olan insanları ve onların faaliyetlerini kayda geçirmişlerdir. İslâm ümmetinin içinde bu iş için ömrünü feda eden nice âlimler vardır ki onlar bugünün ilim dünyası için temel taşı niteliğinde olup ümmetin medâr-ı iftihârlarıdır.

İmam Buhârî, sahîh hadisleri derlemek amacıyla tedvin ettiği *el-Camiu's-Sahîh* isimli kitabıyla meşhur olmuş ve bu konuda diğer müellifler arasında farklı bir konuma yükselmiştir. Hadisleri almak için gösterdiği titizlikten dolayı onun rivayetleri güvenilirlik konusunda sağlam kabul edilmiştir. Müellifinin bu özelliğinden olsa gerek mezkûr kitap, İslam ümmetinin temel kaynaklarından biri olagelmiştir. Ümmet bu kitabı hep baş tacı etmiştir ki bunun sonucunda onun rivayeti ve tedrisi ile ilgili farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı'da ilk dönemlerden itibaren medreselerde okutula gelen *el-Camiu's-Sahîh* sonraları o kadar çok yaygınlık kazanmıştır ki Osmanlı toplumunun temel kitaplarından biri olarak muhtelif zaman ve mekânlarda okunması ve okutulması gelenek halini almıştır. Medreselerle birlikte camilerde de okunan *Buhârî-i Şerîf*'in, daha sonra türbeler ve tekkelerde okunmasının yanı sıra, sıkıntılı zamanlarda da teyemmünen ve teberrüken okuma geleneği yaygınlaşmıştır. Bu yaygınlaşma ordu başta olmak üzere birçok kurumda görülmüştür.

Buhârî-i Şerîf'i bu konuma getiren şüphesiz ki onun güvenilir kaynaklar arasında ilk sırayı teşkil etmesi olmuştur. Ayrıca Osmanlı toplumunun dini yaşayış ve algılayışları da bunda etkili olmuştur denilebilir. Zira böyle bir uygulamanın İslamiyetin doğduğu yer olan Arap toplumunda değil de yaklaşık yedi asır sonra teşkil etmiş olan bir Acem toplumunda görülmesi konuyu anlamada yardımcı olacak hususlardır.

Çalışmanın birinci bölümünde imam Buhârî'nin hayatı ve faziletleri ile birlikte *Câmiu's-Sahîh*'in önemine ve İslâm toplumundaki konumuna değinilmiştir. İkinci Bölümünde ise Osmanlı ilim geleneği hakkında genel bilgiler aktarıldıktan sonra Buhârîhânlık geleneğinin Osmanlı Devleti nezdindeki konumu ve hatmetme geleneği izah edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümünde ise, Buhârîhânlık geleneğinin uygulanma imkânı bulduğu mekânlar ele alınmıştır. Camiler, türbeler, devlet daireleri, tekkeler ve kütüphaneler örnekleriyle açıklanmıştır. Daha sonra bu geleneğin en çok görüldüğü ve zor ve sıkıntılı zamanlarda hatmetme geleneği hakkında bilgiler verilmiştir.

Konunun belirlenmesinde ve çalışmanın oluşmasında yardımları dokunan herkese, özellikle eğitim-öğretim konusunda yardımlarını ve teşviklerini üzerimde hep hissettiğim anne ve babama, ilmi çalışmalarımda sürekli yanımda olan eşime, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Bilim Dalı hocalarıma, hassaten ilim yolcularına emsalsiz bir örneklik teşkil eden tez danışman hocam Prof. Dr. Zekeriya GÜLER'e beyanı teşekkür vecibeden addolunur.

Mustafa Celil ALTUNTAŞ

K. Çamlıca 10.01.2010

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	I
ÖZET	III
SUMMARY	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
GİRİŞ.....	1
KONU VE KAYNAKLAR	1
I. KONUNUN MAHİYETİ VE ÖNEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN METOT	2
III. TEZİN KAYNAKLARI VE ÖZELLİKLERİ.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
MUHAMMED B. İSMAİL EL-BUHÂRÎ VE EL-CÂMIU’S-SAHÎH ADLI	
ESERİ	5
I. Muhammed b. İsmail el-Buhârî	5
II. Sahîh-i Buhârî'nin İslam Dünyasındaki Yeri	10
A. Kuzey Afrika'da el-Câmiu's-Sahîh	12
B. Osmanlı'da el-Câmiu's-Sahîh.....	15
C. Hatmü'l-Buhârî Literatürü.....	19
D. el-Camiu's-Sahîh'in Osmanlı Döneminde Neşredilmesi.....	20
İKİNCİ BÖLÜM	27
OSMANLI İLİM GELENEĞİ VE BUHÂRÎHANLIK.....	27
I.Osmanlı'da İlim Geleneğini Taşıyan Unsurlar	27
A. Camiler	27
B. Medreseler	30
C. Dersiâmlar.....	33
C. Kürsü Şeyhliği	38
D. Huzur Dersleri	41
II. Osmanlı'da Buhârîhanlık Geleneği.....	42

A. Buhârîhânlık	42
1. Tanımı	42
2. Şartları	43
B. Buhârîhânlar ve Cami Ders Geleneği.....	44
1. Buhârîhânlar	44
2. Buhârî Okuma Ve İcâzet Verme Geleneği.....	51
3. Hadisleri Yorumlama Geleneğinin İntikali ve Cami Dersleri	52
C. Buhârî-i Şerîf Hatim Duası	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	62
BUHÂRÎ OKUNAN YERLER VE OKUMA GAYELERİ.....	62
I. Buhârî Okunan Yerler	62
A. Camiler	62
1. Hırka-i Şerîf Camii.....	66
2. Süleymaniye Camii	71
3. Ayasofya ve Fatih Camii	73
4. Edirne’de Yakut Paşa Camii.....	74
5. İzmir, Manisa ve Sakız Adası’ndaki Camiler.....	75
6. Mısır Camileri.....	79
7. Kerkük’de Mecidiye Camii	82
8. Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî.....	84
9. Şam Emeviye Camii.....	96
10. Bağdad Saray Mescidi.....	101
B. Türbeler	101
1. Bursa’da Bulunan Padişah Türbeleri	102
2. Sultan Mehmed Türbesi	104
3. Sivas’ta Şemseddin Hazretleri Türbesi	104
4. Hamidiye Türbesi.....	105
5. Haleb’te Zekeriya (a.s.) Türbesi	107
6. Nakşidil Türbesi.....	108
C. Devlet Daireleri.....	108
1. Bâb-1 Fetvâ	108
2. Bâb-1 Âlî.....	113

3. Mâbeyn-i Hümâyun	114
4. Livâ-yı Şerîf.....	114
5. Hırka-i Şerîf Dâiresi.....	117
D. Tekkeler.....	118
E. Kütüphaneler.....	121
II. Buhârî-i Şerîf Okumanın Gayesi	126
A. Karşılaşılan Sıkıntılardan Kurtulmak İçin.....	126
B. Ordularda İstimdâd Niyetiyle	130
C. TBMM'nin Açılışı Sebebiyle	140
SONUÇ	143
BİBLİYOGRAFYA.....	147

GİRİŞ

KONU VE KAYNAKLAR

I. KONUNUN MAHİYETİ VE ÖNEMİ

Osmanlı Devleti altı yüz yılı aşkın bir zaman diliminde İslam ümmetinin en büyük devletlerinden biri olarak hüküm sürmüştür. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle geçen süreçte İslam dünyasının en büyük temsilcisi konumuna gelen bu devlet kendine özgü sistemiyle diğer devletlerden farklılık arz etmiştir.

Camilerde ders verme geleneği İslam'ın ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Osmanlı toplumu da bu geleneği sürdürmüştür. Toplumun dinamiklerini ayakta tutan unsurlardan olan cami dersleri, birçok insanın buralarda yetişmesini sağladığı gibi; medreselerde verilen eğitimin ve okutulan kitapların halka arzına vesile olmuştur. Bu yüzden Osmanlı ulemâsının hayatında cami dersleri önemli bir yer teşkil etmiştir.

Osmanlı toplumunun din algısı üzerinde yapılacak çalışmalar hiç şüphesiz ki şu üç kitap ele alınmadan değerlendirilmeye tabi tutulamaz. Bu eserler *Buhârî-i Şerîf*, *Şifâ-i Şerîf* ve *Mesnevî-i Şerîf* tir. İsimlerinin Osmanlı toplumunda Şerîf diye zikredilmesi bile kendilerine verilen ehemmiyeti göstermesi açısından kayda değerdir. Bunlar arasında *Buhârî-i Şerîf*, yaygınlık kazanması açısından en önde geleni olmuştur. Diğer kitaplar da camiler başta olmak üzere muhtelif mekânlarda okunula gelmiştir.

İmam Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin (v.256/870) *el-Camiu's-Sahîh* isimli kitabı, sahih hadisleri derlemede gösterdiği titizlikten olsa gerek erbâb-ı ilim tarafından en muhkem kaynak olarak görülmüş ve diğer kitaplar arasında tebâruz etmiştir. Osmanlı ulemâsı *Buhârî-i Şerîf* diye isimlendirdiği mezkûr kitabın medreselerde ve camilerde ders olarak okunması işini önemsemiş ve aksatmadan devam ettirmiştir. Kendisine gösterilen bu ihtimam neticesinde toplumda çok büyük ölçüde yaygınlaşan *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği zamanla onu hatim olarak okumak şekline bürünmüştür.

Buna sebep olarak, hadislerin İslâm ümmeti açısından vazgeçilemeyecek bir statüde bulunması ve hatta İslam'ın yaşanmasında en önemli faktörlerden olması

gösterilebilir. Osmanlı toplumu hadis kitaplarına özelde Buhârî'ye gereken değeri göstermiş ve onun topluma yön veren bir seviyeye yükselmesini sağlamıştır.

Daha ilk dönemlerden itibaren hadisler, Peygamber efendimizin (s.a.) ağzından çıkmaya başladığı andan itibaren gönüllerde mâkes bulmuş ve amele dönüşmüştür. Bu yüzdendir ki yüzyıllardır nesilden nesile aktararak hayatîyetlerini korumaktadır. Dolayısıyla hadisleri sadece kitaplar arasında değil, toplumun içinde onların dinamiklerini ayakta tutan birer düstur olarak düşünmek ve aramak daha doğru olsa gerektir.

Hiç şüphesiz Osmanlı döneminde uygulama imkânı bulmuş *Buhârî-i Şerîf* tedrisi de, sünnetin intikalini sağlayan faaliyetlerden olmuştur. Özellikle hadisleri yorumlama geleneğinin nesilden nesile intikali cami derslerinin en önemli sonucudur. Bu bağ sayesindedir ki toplum, sünnet eksenli bir yaşamdan hiçbir zaman kopmamış ve sünnetin doğru olarak anlaşılması bu sayede olabilmıştır. Çalışmada en çok dikkat çekilmek istenen konu da hadisleri yorumlama geleneğinin intikalidir.

II. ARAŞTIRMADA TAKİP EDİLEN METOT

Osmanlı ilim geleneğini anlamamanın Buhârîhânlık geleneğini anlamada önemli bir faktör olduğu göz önünde bulundurularak, çalışmada Osmanlı ilim geleneği hakkında bilgiler verilecek, camiler ve medreselerin bu konuyla bağlantılı olarak konumu değerlendirilecektir. Daha sonra hakkında fazla çalışma yapılmamış ve bugün hala Osmanlı toplumundaki tesirleri açısından tam olarak değerlendirilmeye tabi tutulmamış olan dersiâmlık müessesesi hakkında bilgiler derc edilecektir. Huzur dersleri ve kürsü şeyhliği gibi Osmanlı'ya has olan uygulamalar hakkında bilgiler verilecektir. Bunlar Buhârîhânlık müessesesinin anlaşılmasında yardımcı olacak unsurlar olarak görülmüştür. Mesnevîhânlık, Şifâhânlık ve Duagûluk gibi uygulamaların varlığına da atıfta bulunulacaktır. Zira bu uygulamalar vakıflardan tevcih edilmesi ve camilerde uygulanması açısından Buhârîhânlık uygulamasının benzerleridir.

Buhârîhânlık hakkında bilgi verilerek, Buhârîhân olabilmek için hangi şartları taşımak gerektiği ve bu atamanın nasıl yapıldığı hakkında Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler incelenerek gerekli görülen kısımlar örneklendirilecektir.

Vakıflardan tevcih edilen bu uygulamanın camiler, türbeler, tekkeler, kütüphaneler ve devlet kurumlarındaki varlığı değişik örnekler olması bakımından ayrı ayrı incelenecektir. Buradaki örnekler mümkün olduğu müddetçe aynen aktarılmaya çalışılacak, günün dili ve üslubunun aynen korunmasına gayret edilecektir. Varolan bütün uygulamaları aktarmak bu çalışmanın boyutlarını hayli aşacağından bazılarında sadece değinilecek, genellikle farklı örneklerden birkaçı değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivinde bulunan “Sahib-i Cihet Dersiâmlar”, “Buhârî-i Şerîf ve Şifâ-i Şerîf Hocaları” isimli iki defterden Buhârîhânlık uygulaması ile alakalı bilgiler değerlendirilerek aktarılacak, bu görevin hangi vakıflardan ve kimler tarafından îfâ edildiğinin yanı sıra, nerelerde ve ne zaman okunduğu da ayrıntılı olarak zikredilecektir.

İstanbul’da bu geleneği kaybolmadan yakalamış olan ve Osmanlı Döneminde Buhârîhân olarak ismi zikredilen Rizeli Ferhat Efendi’nin talebesinden Buhârî-i Şerîf okuyan ve icâzet alan Mehmet Özyurt Efendi ile yapılan mülakat neticesi de çalışmaya dâhil edilecektir.

Buhârî meclislerinin akabinde icra edilen hatimlerden sonra genellikle bir Buhârî hatim duası yapıldığının zikredilmesi sebebiyle bulunabilen tek *Buhârî-i Şerîf* hatim duası, metni ile birlikte tercüme edilerek çalışmada zikredilmiştir.

III. TEZİN KAYNAKLARI VE ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmada *Buhârî-i Şerîf* isimli kitabın Osmanlı ilim geleneğindeki yeri ve bunun neticesinde gerek tedris gerekse hatim şeklinde okuma geleneği işlenmiştir. Çalışmanın oluşmasında temel olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi kaynak kabul edilmiş bunun yanında İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinden de faydalanılmıştır. Ayrıca ulema biyografilerini içeren muhtelif yazılar ve kitaplar da taranarak konuya dâhil edilecektir.

Öncelikle İmam Buhârî’nin (v. 256/870) hayatına kısaca değinilerek, onun hayatından, diğer müelliflerden ayrılan özellikleri ve meziyetleri ön plana çıkarılacaktır ki bunda amaç, tedvin ettiği *Camîu’s-Sahîh* isimli kitabın değerine bir nebze değinmektir. Daha sonra *Câmiu’s-Sahîh*’e gösterilen ihtimam neticesinde

özellikle Fas'ta yapılan uygulamalar zikredilmiştir. Türk toplumunun kendisine tanıdığı ayrıcalık ve bunun neticelerinden biri olarak görülebilecek olan Osmanlı döneminde yapılan baskısı da bahse konu edilecektir. Bu baskının oluşum aşamasında ki yazışmalar Osmanlı Arşivi'nden derlenerek gerekli görülen yerler çalışmada aktarılacak olan bir diğer noktadır.

Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler tasnif edilirken öncelikle Buhârî-i Şerîf okunan mekânlar göz önünde bulundurulmuştur. Bunlar camiler, kütüphaneler, devlet daireleri, türbeler ve tekkeler olarak sıralanabilir. Bunların kendi içindeki örnekleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Buharihanlık geleneğinin en çok görüldüğü savaş zamanlarında ve sıkıntılı zamanlarda okuma Buhârî okumanın gayesi başlığı altında zikredilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. İSMAİL EL-BUHÂRÎ VE EL-CÂMIU'S-SAHÎH ADLI ESERİ

I. Muhammed b. İsmail el-Buhârî

İslâm ilimler geleneğinin oluşmasında büyük pay sahibi olan ve tabiri caizse, bu hususta köşe taşlarından biri olarak kabul edilebilecek coğrafyalardan biri olan Maverâünnehir'in en önemli şehirlerinden biri olan Buhâra'nın özelde hadis, genelde tüm İslami ilimler dâhilinde yetiştirdiği kadîm ulemadan biri olan Buhârî'nin tam adı; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğîre b. Berdizbeh¹ b. el-Ehnâf el-Cu'fî el-Buhârî'dir.² Bezdüzbeh³ ve Bezrûye⁴ şeklinde de telaffuz edilebilen ve çiftçi manasına gelen⁵ kelime Buhâra'da kullanılan farsça bir kelimedir.⁶

---

¹ Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübela* (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, XII, 391.

² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1956, II, 555; İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şhabeddin Ahmed el-Askalânî (thk. Saîd b. Abdurrahman Mûsâ Kazakî), *Tağlikü't-talik 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1985, V, 384; a.mlf., *Tehzibü't-tehzib*, Dâru Sadır, Beyrut, 1907, IX, 47.

³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 391.

⁴ İbn Hacer, *Tehzibü't-tehzib*, IX, 47.

⁵ İbn Mâkûlâ, Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b. Hibetullah b. Ali, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fî'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb* (tsh. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemânî), Beyrut, 1962, I, 258; Zehebî, *el-Müştebeh fî'r-ricâl esmâihim ve ensâbihim*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1962, Kahire, I, 63; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 391.

⁶ İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 258.

Berdizbeh'in oğlu, Buhârî'nin dedesinin babası olan Muğîre önceleri Mecusi iken, zamanın Buhara valisi olan Cu'feli Yeman, onun müslüman olmasına vesile olmuştur. Bu sebeple "Cu'fî", Buhârî için kullanılan nisbelerden biri olmuştur.⁷

Mevâlî'den⁸ olan Buhârî, babasının Malik b. Enes'in (v. 179/795) hadis derslerine katıldığını ve Abdullah b. Mübarek (v. 181/797) ile Hammad b. Zeyd (v. 179/795) gibi önemli şahısları tanıdığını ifade etmiştir.⁹ Babası çocuk yaşta iken vefat eden Buhârî hayatını bir yetim olarak devam ettirmiştir.¹⁰ Babasının hadise dair bazı kitapları da kendisine kalmıştır.¹¹ Annesi ise duası makbul dindar bir kadındır.¹² Zira Muhammed b. Ahmed b. Fazıl el-Belhî babasından bu konu ile ilgili şunları işittiğini ifade etmiştir: "Muhammed b. İsmail çocukken gözlerini kaybetmiş, bunun üzerine annesi rüyasında İbrahim'i (a.s.) görmüştür. İbrahim (a.s.) ona çok ağladığı ve çokça dua ettiği için Allah'ın (c.c.) oğlunun gözlerini geri verdiğini söylemiştir. Sabah olup da kalkınca rüyasının gerçekleşmiş olduğunu görmüştür".¹³

Âlimler, Buhârî'nin hicrî 194 yılının Şevval ayının¹⁴ on üçüncü gecesi (20 Temmuz 810) Cuma namazının ardından doğduğu konusunda görüş birliği içerisindeyler.¹⁵ Buhârî'nin kâtibi olan Ebû Cafer Muhammed b. Ebî Hatim¹⁶ ve İbn Adıyy, Hasan b. Hüseyin el-Bezzar'dan aynı bilgiyi nakletmiştir.¹⁷ Buhârî'nin doğum tarihi ile ilgili kayıtlara yer veren bibliyografik eserler, onun h. 194 senesinin

⁷ İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y., II, 134.

⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, II, 134.

⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 392; İbn Hacer, *Tağlîkü't-ta'lik*, V, 384-385.

¹⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555.

¹¹ M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b.İsmail", *DİA*, VI, 368.

¹² M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b.İsmail", *DİA*, VI, 368.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 393; İbn Hacer, *Tağlîkü't-ta'lik*, V, 387-388.

¹⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 392.

¹⁵ Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddin b. Şeref, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugat* (thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcûd), Dârü'n-Nefais, 2005, Beyrut, I,

¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 392.

¹⁷ İbn 'Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *Esâmî men ravâ anhum Muhammed b. İsmail el-Buhârî* (thk. 'Amir Hasan Sabrî), Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994, Beyrut, s. 49.

Şevval ayında doğmuş olduğu hususunda müttefik olmakla beraber Şevval ayının on ikinci mi yoksa on üçüncü günü mü doğduğu konusunda farklı rivayetlere yer vermiştir. Bu rivayetlerin hepsinde bahsi geçen günün cuma olduğu konusunda bir ihtilaf bulunmazken, bu cumanın Şevval'in 12. mi¹⁸ yoksa 13. gecesine mi denk geldiği mevzusu tartışmalıdır. Türk Tarih Kurumu'nun *Tarih Çevirme Kılavuzuna* göre 194 senesi Şevval ayının 12. gecesine cuma günüdür.

İbn Hacer (v.852/1449) Hasan b. Hüseyin el-Bezzâr'dan nakledilen bir rivayete dayanarak, Buhârî'nin ince yapılı, ne çok uzun ne çok kısa orta boylu olduğunu, 194 senesinin şevval ayında doğduğunu ve 256 senesinin Şevval ayının başında bir cumartesi günü vefat ettiğini, altmış iki yıldan on üç gün az yaşadığını anlatmıştır.¹⁹

Muhammed b. Ebî Hatim bir gün Buhârî'ye hadisle meşguliyetinin ne zaman ve nasıl başladığını sormuş, o da on ya da daha küçük yaştaiken hadis ezberleme yeteneğinin kendisine ilham ettirildiğini söylemiştir. Buhârî'nin hadis eğitimine ilk başlama zamanı konusunda farklı rivayetler bulunmakla beraber, Zehebî bu konuda 205 tarihini vermiştir.²⁰

Buhârî zamanla ed-Dâhilî ve başkalarının eksik ya da yanlış şekilde naklettikleri rivayetlere müdahale etmeye başlamıştır. Mesela bir gün ed-Dâhilî insanlara; "Süfyan, Ebî Zübeyr, İbrahim" senediyle bir rivayeti anlatırken, Buhârî Ebî Zübeyr'in asla İbrahim'den rivayette bulunmadığını söylemiştir. Ed-Dâhilî, bu müdahalesine çok kızdığı Buhârî'nin, "O zaman rivayetin aslına bak" demesi üzerine, bunu yapmış ve "ey çocuk bu nasıl olur?" ifadesiyle de şaşkınlığını ortaya koymuştur. Buhârî'de İbrahim'den nakilde bulunanın Ebî Zübeyr değil de, Zübeyr b. Adıyy olduğunu ifade etmiştir. ed-Dâhilî bunun üzerine Buhârî'nin kalemini almış, kitabı üzerinde gerekli değişikliği yapmış ve doğru söyledin diyerek onun haklı olduğunu dile getirmiştir.²¹

¹⁸ el-Halilî, Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs* (thk. Muhammed Sa'îd b. 'Amr İdris), Mektebetü'r-Rüşd, 1989, Riyad, III, 959.

¹⁹ İbn Hacer, *Tehzibü't-tehziib*, IX, 48.

²⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 555.

²¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 393; İbn Hacer, *Tağlîkü't-ta'lik*, V, 386.

Buhârî on altı yaşına geldiğinde İbn'ül Mübarek (181/797) ile Veki'in kitaplarını ezberlemiş, annesi ve erkek kardeşiyle Mekke'ye giderek hac görevini ifa etmiş, Mekke'den ayrılmayarak burada hadis eğitimine devam etmiştir.²²

Buhârî, hayatı boyunca birbirinden farklı İslâm beldelerine rihleler gerçekleştirmiştir. Bu beldelerde kalarak muhtelif sayıda rivayetler dinlemiştir. Onun hadis öğrenimi için gittiği beldeler; Buhâra, Belh, Merv, Nisâbûr, Rey, Bağdad, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Mısır ile Şam'dır.²³

Buhârî'nin ziyaret ettiği bu beldelerden **Buhâra**'da Abdullah b. Muhammed b. Abdillâh b. Cafer b. Yeman el-Cu'fî el-Müsnedî, Muhammed b. Selâm el-Bîkendî'den; **Belh**'te, Mekkî b. İbrahim'den; **Merv**'de, Abdab b. Osman, Ali b. Hasan b. Şakîk ve Sadaka b. Fadl'dan; **Nisâbûr**'da, Yahya b. Yahya'dan; **Rey**'de, İbrahim b. Musa'dan; **Bağdat**'ta, Muhammed b. İsa İbn Tabbâ', Süreyc b. Numan, Muhammed b. Sabık ve Affan'dan; **Basra**'da, Ebî Asım en-Nebîl, Ensârî, Abdurrahman b. Hammad Şuaysî, Muhammed b. 'Ar'are, Haccâc b. Minhâl, Bedl b. Muhabir ve Abdullah b. Reça'dan; **Kûfe**'de, Ubeydullah b. Mûsa, Ebî Nu'aym, Hâlid b. Mahled, Talk İbn-i Gannâm ve Hâlid b. Yezîd el-Mukrî'den; **Mekke**'de Ebî Adirrahman el-Mukrî, Hallâd b. Yahyâ, Hassân b. Hassân el-Basrî, Ebî Velîd Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî ve Humejdî'den; **Medine**'de, Abdülazîz el-Üveysî, Eyyûb b. Süleyman b. Bilal ve İsmail b. Ebî Üveys'den, Mısır'da, Saîd b. Ebî Meryem, Ahmed b. İşkâb, Abdullah b. Yusuf ve Esbag'dan; **Şam**'da, Eba'l-Yemân, Adem b. Ebî İyyâs, Ali b. 'Ayyâs, Bişr b. Şuayb, Ebî Muğîre Abdülkuddüs, Ahmed b. Hâlid el-Vehbî, Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî ve Ebî Müshir'den hadis dinlemiştir.²⁴

Varrâkî Muhammed b. Ebî Hâtîm, Buhârî'nin kendisinin şöyle dediğini nakletmiştir: “Belhliler kendisinden hadis dinlediğim her bir kimseden bir hadisi yazıya geçirmemi istediler. Sonunda bin kişiden bin tane hadis yazmış oldum”. Yine Ebû Hâtîm, Buhârî ölmeden yaklaşık bir ay önce kendisinin; “1080 kişiden hadis

²² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 393.

²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 394-395.

²⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 394-395.

aldım. Bunların hepsi hadisçiydi ve iman söz ve ameldir, artar ve eksilir diyenlerdendi” dediğini söylemiştir.²⁵

İbn Hacer’in yaptığı beşli tasnife göre Buhârî’nin kendisinden hadis dinlediği meşhur şeyhleri şu şekildedir:

Birinci tabaka: Bu grupta yer alan şeyhler, Mekkî b. İbrahim, Muhammed b. Abdullah b. Musa, Ebî Asım en-Nebîl, Ebî Nuaym Mollâi, Ebi’l-Muğîre el-Havlânî, Ali b. Ayyâş ve Hılâd b. Yahyâ gibi tâbîinden olan kimselerdir.

İkinci tabaka: Buhârî’nin adı geçen tâbîinden olan hocalarıyla aynı devirde yaşamış ancak onlardan hadis işitmemiş olan şeyhlerinden oluşmaktadır. Adem b. Ebî İyyâs, Ebî Müşir Abdü’l-A‘la b. Müşir, Eyyûb b. Süleyman b. Bilal, Haccâc b. Minhal, Said b. Ebî Meryem, Sabit b. Muhammed ez-Zâhid, Evzâî, İbn Ebî Zi’b, Sevrî, Şu‘be ve İmam Malik’in ashabından olan kimseler gibi.

Üçüncü Tabaka: Müslim’in de kendilerinden hadis aldığı, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhuye, Yahyâ b. Maîn, Ali b. el-Medinî, İbn Ebî Şeybe, Kuteybe b. Saîd, Nuaym b. Hammad ve Hammâd b. Zeyd, Leys, İbnü’l-Mübarek, Huşeym ile Uyeyne’nin ashabı gibi şeyhlerden teşekkül etmektedir.

Dördüncü Tabaka: Hadis rivayetinde Buhârî ile aynı seviyede olan Muhammed b. Yahya ez-Zühlî, Ebû Hatim er-Râzî, Muhammed b. Abdurrahîm Sâika, Dârimî, Abd b. Humeyd, Ahmed b. Nadr, Muhammed b. İbrahim el-Bûşencî gibi kimselerden oluşmaktadır.

Beşinci tabaka: Yaş ve isnad açısından Buhârî’nin talebesi sayılabilecek ve Buhârî’nin kendilerinden hadis dinlediği, Abdullah b. Hammad el-Âmilî, Abdullah b. Ebi’l-Kâdî, Hüseyin b. Muhammed el-Kabbânî, Muhammed b. İshak es-Serrâc, Muhammed b. İsâ et-Tirmizî’den müteşekkildir.²⁶

Buhârî’den hadis rivayetinde bulunanların sayısı da oldukça kabarıktır. Muhammed b. Yusuf el-Firebrî’den nakledilen bir rivayete göre Buhârî’nin *Sahîh*’ini

²⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 395; İbn Hacer, *Tağlîkû't-ta'lik*, V, 389.

²⁶ İbn Hacer, *Tağlîkû't-ta'lik*, V, 391-394.

kendisinden dinleyenlerin sayısı doksan bine ulaşmaktadır.²⁷ Zehebî, Buhârî'nin meşhur talebeleri arasında Ebû İsa et-Tirmîzî, Ebû Hatim, İbrahim b. İshak el-Harbiyyu, Ebû Bekir b. Ebi'd-Dünya, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım, Salih b. Muhammed Cezere, Muhammed b. Abdullah el-Hadramî Mutayyen, İbrahim b. Ma'kıl en-Neseî, Abdullah b. Nâciye, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme, Ömer b. Muhammed b. Büceyr, Ebû Kureş Muhammed b. Cuma', Yahya b. Muhammed b. Sâ'id, Muhammed b. Yusuf el-Firebrî, Mansur b. Muhmmmed, Mizbezde, Ebû Bekir b. Ebî Dâvud, Hüsyin b. Mehâmilî, Kâsım b. Mehâmilî, Abdullah b. Muhammed b. Eşkar, Muhammed b. Süleyman b. Fâris, Mahmûd b. 'Anber en-Neseî, Müslim ve Nesâî gibi isimlere yer vermiştir.²⁸

Buhârî, İshak b. Râhûye'nin yanındayken, bazı dostlarının kendisinden Hz. Peygamber'in sünnetlerini bir araya getiren bir kitap yazmasını istemelerinin ardından, bu fikre içinin ısındığını ve bunun üzerine *Sahîh*'ini kaleme almaya başladığını ifade etmiştir.²⁹

II. Sahîh-i Buhârî'nin İslam Dünyasındaki Yeri

Buhârî'nin kitabının tam adı, *el-Câmi el-Müsnedü's-Sahîhü'l-Muhtasar min umûri Rasûlillah (s.a.) sünenihî ve eyyâmihî'* dir ve mücerred olarak sahih hadisleri ilk tasnif eden kitaptır.³⁰ Nevevî, Buhârî ve Müslim'in sahîhleri arasındaki tercihlerle ilgili rivayetleri zikrettikten sonra “doğru olanın Buhârî'nin Sahîh'inin Müslim'in Sahih'i üzerine tercih edilmesidir.”³¹ demiştir. İmam Ebû Abdurrahman en-Neseî şöyle demiştir “Buhârî'nin kitabından daha iyi bir kitap yoktur”³² Nevevî'nin Buhârî'nin *Sahîh*'i ile ilgili zikrettiği rivayetlerden biri de şudur: “Buhârî şöyle demiştir. Beş sene Basra'da kaldım ve kitablarımı tasnif ettim. Her sene haccettim ve

²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 398.

²⁸ Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübela*, XII, 397.

²⁹ İbn Hacer, *Tağlîkû't-ta'lik*, V, 419-420; a.mlf., *Tehzibü't-tehzip*, IX, 47.

³⁰ Nevevî, *Mâ Temessü ileyhi Hâcetü'l-Kârî li-Sahîhi'l-İmam el-Buhârî* (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid) Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., s. 39

³¹ Nevevî, *Mâ Temessü*, s. 39.

³² Nevevî, *Mâ Temessü*, s. 40.

Mekke'den Basra'ya döndüğümde Allah'a şöyle yalvardım: Allah'ım bu kitapları Müslümanlar için bereketli kıl.”³³

Müslim ile Buhârî'nin Nisabur'da karşılaştıklarını ve huzurlarında bir hadisin okunduğunu bunun üzerine Müslim'in dünyada bundan daha güzel hadis yoktur, demesi üzerine Buhârî'nin muhakkak ki o illetlidir dediği rivayet edilmiştir. Müslim'in çok şaşırması ve ısrarlı soruları üzerine Buhârî önce illeti söylememeye çalışmış daha sonra ise başka bir isnadla hadisi rivayet etmiştir. Müslim de bunun üzerine şöyle demiştir. “Sana ancak hasedçi olan kimse buğzeder. Senin dünyada bir benzerinin olmadığına şahadet ederim.”³⁴

el-Firebrî, (v. 320/932) Buhâra'dayken Muhammed b. İsmail'in ağzından bizzat, onun gusletmeden ve iki rekat namaz kılmadan asla bir hadisi yazıya geçirmediyi söylediğini işitmiştir.³⁵ Yine Buhârî'nin kendisinden *Sahîh*'i, on altı yıllık bir süreçte tam olarak altmış bin hadis arasından eleme yaparak meydana getirdiği nakledilmiştir.³⁶ Bir başka rivayete göre de Buhârî, *Sahîh*'ini Mescid-i Haram'da oluşturduğunu ve iki rekât namaz kılmadan, sıhhatinden emin olmadan ve istihareye yatmadan, tek bir hadis bile onun içerisine almadığını söylemiştir.³⁷ İbn Hacer rivayetler cem' edildiğinde, Buhârî'nin tasnif işlemini, tasnife başladığı belde olan Buhâra'da ve daha sonrasında rihleler gerçekleştirdiği muhtelif beldelerde³⁸ yaptığını tertib ve bablara ayırma işlemini ise Mescid-i Haram'da yaptığı daha sonra tüm beldelere bu eserin ulaştığını zikretmektedir.³⁹

³³ Nevevî, *Mâ Temessü*, s. 42.

³⁴ el-Halîlî, *el-İrşâd*, III, 960-961.

³⁵ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî Mukaddimetu Fethi'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Göz. Geç. Taha Abdürraûf Sa'd, Mustafa Muhammed Hevânî, Seyyid Muhammed Abdülmü'tî), Mektebetü'l-Külliyatî'l-Ezheriyye, Kahire, 1978/1398, s. 243; a.mlf., *Tehzibü't-tehzi*, IX, 49.

³⁶ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 243.

³⁷ İbn Hacer, *Tağlîkû't-ta'lik*, V, 421; a.mlf., *Hedyü's-sârî*, s. 243.

³⁸ İbn Hacer, *Tağlîkû't-ta'lik*, V, 421.

³⁹ İbn Hacer, *Hedyü's-sârî*, s. 243.

Kitap çok uzun olmasın diye bazı sahih rivayetleri de terk etmek zorunda kaldığını belirten Buhârî,⁴⁰ onu Ali b. el-Medenî, (v.234/848-49) Ahmed b. Hanbel (v.241/855) ve Yahya b. Ma‘în gibi dönemin önemli âlimlerine arz etmiştir. Buhârî'nin eserini çok beğenen âlimler dört hadis dışında onun tamamen sahih hadisleri barındıran bir eser olduğu konusunda onay vermişlerdir. Konuyla ilgili rivayeti nakleden İbn ‘Akîl, bu konuda söz sahibi olan kimsenin Buhârî olduğunu ve onun da bu dört rivayeti de sahih gördüğünü söylemiştir.⁴¹

Ayrıca Buhârî'nin kitabının özellikleri hakkında şöyle denilmiştir. “Buhârî'nin kitabı, diğerlerinden bariz özellikler ile ayrılmaktadır. Öncelikle o, ötekilerden yaşça ve ilimce büyük olması sebebi ile onlardan daha âlî isnatlara sahip olmuştur. Hadis ilmindeki otoritesinden dolayı, kitabındaki hadisler genellikle diğer beş kitabın hadislerinden daha sahîh kabul edilmektedir. Fakat asıl önemlisi Buhârî'nin eserini sırf hadis ilmine hizmet etmek için telif etmemiş olmasıdır. O mesâisini şu iki gayeyi birden gerçekleştirmek için harcamıştır: Sahîh hadisleri toplamak ve bu hadislerden çıkacak fikhî hükümlere, edebî ve hikemî nüktelere işaret etmek, ikince gayesini bilhassa bâb başlıklarında gerçekleştirmeye çalışır. Buralarda hadislerin yanında çok sayıda ayet sahabe ve tâbiin âlimlerinin görüş ve fetvalarını da kullanır. Buhârî'nin *Sahîh*'i diğer beş kitaptan işte bu yönü ile ayrılmaktadır.”⁴²

A. Kuzey Afrika'da el-Câmiu's-Sahîh

Paris'te 1928 yılında Buhârî'yi Fransızca tercümesiyle yayımlayan E. Levi-Provençal'in Buhârî'nin kutsiyet kazanması ve Mağrib'te Buhârî'nin rivayet zinciri ile alakalı bilgileri içeren, aynı zamanda Brockelman'ın da işaret ettiği “Sahihu'l-Buhârî'nin Mağribi Nüshasının İncelenmesi” isimli makalesinde şunlar söylenmektedir:

“Fas'ta Önemli hadiseler olduğunda sadece Kur'ân-ı Kerim hatimleri yapılmıyor, *Sahih-i Buhârî* de okunuyordu. İslam dünyasının geri kalan kısmında olduğu gibi, Fas'ta da en azından Kur'ân-ı Kerim üzerine yemin edildiği sıklıkta,

⁴⁰ İbn Hacer, *Tağlîkû't-ta'lik*, V, 420; a.mlf., *Tehzibü't-tehzib*, IX, 49.

⁴¹ İbn Hacer, *Tağlîkû't-ta'lik*, V, 423; a.mlf., *Tehzibü't-tehzib*, IX, 54.

⁴² Eren, Mehmet, *Buhârî'nin Sahîhi ve Hocaları*, Nükte Kitap, Konya, 2003, s. 12.

Sahih-i Buhârî üzerine de yemin ediliyordu. Ne olursa olsun *Sahîh-i Buhârî* bugün Fas'ta kimsenin itiraz edemeyeceği bir yer tutmaktadır. Hatta öyle geliyor ki diğer İslam beldelerinde meşhur bazı hadisçilere verilmiş olan “hadis mevzuunda mü'minlerin reisi” gibi anlamlı bir unvan bu ülkede Buhârî'ye verilmektedir. Mağribli âlimler *Sahîh-i Buhârî*'nin kendi diyarlarında hemen hemen Kur'ân-ı Kerîm gibi bir kutsal kitap seviyesine yükselmiş olduğunu beyan etmekte tereddüt etmiyorlar. Fas'ın merkez camilerinde ve özellikle Fes'te Kayravan Camii'nde *Sahîh-i Buhârî* ders halkaları mevcuttur. Bu ders halkalarına devam eden talebeler, umumiyetle, İslami ilimlerde belli seviyeye gelmiştir. Fas Sultanı İsmail b. Şerîf “Âbidü'l-Buhârî” adında zenci kölelerden oluşan bir milis teşkilatı kurdu. Sultan bu teşkilatı örgütlediği zaman onlara Buhârî üzerine yemin ettirmiştir. *Sahîh-i Buhârî* nüshasını kendilerine teslim etmiş, titiz bir biçimde korumak, ata bindiklerinde onu yanlarında bulundurmak ve savaşlarda İsrailoğullarının Ahid Sandığını taşıdıkları gibi en önde taşımalarını emretmiştir.” Ayrıca Provençal, “Bir Evliyanın mezarı başında *Sahîh-i Buhârî*'yi açan, gördüğü ilk hadisi okuyan ve onun sened zincirinde yer alan büyük zatlar ve Hz. Peygamber vasıtasıyla Allah'a sığınan kimse, bir müddet sonra arzusunun gerçekleştiğini görecektir.” gibi bir inanışın varlığını nakletmektedir.⁴³

Provençal makalesinde; “Fas'ta Buhârî okuma geleneğinin üç aylar içinde tamamlandığını ve bu okumanın sonunda görkemli bir merâsim yapıldığını belirtmiştir. Okuma Recep ayının ilk günü başlar, şaban ayında devam eder, normal olarak Ramazanın 27. gecesini **Hıtma** ve yahut **Hıtamu el-Buhârî** ve halk lisanında **Leyletu Seb'ı 'İşrîn** diye isimlendirilen merâsimle bitirilirdi. Okumayı idare eden hocanın yardımcısı (Sârîd) kitaptaki son hadisin son cümlesi “Sübhanellahi ve bi hamdihi subhanellahi'l-azim” e geldiği zaman, bütün hazır bulunanlar ayağa kalkarlar ve yüksek sesle bu cümleyi 101 defa tekrar ederlerdi. Sonra okuyanlar beraberce Kaside-i Bürde ve Busîrî'nin Hamziyye'sinden parçalar okurlardı. Tezekkerât olarak isimlendirilen bu okuma bittiği zaman, okuyanlarla birlikte

⁴³ Levi-Provençal, E., “Sahîh-i Buhârî'nin Mağrib Nüshasının İncelenmesi”, (terc. Sadık Cihan), OMÜİFD., 1986/1, Samsun, 1986/1, 61-62.

okumayı idare eden ve hitma merasimine başkanlık yapan âlimin evinde bayram olurdu.”⁴⁴

İbn İyâs (v.930/1524), *Bedâ'i'u'z-zuhûr* isimli eserinde hicri 911 senesi Ramazanında Mısır'da *Sahîh-i Buhârî* okunarak hatmedildiğini, bunun da sarayın bahçesine kurulan sultanın çadırında gerçekleştiğini söylemiştir. Daha önceleri eski bir âdet olarak Buhârî'nin sarayda okunduğunu, kadınlara ve ulemaya hil'atler giydirildiğini söylemiş zamanla sarayda yapılan bu âdetin ortadan kalktığını Kale Camii'nde Buhârî hatimlerinin yapılageldiğini hatmin son meclisinin yine sultanın çadırında yapılan bir merasimle tamamlandığını belirtmiştir.⁴⁵

Yine bir tarihçi İfrenî'nin (v. 1154/1741'den sonra) *Nüzhetü'l-Hâdî bi-Ahbâri'l-Mülûku'l-Karnî'l-Hâdî* isimli eserinde de Buhârî'ye gösterilen ihtimam hakkında bilgiler mevcuttur. Sa'di Sultan Ahmed el-Mansur'un hicri 992 senesinde veliahd oğlu Muhammed Şeyh el-Me'mun şehrin ileri gelenlerinin huzurunda Mushaf'ı Şerîf (Ukbe b. Nafi' nüshası olduğu belirtilmiş) üzerine olduğu gibi sahihayn (Buhârî ve Müslim) üzerine de yemin ettirerek biat almıştır.⁴⁶

İbnu'l-Faradî'nin (v.403/1013) *Tarihu Ulema'i'l-Endülüs*'üne zeyl olarak yazılan ve Endülüs ulemasının biyografilerini içeren İbn Beşküval'in (v.578/1183) *Kitâbu's-Sıla* isimli eserinde de Ahmed b. Muhammed b. Muğîs es-Sadeffî'nin (v. 459) biyografisi verilirken onun Tuleytulâ ehlinden olduğu doğuya giderek hadis hocalarından ve Ebû Zer Abdurrahman b. Ahmed el-Herevî'den⁴⁷ (v.434/1043) icazet aldığı belirtilerek *Sahîh-i Buhârî*'yi ezberlediği ve ravilerini bildiği söylendikten sonra bir şûra'da *Sahîh-i Buhârî*'yi rivayet ettiği belirtilmiştir.⁴⁸ Burada

⁴⁴ Levi-Provençal, “Sahîh-i Buhârî”, 61-62

⁴⁵ İbn İyâs, *Bedâ'i'u'z-Zuhûr fî Vekâ'i'i'd-Duhûr*, (nşr. Muhammed Mustafa), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Kahire, 1984/1404, IV, 88,

⁴⁶ İfrenî, *Nüzhetü'l-Hâdî bi-Ahbâri'l-Mülûku'l-Karnî'l-Hâdî*, Mektebetü't-Taleb, t.y., s. 99-100.

⁴⁷ Ebû Zer el-Herevî de hocaları Serahsî (v.381), Müstemlî (v.376), Küşmihenî (v.389)'den Câmî'u's-Sahîh'i almıştır ki; onların hocaları da Buhârî'nin rivayet zincirinde ilk sırada olan Firebrî'dir (v.320).

⁴⁸ İbn Beşküval, *Kitâbu's-Sıla fî Tarihi Eimmeti'l Endülüs*, (nşr. İzzet el-Attar el-Hüseyni), Dâru'l-Mısıryye li't-Te'lif, ve't-Terceme, Kahire, 1955. I, 61,

konumuz açısından önemli olan husus Fas, Mısır gibi Kuzey Afrika ülkelerinden sonra Endülüs âlimleri tarafından da Buhârî'nin hıfz edilerek nakledildiği bilgisidir. “Hatta Kadı Şurayh b. Muhammed’in 534/1139 Ramazanında, İşbiliye’de toplu halde ilk defa *Sahîhu’l-Buhârî* hatmine başlaması, bu dönemde, değil muhaddislerce, halk arasında bile, *Sahîhu’l-Buhârî*’ye ne kadar önem verildiğini göstermektedir.”⁴⁹

1798’de Ezher Camii’nde Napolyon Bonapart’ın şehre girmemesi dileğiyle, 12 Eylül 1902’de yine aynı yerde kolera tehlikesi sebebiyle *Sahîh-i Buhârî* hatmedildi. Balkan Savaşının başladığı günlerde Ezher şeyhi Osmanlı ordularının zaferini niyaz etmek maksadıyla ileri gelen âlimlerden kibleye yönelerek *Sahîh-i Buhârî* okumalarını istemiştir.⁵⁰

“Fas, Tunus gibi Batı İslam âleminde her ne zaman ihtiyaç olursa okunan ve mucizevî bir kitab olarak telakki edilen *Sahîh-i Buhârî*’nin”⁵¹ Endülüs’te de bu ilgiye yakın bir alaka gördüğü yukarıda da görülmektedir. Bu gelenek daha sonraları Osmanlı ilim dünyasına yansımıştır.

B. Osmanlı’da el-Câmiu’s-Sahîh

İmam Buhârî’nin *Camiu’s-Sahîh* isimli kitabının Osmanlı döneminde kazandığı şöhret ve devletin her kademesinde ve toplumda yaygınlık kazanması kendisine ulemâ tarafından gösterilen ihtimamın bir neticesidir. Bunun temellerinde daha Osmanlı Devleti kurulmadan önce dahi büyük hadis otoritelerinin Buhârî’deki hadislerin sahihliği konusunda büyük ölçüde ittifak etmeleri hususu bulunmaktadır.⁵² İbn’us-Salâh’ın (v. 643/1245) Buhârî ve Müslim’in ittifak ettikleri hadisler üzerinde ümmetin icmâ ettiğinden bahsediyor oluşu da bu konuyu perçinlemiştir.⁵³

⁴⁹ Kurt, Ali Vasfî, *Endülüs’te Hadis ve ibn Arabî*, İnsan yay., İstanbul, 1998, s. 163.

⁵⁰ Kandemir, M. Yaşar, “el-Câmiu’s-Sahîh”, *DİA*, VII, 118.

⁵¹ Bkz. Johann Fück Halle, *Beitrage zur Überlieferungsgeschichte Von Buhârî’s Traditionssammlung ZDMG*, sy. 92, (1938), s. 60-87.

⁵² Bkz. Çakın, Kamil, “Buhârî’nin Otoritesini Kazanma Süreci”, *İslami Araştırmalar*, Ankara, 1997, X.

⁵³ İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadis* (Thk. Nureddin İtr), Daru’l-Fikr, Dımaşk, 1984, s. 24-25.

Osmanlı devletinde medreselerde ve camilerde hadis ve sünnet eksenli okutulan kitapları göz önüne aldığımızda onlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir; Beğavî'nin (v. 516/1122) *Mesâbihu's-Sünne'si*, Kadı İyâz'ın (v. 544/1149) *Şifâ-i Şerîf'i*, Sağanî'nin (v. 650/1252) *Meşârik'ül-Envâr'ı* ve İmam Buhârî'nin *Câmi'u's-Sahîh'i* Bu kitapların kendi içlerinde bir bütünlük arzettiği ve fikri altyapı olarak kanaatlerinin benzer olduğunu araştırmak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Lakin bu kanaatin oluşmasını sağlayan faktörlerden biri de İbn'us-Salah (ö. 643/1245) ve Kadı İyaz'ın *Buhârî-i Şerîf'i* hadis kitapları arasında farklı bir mertebeye yükseltmiş olmalarıdır.

Osmanlı'da en çok okutulan kitaplardan biri olan *Şifâ-i Şerîf*'in müellifi Kadı İyaz'ın (v. 544/1149) *Meşâriku'l-Envâr ala Sıhahi'l-Âsâr* isimli kitabının başlarında *Buhârî* ile birlikte Müslim'in *Müsned-i Sahîh* ve İmam Malik'in *Muvatta'*ının diğer kitaplara göre daha önemli bir konumda yer aldığından bahsedilmiştir. Ayrıca bu kitaplardaki hadislerin sahîhliği üzerinde âlimlerin ittifak ettiğinden bahsedilmesi ve icma' lafzının zikredilmesinin topluma yansıdığını düşünmek yanlış olmasa gerekir.⁵⁴

Bunun neticesindedir ki Osmanlı Döneminde Buhârî'yi ders olarak okuma-okutma ve hatmetme geleneği ortaya çıkmıştır. Hemen belirtmekte fayda var ki Osmanlı döneminden önce de Buhârî ile ilgili bu tür bilgiler mevcuttur.⁵⁵ Buhârî'nin diğer kitaplardan farklı olarak Kur'ân-ı Kerîm gibi bir konumda tutulduğu ve okunduğu ile bilgiler ilk olarak Brockelman tarafından Buhârî'nin kitabı *Câm'iu's-Sahîh* tanıtılırken bir arada verilmiştir.⁵⁶ Özellikle Fas'ta bu konuda birçok farklı uygulamanın olduğu kaydedilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed döneminin önemli ilim adamlarından olan maktul Tokatlı Molla Lütfi'nin idam sebepleri zikredilirken *Buhârî-i Şerîf* geleneği ile alakalı kayda değer bir bilgi nakledilmiştir:

⁵⁴ Kadı İyaz, *Meşârikü'l-Envâr ala Sıhahi'l-Âsâr*, el-Mektebetü'l-Atfika, Tunus, 1914, I, 5,

⁵⁵ Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Câmi'u's-Sahih", *DİA*, VII, 117-118.

⁵⁶ Brockelman, Supplement, 1937, Leiden, I, 261.

“Molla Lütfi, Sahn müderrisi iken derse başlamadan evvel vakıf şartları mûcibince Buhârî’den bir hadis okuyup onu şerh ve izah edermiş.”⁵⁷ İdam sebebi olarak, şerhettiği bir hadisin halk nezdinde yanlış anlaşılması zikredilmiştir. Burada da görüleceği üzere *Buhârî-i Şerîf*’in hem ders olarak okutulması hem de her derse başlamadan önce teberrüken okunması onun konumunu göstermesi açısından mühimdir. Zikredilen vakıf şartı da Fatih zamanında olduğu için onun kurmuş olduğu bir vakıf olarak zikredilebilir. Dolayısıyla Buhârî tedris faaliyeti Osmanlı Devleti’nin erken dönemlerinden itibaren görülen bir uygulamadır denilebilir.

Padişahların da *Buhârî* okuma geleneğine ne derece önem verdikleri bilinmektedir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde bu uygulama yaygınlık kazanmıştır. Kendisi azledildikten sonra da *Buhârî-i Şerîf* okuma işini devam ettirmiştir. “Abdülhamid teselliye marangozluk gibi sanatla uğraşmakta bulmuş, zamanının büyük bir kısmını Kur’ân-ı Kerîm, *Buhârî-i Şerîf*, *Şifâ-i Şerîf*, *Delâil-i Hayrât* gibi dini kitaplar okuyarak geçirmiştir”⁵⁸ Abdülhamid I. Dünya Savaşı başladığı zamanlarda da Buhârî ve *Şifâ-i Şerîf* okuma işini sürdürmüştür. Hususi doktorunun anılarında bu konu zikredilmiştir. Abdülhamid doktoruna şöyle demiştir: “Siz itikad etmezsiniz ama bana iki kere vaki oldu. *Şifâ-i Şerîf* okuyorum. Orada Peygamber’in evsâfından bahis var. Vücûd-ı mübâreklerinde latîf bir koku varmış. Ben de etrafta tarif edemeyeceğim latîf kokular hissettim. Bunlar düşmanın Çanakkale’de geçemeyeceğine işarettir. Artık gayretullaha dokundu, İnşallah geçemeyecek.”⁵⁹ Bir seferinde de “Bizim için elden duadan başka ne gelir? Her vakit *Buhârî-i Şerîf* okuyorum. Bir hatim de ikmâl etmek üzereyim. İnşallah duamız Cenab-ı Hak indinde müstecâb olur.” demiştir.⁶⁰ Savaştan sonra bu sefer şöyle demiştir. “Memleketin selâmeti, millet-i İslamiyenin bu beladan kurtulmasını dua ediyorum. Hastalığım iyi olsun yine Buhârî’ye başlayacağım. Çanakkale harbinde hep Buhârî okudum. Cenâb-ı Hak o vakit bizi himaye ve sıyânet etti, yine eder.”⁶¹

⁵⁷ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK., Ankara, 1983, II, 660.

⁵⁸ Hülagu, M. Metin, *Sultan II. Abdülhamîd’in Sürgün Günleri*, Pan yay. İstanbul, 2003, s. 26.

⁵⁹ Hülagu, II. *Abdülhamid*, s. 243.

⁶⁰ Hülagu, II. *Abdülhamid*, s. 266.

⁶¹ Hülagu, II. *Abdülhamid*, s. 338.

II. Abdülhamid'in azledildikten sonra Buhârî hatmi yaptığı da görülmektedir. *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği onun zamanında baskısının yapılması ile de en yüksek seviyeye çıkmıştır.

Sahîh-i Buhârî'nin önemi ve Türk kültüründeki yeri hakkında Mücteba Uğur şöyle söylemektedir:

“Bugün Türkiye’de küçük yerleşim yerlerine varıncaya kadar nereye gidilirse gidilsin gerek resmî, gerekse şahıslara ait hususi kütüphanelerde muhakkak bir Buhârî nüshasına rastlamak zor değildir. Ayrıca kıymetli yazmaları bulunur. Yazmaları içinde öyleleri vardır ki, en usta hattatlar tarafından yazılmış; büyük sanatkârların mahir elleri ve göz nuru ile nefis bir şekilde tezhib edilmiştir. Bunlar bir anlamda Sahîh’e gösterilen ilginin sonucu olduğu kadar tarihte kültür mirasına sahip çıkan milletimizin ona verdiği değerin önemli bir görüntüsüdür. Bu eserler kuşkusuz ne eşsiz bir sanat eseri olması, ne dolaplara kilitlenmesi ne de kitaplıkların tozlu raflarında veya karanlık mahzenlerde durması için yazılmış ve basılmıştır. Öyle olduğu içindir ki, asırlar boyu okunmuş ve okutulmuştur. Nitekim medreselerde, dâruhâdis denilen ve sadece hadis okunmak üzere açılan özel medreselerde ve dergâhlarda asırlarca Sahîh okunmuştur. Hatta yalnızca Sahîh okutmak gayesiyle vakıf kuranlar; kurduğu vakfa Sahîh okunması için imkân ayıran veya şartlar koyan hayırseverler görülmüştür. Bunların sayıları bir hayli fazladır. Böyle bir himmetin sonunda zamanla Buhârîhânlık yani Sahîh-i Buhârî okutmak görevi ortaya çıkmış ve adeta bir meslek haline gelmiştir. Buhârîhân diye anılan ve herhangi bir yerde Sahîh okutan âlimler her devirde toplum içinde büyük itibar görmüşlerdir.”⁶² Ayrıca “Kıtık, zelzele, harp, salgın hastalık gibi kötü ve zor günlerde Sahîh-i Buhârî hatimleri okumak öteden beri Türkler arasında adet olmuştur.”⁶³

⁶² Uğur, Mücteba, *Buhârî*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1989, s. 68-69

⁶³ Uğur, *Buhârî*, s. 69.

C. Hatmü'l-Buhârî Literatürü

Buhârî-i Şerîf'i hatmetme geleneği ile ilgili Hatmu'l-Buhârî literatürü oluşmuş âlimler bu konu ile ilgili kitaplar kaleme almışlardır.⁶⁴ Türkiye kütüphanelerinde de bu konu ile ilgili yazmalar mevcuttur.

“Darlık, kıtlık, korku, düşman istilasası vb. felaket günlerinde Sahîh'i hatmetme geleneğine dair ilk eseri 842/1438'de vefat eden Şamlı muhaddis İbnu Nasıruddin verdi.”⁶⁵

Kemal Sandıkçı *Buhârî-i Şerîf* hatmetme geleneği ile ilgili şu bilgiyi vermektedir:

“Düşman istilasası, kıtlık, darlık ve felaket zamanlarında Buhârî'nin baştan sona hatmedilmesinin faydalı olduğu inancı gelenek haline gelmiştir. İşte bu hatmin faydaları, şekli, usul ve adabına dair de eserler verilmiştir. Bu konuda 21 eserin verildiğini, 3'ünün matbu, 13'ünün yazma olarak mevcut olduğunu biliyoruz. IX. ve XI. asırlar 5'er eserle, bu konuda en çok tasnifin yapıldığı asırlardır. Bu konuda eser verme geleneği de IX. asırda başlamıştır.”⁶⁶ Ayrıca Kemal Sandıkçı, *Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar* isimli kitabında *Camiu's-Sahîh* üzerine ilimde otorite olmuş 400'e yakın şahsiyetin 500'e yakın eser verdiğini, bunun da *Sahîh*'in ilmî kıymetini ve bütün İslâm tarihi boyunca ne derecede kabul gördüğünü gösteren hususlardan biri olduğunu belirtmiştir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla bu eserlerin isimlerinde “Hatmü'l-Buhârî” kaydının geçmesi bu konu ile alakalı olduğu veya hatim geleneği hakkında bilgi verdiği gibi düşünülmemelidir. Belki de bu çalışmalar Buhârî'yi baştan sona okuyup hatmeden kişinin ondan kazandıkları bilgilerle çeşitli konular hakkında bilgi vermesi olarak nitelendirilebilir. Farklı olarak Beyazıt ve Hacı Selim Ağa Kütüphanelerinde kayıtlı olan iki yazma ise şöyledir.

1. *Tuhfetü's-Sâmi' ve'l-Kâri bi Hatmi Sahîhi'l-Buhârî*

⁶⁴ Sandıkçı, Kemal, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB. Yay. Ankara, 1991, s. 126-130.

⁶⁵ Sandıkçı, “Tarih Boyunca Buhârî'nin Sahîh'i Üzerine Yapılan Çalışmalar” *Buhârî Uluslararası Sempozyum*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yay., Kayseri, 1996, s. 61.

⁶⁶ Sandıkçı, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, s. 160.

Beyazıt Kütüphanesi 7951 numarada kayıtlı, 179-220. varakları arasında istinsah edilmiş olan kitabın müellifi Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî'dir (v.923/1517). Müellif kitabında “Bu kitapta İmam Buhârî'nin *Sahîh*'inin son hadisini şerhettiğini belirtmiştir.”⁶⁷ Kendisinden Firebrî kanalıyla Buhârî'ye kadar rivayet zincirini verdikten sonra Buhârî'den sonra kitaptaki son hadisin ravilerini de zikrederek hadisin kendisine kadar olan râvilerini zikretmiştir. “Ahmed b. İşkâb, Muhammed b.Fudayl, Umâre ibnu'l-Ka'ka, Ebû Zur'a, Ebû Hureyre ravi zinciriyle Nebi (sa) şöyle demiştir. “*Mizanda ağır, lisanda hafif, Rahman'ın sevdiği iki kelime vardır ki, onlar Subhânallâh ve bi hamdihî, subhânallâhi'l-âzîm'dir.*”⁶⁸

Müellif kitabını genel olarak dört kısma bunları da kendi içlerinde konulara göre ayırmıştır. Birinci kısımda Buhârî'nin kitabının sonunda bu hadisi zikretmesinin sebeplerinden bahsetmiş, ikinci kısımda İmam Buhârî'yi hayatı ve hadis ilmindeki özellikleriyle anlatmıştır. Üçüncü kısımda hadisin irabını, dördüncü kısımda ise tefsirini ayrıntılı olarak ele almıştır.

B. *Meclis Latif Yetealleku bi-Hatmi'l-Buhârî*

Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdai bölümünde 157 numarada kayıtlı olan kitabın müellifi İbn Nâsiruddîn'dir. (v. 842/1438) 28 varak olan kitapta müellif fasıllar halinde konuları tasnif etmiş ve ilgili hadisleri fasıllar altında bir araya getirmiştir. İman ve İslam konuları, peygamberimiz üzerine salât etme faslı, peygamberimizin vefatındaki halleri, ölüm, münker-nekir melekleri ve kıyamet günü gibi fasılları ilgili hadislerle birlikte zikretmiştir. Son olarak belki de gelenek olduğu üzere yine İmam Buhârî'nin kitabına aldığı son hadisi zikrederek kitabını sonlandırmıştır. Kitabın istinsah tarihi h. 993 olarak kayıtlandırılmıştır.⁶⁹

D. el-Camiu's-Sahîh'in Osmanlı Döneminde Neşredilmesi

Kendisine gösterilen ihtimama binâen *Sahih-i Buhârî*, II. Abdülhamid döneminde hicri 1313–1315 tarihlerinde Bulak'ta Yunûnî nüshası esas kabul edilerek

⁶⁷ Kastallânî, *Tuhfetü's-Sâmi' ve'l-Kâri bi Hatmi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 7951. v. 179a.

⁶⁸ Buhârî, *Kitabu't-Tevhîd* 59.

⁶⁹ İbn Nâsiruddîn, *Meclis Latif Yetealleku Bihatmi'l-Buhârî*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 157.

iki ciltte dokuz cilt birleştirilerek tab‘ edilmiştir. *Buhârî*’nin en muteber baskısının da bu olduğu kabul edilmiştir. Bu baskının kenarında diğer nüsha farkları da gösterilmiştir.⁷⁰

Buhârî’nin tab‘ edilmesi ile ilgili Osmanlı Arşivi’nde bilgiler mevcuttur. Bu konu ile ilgili kurumlar arası yazışmalar halen mevcudiyetini korumaktadır. *Buhârî-i Şerîf*’in basımı öncesi yapılan hazırlıklar, gönderilen emirler, görev alan hoca efendilere maaş tahsisi gibi konular bunlardan bazılarıdır. Aşağıdaki belgede 4 Şaban 1311 tarihli Padişahın iradesi mucebince Yunûnî nüshası esas kabul edilerek tab‘ ettirmeye başlanılan *Sahîh-i Buhârî*’nin Safer 1313 tarihi itibariyle tamamlandığı belirtilmiştir.

“Hazret-i şehriyârîden Saadetlü Bekir Bey Efendi Hazretlerine

Saadetlü Efendim Hazretleri

Fî 4 Şaban (1)311 tarihli tahrîrât-ı vâlâlarıyla telakki olunan irade-i seniyye-i hazreti hilâfet-penâhî hükm-i celiline itibâan Bulak matbaasında nüsha-i sahîh-i Yunûnîden tab‘ edilmeğe başlanılan Buhârî-i Şerîf’in tab‘ı bu hafta zarfında hayr-ı ihtimâma resîde oldu. Nüsha-i asliyenin esahh rivayeti Cami-i nüsha-i nefiseden olması matbuanın dahi gerek kat‘a ve hacimde ve gerek terkîb-i hurûf ve eşkalde şimdiye kadar misli görülmemiş bir sûret-i nâdirede suretyâb tab‘ ve temsili bulunması mücerred padişah-i takva-penah ve şehinşâhe kerâmet-i iktinah Efendimiz Hazretlerinin cümle-i muvaffakiyât-ı me’sûrelerinden olduğuna şüphe yoktur. Kitab-ı nefîs-i mezkûrun hasbe’l-beşeriye her türlü ğalâtat ve ihtimâlât-ı tab‘dan muhafazası maksadıyla vuku bulan tebliğât-ı âcizânem üzerine Cami‘ul-ezher şeyhü’l-meşâyihî Şeyh Hasûnetü’n-Nevevî Efendi’nin riyaseti tahtında mezâhib-i Erbaa esâtizesinden on altı nefer ulemâ-yı a‘lem hadîsden mürekkeb teşekkül eden cemiyet-i ilmiyede kemâl-i dikkat ve ehliyetle geçen ramazandan beru mutalaa olunarak onlar marifetiyle bir de hata ve sevab cetveli tanzim olmuş olduğu gibi tab‘ının hitamı günü Camii Ezher’de bi’l-cümle ulema tarafından teberrüken ihtifâlât-ı mahsûsa ile hutbeler tertib olunarak müesser celile-i hazreti hilâfet-penâhî yâd ü tezkâr ve dua-i deymûmiyet-i ömr ü ikbal cenab-ı şehinşâhî tezkâr olduğundan sonra

⁷⁰ Kandemir, Yaşar, “Cami’u-Sahih”, *DİA*, VII, 118.

amel-i hayr-ı mezkûrun şerefine olarak Şeyh'ül-cami' tarafından ulema-yı mûmâ-ileyhime birde ziyafet verilmiş olduğu tahkik kılınmıştır. Şimdi matbaa hata ve sevab cetvelinin tab'ı ve kitabın sahifelerinin gözden geçirilerek tevzîhi gibi muamelât-ı lazime ile meşgul olduğundan inşaallahu karîben emr ü ferman-ı hümayun hazreti padişahî vecihle tertib ve sandıklara mevzûan cihat-ı muayyenesine sevk ve tesrîb olunacağı rehîn-i ilm-i âlileri buyuruldukda ol-bâbda emr ü irade Efendim hazretlerindir.

*Mısır Fevkalâde Komiseri. 10 Safer 1313, 20 Temmuz 1311*⁷¹

Sahîh-i Buhârî'nin basılmadan önceki hazırlıkları ile ilgili de bilgiler sunan bu belgede, Cami'ul-Ezher Şeyhu'l-meşâyihî başkanlığında hadisi en iyi bilen ulema olan dört mezheb hocalarından müteşekkil 16 kişi ile Ramazan ayından beri mütalaa edilerek baskının hatadan ârî olabilmesi için yanlış olan kısımların tespit edildiği belirtilmiştir. Bu belge Safer ayında yazıldığına göre beş ay gibi bir zamanda ehil kimseler tarafından baskıdan önce gerekli düzeltmelerin yapıldığı görülmektedir. Baskının tamamlandığı gün ise dualar edilerek ulema heyetine Ezher şeyhi tarafından bir de ziyafet verildiği belirtilmiştir.

Ayrıca 1309 tarihinde *Buhârî-i Şerîf* tashîh eden zevâta tasvib edilen maaşların miktarını nâtik pusulada bu iş için görevli altı kişiye verilen maaş miktarları gösterilmiştir. “*Bu umûr-ı hayriyenin tesri' ve teshîline Nezâret etmek üzere tayin kılınan Hoca-zade Mehmed Beğ'e 500 kuruş verilmiş*”, bunun dışında 3 tane hattatın bu iş için görevlendirildiği, hattat-ı meşhur Burdurlu el-Hac Hafız Osman Efendi'ye 250 kuruş diğer hattatlara 200 kuruş verildiği belirtilmiştir.⁷²

Bulak'tan sonra Matbaa-i Âmire'de de *Buhârî-i Şerîf* tab' edilmiştir. *Buhârî-i Şerîf*'in masraflarının temini ve bundan sonra *Sahîh-i Müslim*'in tab' edilmesine ilişkin de bilgiler mevcuttur.⁷³ Bu da göstermektedir ki Osmanlı Devleti Hadis kitaplarının neşriyle alakalı çalışmalar yürütmüştür. Ancak sadece *Buhârî-i Şerîf*'in tab'ı mümkün olabilmıştır.

⁷¹ BOA. Y. PRK. MK. 6/89.

⁷² Y. PRK. BŞK. 33/62.

⁷³ MF. MKT. 365/48.

Buhârî-i Şerîf in baskısı bu şekilde gerçekleştirilirken *Buhârî-i Şerîf* tab‘ ettirilmeden önce dahi Osmanlı Devleti tarafından bazı şehirlere gönderildiği arşiv kayıtlarına girmiştir. Şüphesiz bunda da oralarda yapılacak *Buhârî-i Şerîf* hatimleri için gerekli hazırlıkların temini göz önünde bulundurulmuştur. Bursa’da medfun bulunan Padişahların özellikle Osman Gazi ve Orhan Gazi’nin türbelerinde *Buhârî* hatimlerinin mu‘tad şekilde yapıldığı belirtilmiş ve oralara gönderilmiştir. Bu konuya örnek vermek gerekirse;

“Hüdavendigâr Eyaleti Mutasarrıflığına

Firdevsi âşiyân Sultan Osman Han Gazi Hazretlerinin türbe-i münîfelerine vaz‘ olunmak üzere li-ecli’t-tezhîb bu tarafa irsal kılınan beş cild Buhârî-i Şerîf’ten geçende bir cildi irsal olunduğu misillü rehin-i hüsn-i hitam olan cild-i sâni dahi bugün isbal kılınmış ve diğerlerinin de müddet-i kalîle zarfında gönderileceği derkâr bulunmuş olmağla bunun dahi mahalline vaz‘ olunarak bi’t-tertib kırâat olunmasının memuruna tenbih buyurulması siyakında şukka.

Taraf-ı Âli-i Müsteşârîden Nezâret-i Celile-i Evkâf-ı Hümayyuna zeyl

Resîde-i cây ta’zîm olan işbu tezkire-i ‘aliye-i Nezâret-penâhîleri meâl-i vâlâsı malum-ı âcizânem olarak mezkûr cild-i sâni dahi bi’l-vusûl tasîr ettirilen tahrîrât seniyye ile beraber mahalline isbal kılınmış olmağla olbâbda emr ü irâde hazreti men-lehul emrindir.”⁷⁴

12 Receb 1282 tarihli bu belgede *Buhârî-i Şerîf* ciltlerinin mutad olarak hatm edilen sultan Osman Gazi Han türbesine tezhîb edilerek gönderildiği belirtilmektedir. Mukaddema birinci cildinin şimdi ise ikinci cildinin gönderildiği belirtilmiş ve kırâat olunmasının memuruna tenbih buyurulması istenmiştir. Ardından 25 Receb 1282 tarihli bir belgede ise beşinci cildinin gönderildiği belirtilmektedir. Bununda *“teslimiyle kırâat edilmesi hususunda tenbih buyurulması”⁷⁵* istenmiştir.

Buhârî-i Şerîf in Osmanlı vilayetlerinde okunması için devlet yediyle oralara gönderildiğini belirten başka örnekler de mevcuttur. Örneğin *Buhârî-i Şerîf* Şerhi

⁷⁴ BOA. A. MKT. MHM. 346/24.

⁷⁵ BOA. A. MKT. MHM. 346/62.

Kastallânî'nin Musul vilâyetine gönderildiği ile alakalı Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan bir tezkire de şöyle denilmektedir:

“Devletlü Efendim Hazretleri

Ahvâli harbiye münasebetiyle cevâmî'-i şerîfte kırâat olunmak üzere Buhârî-i Şerîf şerhi Kastallânî'den beş takımın irsali Musul vilayeti aliyesinden bâ-telgraf iş'ar olunmuş ve beher takımının iki yüz ellişer kuruşa mübayaası mümkün olacağı lede't-tahkîk anlaşılmış ise de Nezâret-i âcizî bütçesindeki tertibinin tamamen sarf edilmiş olması hasebiyle mübayaasına imkan bulunamamış ve şu sırada adem-i irsali de her halde sûi-te'sir icrasına bâdî olacağı cihetle ğayrı câiz bulunmuş olduğundan gerek vilayeti müşârun-ileyhâya gerek mahalli sâireden talep vukuunda gönderilmek üzere miktar-ı kâfîsinin mübayaa ve tedariki zımında Nezâret-i Celileleri tahsisatı tertibinden iki bin kuruşun Nezâret-i âcizî mu'temedi Reşid Bey'e itası hususuna müsaade-i aliye-i Nezâret-penâhîleri sezâdâr buyurulmak babında emr ü ferman hazreti men-lehul emrindir. 26 Muharrem 1333.

(İmza) Maârif-i Umûmiye Nâzırı”⁷⁶

Bu tezkire üzerine Dâhiliye Nezâreti'nden Maârif Nezâreti'ne bir yazı gönderilerek yetecek miktarda Buhârî-i Şerîf Şerhi Kastallânî'den satın alınp istenilen mahallere gönderilmek üzere talep edilen iki bin kuruşun Dâhiliye Nezâreti mu'temedi Reşid Beğ'e tevdi' kılındığı belirtilmiştir.⁷⁷

Yine Buhârî-i Şerîf'in vilayetlere gönderildiği ile alakalı Osmanlı Arşivi'nde başka bilgiler de mevcuttur. 1315 yılında tamamlanan baskı işinden sonra özellikle 1317-1318 tarihlerinde Mesela Erzurum vilayetine gönderilen ve eksik olduğu bildirilen Buhârî-i Şerîf hakkında bilgi istendiği.⁷⁸ Mamuretülazîz Maârif Müdüriyeti'ne gönderilen ve eksik çıkan Buhârî-i Şerîf hakkında bilgi istendiği.⁷⁹ Vulçitrın Rüşdiyesine Matbaa-i Amire tarafından Buhârî-i Şerîf'in gönderilmesi⁸⁰

⁷⁶ BOA. DH. KMS. 30/7-1.

⁷⁷ BOA. DH. KMS. 30/7-2.

⁷⁸ BOA. MF. MKT. 504/2.

⁷⁹ BOA. MF. MKT. 505/6.

⁸⁰ BOA. MF. MKT. 474/13.

Lefkoşe’de Ayasofya-i Kebir Camii Kütüphanesi’ne *Buhârî-i Şerîf* gönderildiği ile alakalı⁸¹ benzeri birçok bilgi mevcuttur. Yine 29 Rebiulevvel 1330 tarihinde Kütübhâne-i Hümayun’da bulunan otuz sandık *Buhârî-i Şerîf*’in Bâb-ı Meşhât’e gönderildiği ile ilgili bir bilgi de mevcuttur.⁸²

Osmanlı Devleti *Buhârî-i Şerîf*’in baskısının yapılması sürecinin akabinde *Buhârî-i Şerîf* derslerinin ve hatimlerinin icrası için vilayetlere bu kitabı gönderdiği de buradan açıkça anlaşılmaktadır. Belki de baskının yapılmasının altında yatan sâikin Osmanlı Devleti’nde ki *Buhârî-i Şerîf* geleneği ile ilişkili olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir.

Osmanlı Devleti makamları ve toplum nezdinde *Buhârî-i Şerîf*’in kıymeti hakkında verilebilecek bir diğer örnek de Suriye vilâyetince İstanbul’dan on yedi takım Matbaa-i Âmire baskısı *Buhârî-i Şerîf* istendiği ile alakalı bilgilerdir. 1315 senesi tarihli belgede Suriye Maârif müdürlüğü tarafından 17 takım *Buhârî-i Şerîf* istenmiştir. Bir takımı yüz kuruş olmak üzere bin yedi yüz kuruş karşılığında *Buhârî-i Şerîf*’ler vilayete gönderilmiştir. Bu kitapların kimler için istendiği de belgede belirtilmiştir. Suriye Maârif Müdürü Hüseyin Avni Paşa, Faziletli Müftü Efendi, Telgraf Müdürü Ahmed Efendi, Polis Ethem Efendi, Belediye Reisi Seyyid Hasan Efendi-i Mürteza, Nüfus Memuru Edip Efendi bunlardan bazılarıdır. Görülüyor ki bürokraside görevli kişiler de *Buhârî-i Şerîf*’e baskısından sonra sahip olmak için gayret sarf etmişlerdir.⁸³

Buhârî-i Şerîf’lerin Suriye’ye ulaştığı belirtilmiş ancak bir rahatsızlığın varlığına değinilmiştir. Suriye vilayetinden Maârif Müdürü Hüseyin Avni imzasıyla gelen yazı şu şekildedir:

“Mücelled olduğu işârât-ı sâbıkadan olduğu halde cildsiz olarak gelmesi kazalarca pek çok guft u gû müceb olduğunun arzına cüret olundu. 25 Receb 1317.⁸⁴

⁸¹ BOA. Y. PRK. EV. 12/3.

⁸² BOA. Y. PRK. SGE. 11/106.

⁸³ BOA. MF. MKT. 434/4.

⁸⁴ BOA. MF. MKT. 434/4.

Cildli olduğu belirtildiği halde cildsiz olarak Suriye'ye gönderilen *Buhârî-i Şerîf*'in bu şekilde gönderilmesinden doğan sıkıntı resmi makamlar tarafından dile getirilmiştir. Bu da işin ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir.

Son olarak bu konuda bir örnek daha vermek gerekirse, o da Yıldız Sarayı kütüphanesinden “*Beyrut'taki Behim Camii ile Kudüs'te kâin Mescid-i Aksa Camii Şerîfine iki takım Buhârî-i Şerîf'in irsâl*”⁸⁵ edildiği belirtilmiştir.

85

MF.MKT. 1200/3

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İLİM GELENEĞİ VE BUHÂRÎHANLIK

I.Osmanlı'da İlim Geleneğini Taşıyan Unsurlar

A. Camiler

Eğitim ve öğretim faaliyetleri İslam dininde, vahyin ilk nazil olmaya başladığı andan itibaren başlamış bulunmaktaydı. Zira Kur'an-ı Kerim'in ilk vahyi "Oku" emri ilahisiyle başlamaktadır. Kendisine Cebrail vasıtasıyla indirilen vahyi Hazreti Resul-i Ekrem insanlara bizzat öğretmekte, anlatmakta ve tatbik etmekteydi. İslam dininin temelinde de insanın kendisinde olan bilgiyi (ilim) başkalarına nakletmesi yatmaktadır. Bu yüzden insanın kendisinde olan ilmi saklaması hoş görülmemiş ve bu konuda birçok uyarı va'z edilmiştir.⁸⁶ İlim Kur'an-ı Kerim'de vahiy anlamında kullanılmış Allah (c.c.)'ı, vahyi bilenlerin ve ona iman edenlerin ilim sahipleri olduğu vurgulanmıştır.⁸⁷ Peygamberimiz de şöyle buyurmuştur. "*Asıl ilim üçtür. Bunların dışında kalan ilimlerin bilinmesi zaruri değildir. Bu üç ilim ise muhkem ayet, kâim sünnet ve âdil farîza*"⁸⁸ Müslümanlar Allah (c.c.)'ı ve vahyi bilmedikleri dönemi cahiliye dönemi diye adlandırmışlar vahyi inkâr ederek kabul etmeyen müşrik bir insanı da cehaletin babası anlamında Ebû Cehil diyerek isimlendirmişlerdir.

İşte İslam dininin temelinde bu ilim anlayışı yatmaktadır ve bu sebepten Müslümanlar buldukları her yeri ve mekânı bir ilim yuvası haline getirmişler. Buralarda Allah (c.c.)'ın kitabını ve O'nun insanlara son Resul ve Nebi olarak gönderdiği kutlu elçinin sünnetini öğrenmişler ve öğretmişlerdir. Daha Resulullah döneminde Mekke'de Dâru'l-Erkam tesis edilmiştir. Medine döneminde ise Mescid-i Nebevi'nin bir bölümü eğitim ve öğretim faaliyetine hasredilmiş ve burada

---

⁸⁶ "Kim bildiği bir ilmi kendisine sorulduğunda gizlerse, Allah (c.c.) da onu ateşten bir gemle gemler." (*Ebû Dâvud*, İlm, 9; *İbn Mâce*, Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 263, 296; Hâkim, *Müstedrek*, I, !40.

⁸⁷ Allah'ın kulları arasında ancak âlimler ondan gereği gibi sakınırlar" el-Fâtır: 35/28.

⁸⁸ *Ebû Dâvud*, Kitabu'l-Ferâiz, 2885; *İbn Mâce*, Mukaddime, 54.

bulunanlara da Ashab-ı Suffe denilmiştir. Fethedilen her beldeye Müslümanlar tarafından bir cami/mescid inşa edilmiş, bu mekânlar ise hem ibadet edilen hem de İslam dininin öğretilip anlatıldığı yerler ola gelmiştir. Kur'an'-ı Kerim'de Müslümanlara farz olarak emredilen Cuma namazının şartlarından olan ve içinde insanlara va'z ü nasihat edilen hutbe de, camilerin sadece ibadet için değil insanların eğitim ve öğretimi için en önemli yerler olduğunun ilahî bir göstergesidir.

Camilerde yapılan eğitim öğretim hakkında şöyle denilmiştir: “Yetişkinlerin eğitim ve öğretiminin camilerde yürütülmesi Dört Halife devrinde de aynen devam etmiş, belki de yeni teşekkül eden ve henüz tedvin edilmeyen Kur'an, tefsir ve hadis gibi ilimlerin karakterleri icabı cami dışına taşma ihtiyacı duyulmamış, hatta cami dışı eğitim ve öğretim müesseselerinin kurulmalarından sonra da yüksek tahsil, camilerde ve onların etrafında teşekkül eden müesseselerde (medrese, daru'l-hadis, daru'l-kurra, daru't-tıb) yürütülmüştür.”⁸⁹

Bu sebeptendir ki Müslümanlar, camileri sürekli bir okul konumunda görmüşler ve buraları ilmî yönden canlı tutarak eğitim yönünden toplumdaki dinamizmi de ayakta tutmayı başarmışlardır. Yediden yetmişe hiçbir ayırım yapmadan tüm inananlar camilerde huzur içinde ibadetlerini ifâ ederken aynı zamanda dinlerinin buyruklarını da öğrenmişler ve bu nesilden nesile intikâl eden geleneği koparmamaya gayret sarf etmişlerdir. “Camiler ibadet ve eğitim fonksiyonunun haricinde siyasî, adlî ve askerî açıdan da toplumun ihtiyaçlarını karşılamıştır.”⁹⁰

Camiler, Osmanlı döneminde de ilmiye sınıfından gelen ve sonraları dersiâm olarak isimlendirilen hoca efendiler tarafından bir eğitim yuvası haline getirilmiş, buralarda icâzetler verilmiş ve aslî fonksiyonlarını ifâ etmiştir. Eğer Osmanlı toplumu bilgili ve inançlı bir toplum olarak değerlendirilirse bunda şüphesiz Osmanlı'daki cami derslerini ve dersiâm efendilerin fonksiyonunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Yediden yetmişe her insana kolayca ulaşmayı sağlayan bu dersler toplumun yetişmesinde çok önemli görevler üstlenmişlerdir.

⁸⁹ Cahit Baltacı, *XV.- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan matbaası, İstanbul, 1976, s. 4.

⁹⁰ Bkz. Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi, “Cami”, *DİA*, VII, 46-56.

“Yaygın öğretim müessesesi olarak Osmanlı camileri, önceki dönemlere nazaran daha çok önem kazanmışlardır. Vaizlik, imam-hatiplik, ve müezzinliğe ek olarak dersiâmlık, hatiplik, kürsü şeyhliği, Ayasofya kürsü şeyhliği, cuma vâizliği, salavât-ı şerîfhânlık, İhlas-ı şerîfhânlık, sûre-i Mülkhânlık, sure-i Yâsîn-i şerîfhânlık, gibi bir çok vazife ihdas edilerek camiler, çok yönlü yaygın eğitim ve öğretim kurumları haline getirilmiştir. Özellikle Osmanlı tarihi boyunca bazı camilerde aynı anda faal olan birçok kürsüden tefsir, hadis, fıkıh ve mesnevi dersleri verilerek halka eğitim ve kültür hizmetinde bulunulmuştur. Bu derslerin bir kısmı aynı zamanda medreselerde de müderris olan dersiâmlar tarafından verildikleri gibi mütekâid ulemâ da ölünceye kadar bu hizmeti yürütmüşlerdir. Osmanlı camileri ibâdethânenin dışında, tahta çıkan sultanların kılıç kuşanması, tarîkatların tekke hizmetlerini görmesi, nikâh akidlerinin yapılması, birçok ses, hat ve tezhip sanatkârının yetişmesi ve sanat eserlerinin sergilenmesi şeklindeki ilim ve kültür faaliyetlerinin de icra edildiği mekânlar olagelmiştir.”⁹¹

Buhârîhânlık ile alakalı olarak zikredilecek bir diğer husus da; camilerde îfâ edilen Duagu(y) vazifesidir. “Duagu: Âyinleri müteakip ve bazı ictimaalarda dua okuyan, hiçbir vazife ile mükellef olmadığı halde, edeceği dualar mukabilinde, maaş alan kimseler hakkında kullanılır bir tâbirdir. Düğün gibi hususi ve hatim, mevlüt gibi dini toplantılarda dini toplantılar hakkında da bu tabir kullanılırdı.”⁹² Bu da Osmanlı döneminde en az Buhârîhânlık kadar yaygın bir uygulamadır. Bu tevcihât da diğer cihetlerde olduğu gibi vakıflardan tevcih edilmiş, giderleri vakıflar tarafından karşılanmıştır. Örneğin İstanbul’da Sultan Bayezid Camii duaguy vazifesinin tevcihiyle⁹³ Tophane’de Kılıç Ali Paşa Vakfı’ndan duaguy vazifesine sahip Saliha Hatun’un cihetini oğluna terk ettiğini⁹⁴ belirten duaguy vazifesi ile alakalı birçok belge mevcuttur. İstanbul dışından örnek verilecek olursa Üsküp’te Gazi Mustafa Paşa Vakfı’ndan Duaguy cihetinin tevcih edildiği⁹⁵ arşiv belgelerinde

⁹¹ Baltacı, “Osmanlı Eğitim Sistemi” *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz yay. 1996, II, 123-127.

⁹² Pakalın, M. Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB., İstanbul, 1971. I, 479.

⁹³ BOA. C. BLD. 79/3929; C. EV. 588/29676.

⁹⁴ BOA. C. EV. 566/28562.

⁹⁵ BOA. C. EV. 568/28661.

söz konusu edilmektedir. Bu uygulamanın Buhârîhânlık açısından değerlendirilmesi gereken kısmı ise Osmanlı toplumundaki mevcut uygulamalar göz önünde bulundurularak bütüncül bir kanaata sahip olabilme imkânını sunuyor olmasıdır. Niçin *Buhârî-i Şerîf* okunuyor, sorusunun en doğru şekilde cevaplandırılması için Osmanlı toplumunu ve onun hayatında olan bu gibi faaliyetleri bir arada değerlendirerek bir fikir yürütmek mümkün gözükmemektedir.

Osmanlı'da yaygın olan uygulamalardan bir tanesi de “Cerre Çıkmak” diye tabir edilen ve medrese talebelerinin üç aylarda dini hizmetlerde bulunmak için taşraya giderek halka va‘z ü nasihat etmesidir. Böylece başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerdeki dini ve kültürel gelişmeler halkın ayağına kadar götürülmüş, böylece en küçük yerleşim birimlerine ulaşma imkânı sağlanmıştır.⁹⁶

B. Medreseler

İslam dininin ilme verdiği öneme binâen daha ilk dönemlerden itibaren müntesiplerinin bilgilendirilmesi amacıyla farklı müesseseler oluşturulmuş ve bu müesseselerde eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür. Mekke’de Dâru’l-Erkâm, İslam tarihinde oluşmuş ilk eğitim kurumu olarak addedilebilir. Daha sonra bu evlerin sayısı artmış hicretten sonra başta Mescîd-i Nebevî ve onun Suffa kısmı ismen olmasa bile fiiliyât açısından medrese işlevini yerine getirmiştir.⁹⁷ Emevîler ve Abbâsîler döneminde de bu gibi eğitim kurumları yaygınlaşarak devam etmiştir. Ancak İslam tarihinde medrese denilince daha çok Selçuklu veziri olan Nizâmülmülk tarafından öncelikle Bağdat ve Nişabur’da açılan Nizâmiye medreseleri akla gelmektedir. Daha sonra Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Musul gibi dönemin ilim ve kültür merkezlerinde Nizâmiye medreseleri açılmıştır. Türklerin Anadolu’ya gelişiyle Mardin, Urfa, Diyarbakır, Konya, Isparta, Kayseri, Sivas gibi birçok Anadolu şehrinde medreseler görülmektedir.

Osmanlı’da ise Orhan Gazi döneminde İznik’te ilk defa bir medrese kurulmuş ve başına da Dâvûd-ı Kayserî tayin edilmiştir. Daha sonra Bursa’da 21 tane medrese yaptırılarak Bursa bir ilim merkezi haline getirilmiştir. Edirne’deki II. Murad’ın

⁹⁶ İpşirli, Mehmet, “Cer”, *DİA*, VII, 388.

⁹⁷ Bkz. Gözütok, Şakir, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr yay., Ankara, 2002.

yaptırdığı Dârulhadis ise İstanbul fethedilinceye kadar en yüksek Osmanlı medresesi kabul edilmiştir. Yine aynı zaman içerisinde yani kuruluş döneminde seksen dört medresenin yapıldığı tespit edilmektedir.⁹⁸

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle Osmanlı ilim hayatı ve teşkilâtında önemli adımlar atılmıştır. Fatih külliyesi içinde açılan Sahn-ı Semân (sekiz avlu) medreseleri müfredât programı, fizikî ve mimari özellikleri ve sağlanan maddi imkânlarıyla bir yüksek öğrenim kurumunun özelliklerini fazlasıyla barındırıyordu. Bir asır sonra inşa edilen ve içinde bir dârulhadisinde bulunduğu Süleymâniye Medreseleri ise Osmanlı eğitim teşkilatında en yüksek seviyeyi temsil ediyordu. Özellikle Balkan şehirlerinde toplam 575 tane medresenin kurulduğu belirtilmektedir.⁹⁹ İstanbul'da XX. yy. başlarında sadece sur içinde 185 tane medresenin varlığı tespit edilmiştir.¹⁰⁰

Osmanlı maârifi içinde teşkilatlı, yüksek seviyede eğitim ve öğretimi gerçekleştiren müesseseler, şüphesiz medreselerdi. Sıbyan Mektepleri veya o seviyede hususi eğitim görmüş talebeler, buralara girerek muayyen hocalardan muayyen dersleri, belirli zamanlarda okurlar ve daha üst derecelere terakkî ile en yüksek seviyedeki medreseden mezun olurlardı. Osmanlılarda ilmiye sınıfı buradan yetişir, kadılık, müftülük, müderrislik, cami hizmetleri, kâtiplik vs. gibi diğer bazı sahalarda istihdam edilirdi.¹⁰¹

Osmanlı'da medreselerin hem nicelik hem de nitelik olarak zirve noktaya çıkmış olması Osmanlı Devleti'nin eğitime verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir. Sadece sur içinde 185 tane medresenin varlığı neredeyse her köşe başında bir medrese demektir. Bu medreselerde okuyan talebeler Osmanlı coğrafyasına dağılarak topluma olan borçlarını fazlasıyla ödemişlerdir. Konumuz açısından bakılacak olursa bu kadar yaygınlık kazanan medreselerde ve camilerde okutulan *Buhârî-i Şerîf* dersleri topluma aynen yansıtılarak özellikle camilerde îfâ

⁹⁸ İpşirli, Mehmet, "Medrese", *DİA*, XXVIII, 327.

⁹⁹ İpşirli, Mehmet, "Medrese", *DİA*, XXVIII, 328.

¹⁰⁰ İpşirli, Mehmet, "Medrese", *DİA*, XXVII, 328.

¹⁰¹ Baltacı, XV.- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 19.

edilegelmiştir. Osmanlı'nın hadise verdiği önemi göstermesi açısından dâru'l-hadislerin yerini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu medreselerden hariç Osmanlı döneminde 30 tane Dâru'l-Hadis'in ismi zikredilmektedir.¹⁰²

Daru'l-Hadislerden bahsetmişken Osmanlı Devleti'nde bir dâru'l-hadis'in açılışı ile ilgili Uşşâkîzâde Tarihi'nde¹⁰³ bir kayıt mevcuttur. Burada da *Buhârî-i Şerîf* okunduğu zikredilmektedir:

“Ğurre-i şehri-Ramazanü'l-mübarek erbaâdan add olunup,

Çehârşenbe gecesi vakt-i gurupta minarelerde kandiller yakmağa başladılar.

Ertesi hâmis günü sadr-ı âlî-kadr hazretleri bina buyurdıkları daru'l-hadise Tefsîr-i Beyzâvî ve hadis-i şerîf'ten Buhârî-i Şerîf derslerine bed' ittirmek murad itmeleriyle yevm-i mezbur sabahı kendüiler ve sâir vüzerâdan Süleyman Paşa ve Kapudan İbrahim Paşa ve Abdurrahman Paşa ve ulemadan Şeyhülislam Efendi ve Kâdiasker Efendiler ve Kâdi-ı beled Nâkibüleşraf Efendi ve meşâyih-i kirâmdan Sultan Ahmed şeyhi Sivâsî-zâde Efendi ve Ayasofya şeyhi Süleyman Efendi ve Süleymaniye şeyhi Yenibağçeli Efendi ve Sultan Bâyezid şeyhi Himmet-zade Efendi ve Sultan Mehmed şeyhi İsa Efendi ve Sultan Selim şeyhi İspirî-zade Efendi ve sâir şeyhler hâzır iken Üsküdârî Ömer Efendi - ki birkaç gün mukaddem müderris tayin olunmuş idi- Sure-i Fatîha-i Şerîfeden derse bed' ittirüp, ba'dehu Buhârî-i Şerîf'ten “İnneme'l-'amâlü bi'n-niyyât” Hadis-i Şerîf'inden derse bed' ittirüp, andan sonra Sivasî-zade Efendi dua idiüp, meclisi tamam itdiler.”¹⁰⁴

Klasik Osmanlı döneminden bir kesitin anlatıldığı yukarıdaki satırlar o dönemde yaşanan olaylarla ilgili bize tasvirler sunmaktadır. Padişahın bir daru'l-hadis yaptırması üzerine ilmiye sınıfı padişahın da bulunduğu bir mecliste toplanmış Tefsir ve Hadis dersleri bu ilk mecliste icra edilmiştir. Hatta ayrıntılı olarak *Buhârî-i Şerîf*'in ilk hadisi olan “انما الاعمال بالنيات” hadisiyle derse başlandığı ve hitamında dua

¹⁰² Bkz. Gül, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, TTK., Ankara, 1997.

¹⁰³ Uşşâkîzâde tarihi, müellifinin de ilmiye sınıfından olmasından dolayı genel olarak bir ilmiye tarihi özelliğindedir. Padişah II. Mustafa (1695-1703) dönemi anlatıldığından dolayı zikredilen olay muhtemelen bu tarihte gerçekleşmiştir.

¹⁰⁴ Uşşâkîzade İbrahim Efendi, *Uşşâkîzade Tarihi*, (haz. Raşit Gündoğdu), İstanbul Çamlıca Basım Yayın A.Ş., 2005, II, 954-955.

edilerek dersin bitirildiği zikredilmiştir. Burada dikkat edilecek nokta 1600’lü yılların sonu 1700’lü yılların başında Osmanlı Devletinde *Buhârî-i Şerîf*’in bulunduğu konumdur ki bu da gayet açıktır. Bugün toplumda hadis kitabı deyince neden akla ilk olarak Buhârî’nin geldiğini toplumsal hafıza ile açıklamak yerinde olacaktır ve bu süreç yüzyıllardır devam etmektedir.

Osmanlı medreselerinde hadis, okutulan ilimler sıralamasında son sıralarda yer almaktadır. Zira talebeler, sarf-nahiv-mantık ilimlerini okuduktan sonra âdâb-ı bahs, vaz‘, kelam, belagat, hikmet, fıkıh, ferâiz, akâid ve usûl-i fikh derslerinin gördükten sonra en son hadis ve tefsir derslerini okurdu.¹⁰⁵ Bu da göstermektedir ki Osmanlı döneminde talebeler hadisi ve tefsiri görebilmek için öncelikle alet ilimlerini ve diğer ilimleri okumakta daha sonra hadise geçmekte idi. Dolayısıyla hadis ilminin Osmanlı döneminde yüksek bir mevkide görüldüğü sonucuna ulaşılabilir.

C. Dersiâmlar

Dersiâmlık müessesesi Osmanlı toplumunun anlaşılmasında öncelikle göz önünde bulundurulması gereken bir kurumdur. Zira bu kurum toplumda birçok görevler îfâ etmiş ve Osmanlı toplumunun en önemli özelliklerinden birisi olmuştur. Ne yazık ki bu konu hakkında yeterli çalışma halen yapılmış değildir. Bunun Osmanlı’daki boyutları ve etkileri açısından anlaşılabilmesi yapılacak çalışmalarla mümkün olabilecektir.

Umuma, halka açık ders anlamına gelen “**ders-i âm**” tabiri daha sonra bu dersi verenlerin genel adı olmuştur. Dersiâm olabilmek için medreseden mezun olup icazet aldıktan sonra bir imtihana daha girmek gerekiyordu.¹⁰⁶ İcâzet verme yetkisi olan dersiâmlara “muciz dersiâm” denilirdi.¹⁰⁷

“Dersiâm, medreselerde talebeye ders veren müderrislerin unvanı idi. Dersiâm olmak için okunması meşrut olan ilimleri okuyup medrese ıstılahınca mücaz olmak ve ondan sonra da bi’l-imtihan ehliyetini ispat etmek lazımdı. İmtihan heyeti ders

¹⁰⁵ İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bilim”, *Osmanlı Uygarlığı*, (haz. Halil İnalçık, Günsel Renda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, I, 357.

¹⁰⁶ İpşirli, “Dersiâm”, *DİA*, IX, 185.

¹⁰⁷ İpşirli, “Dersiâm”, *DİA*, IX, 185.

vekilinin reisliği altında tanınmış ulemâdan teşekkül ederdi. İkinci Abdülhamid'in saltanatının ortalarına kadar dersiâm olmak isteyen mezun hocalar senede bir defa teşekkül eden heyete müracaat eder, imtihan olurlardı. Sonraları birçok hocanın toplanıp imtihan gün ve saatini beklemeleri nazar-ı dikkati celbederek imtihan heyetinin medreselere gidip isteyenleri orada imtihan etmeleri usul-ı ikâme olundu. Dersiâmlığa her sene on beş kişi ayrılırdı. Dersiâmlık için ehliyet gösteren bu on beş kişiye dört sene sonra rusla beraber iki yüz kuruş maaş bağlanır ve ondan sonra sıraları geldikçe maaşlar artırılırdı. II. Abdülhamid maaşsız ders okuttukları dört sene zarfında dersiâmlara Hazine-i Hassa'dan dörder lira maaş tahsisini usul ittihaz etmişti. Ruûs i'tâ ve maaş tahsisi üzerine Hazine-i Hassa'dan bağlanan maaşlar kesilirdi. Okuttuğu talebeye icazet veren, icâzet verme yetkisi olan dersiâmlar hakkında "müciz dersiâm" tabiri kullanılırdı."¹⁰⁸

II. Bâyezid Han, Amasya, Edirne ve İstanbul'da inşa ettirdiği külliyelerde medreseler kurdu ve İstanbul'daki medresesinde müderrislik görevini Şeyhülislamlara şart koştu. Dönemin Şeyhülislamı Zenbilli Ali Efendi bu vakfiyeye göre haftada bir ders vermiştir.¹⁰⁹ Daha sonra şeyhülislamın Osmanlı bürokrasisindeki yerinin artmasına bağlı olarak idari işler yoğunlaşmış ve şeyhülislamın yerine bu görevi ders vekili adıyla tayin edilen ilmî bakımdan yeterli ve kıdemli bir müderrisin vermesi usûl haline getirilmiştir. Zamanla bu görev daha da genişlemiş kazaskerlerden şeyhülislamlara intikâl eden medreselerdeki derslerin düzenlenmesi ve kontrolü işi ders vekilinin görevlerine dâhil olmuştur. Yine ruûs ve medrese imtihanlarına da nezâret etmekle görevlendirilmiştir. XIX. yüzyılda ise işlerin yoğunluğu sebebiyle Ders Vekâleti adıyla bir daire kurulmuştur. Sultan Mehmed Reşad 23 Temmuz 1329 (5 Ağustos 1913) tarihinde Tevcîh-i Cihât Nizamnâmesiyle İstanbul'daki cihetlerin verilmesi yetkisini Şurâ-yı Evkâf'a bırakmıştır.¹¹⁰

Sultan II. Bâyezid Han'ın devlet eliyle ve devlet kontrolünde başlattığı bu dersler mâlî açıdan giderlerinin de düzenli bir yapıya oturmasıyla Devlet-i

¹⁰⁸ Pakalın, *Tarih Deyimleri*, I, 427-428.

¹⁰⁹ İpşirli, "Ders Vekâleti", *DİA*, IX,183.

¹¹⁰ İpşirli, "Ders Vekâleti", *DİA*, IX, 183.

Aliyye'nin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Başta camilerde olmak üzere halkın sosyal ihtiyacının karşılanması için ihtiyaç olan şeyler vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır. Çok üst düzey eğitimin olduğu medreselerdeki ilim, bu sayede halka inebilme imkânı bulmuştur. Osmanlı ilmiye sınıfı içinde en önemlisi camilerde ders veren bu dersiâmlar olmuştur. Böylelikle Osmanlı ilim geleneğinin halka arzı vuku bulmuş ve belki de ilim geleneğinin canlı kalmasını sağlamıştır. Son dönem yetişen âlimlerin büyük çoğunluğu bu cami derslerinin hayatlarındaki öneminden hep bahsetmişlerdir.¹¹¹ Hatta Cumhuriyet dönemine geçişte mümkün olabildiğince bu derslere devam eden eşhas tarafından Osmanlı ilim geleneği ve birikimi sonraki nesillere aktarılabilme olanağı bulmuştur.

Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması* isimli çalışması da son dönemde dersiâmlık müessesinin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir. Eserde biyografisi tanıtılan ulema sayısı 2845 kadardır. Birçoğunun camilerde dersiâm efendilerden ders aldığı ve yapılan imtihanı kazanarak dersiâm oldukları belirtilmiştir.¹¹²

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan ve XIX. yüzyıla ait dersiâm efendilerin listesini veren bir belgede 121 dersiâmın görev yerleri ve bunlara ödenen toplam 50.800 akçe belirtilmiştir. Şöyle ki bunlardan 98 tanesi genelde bir medresede müderris olarak görev yaparken aynı zamanda dersiâmlık vazifelerini de ifâ etmektedir. Mesela, Ayasofya-i Kebîr müderrisi Kozanlı Mehmed Efendi, dersiye-i der-Sultân Bâyezid müderrisi Konevî Hâfız Abdülkâdir Efendi, dersiye-i İbrahim Paşa-zâde Mustafa Ağa müderrisi Ankaravî Hüseyin Hâmid Efendi, dersiye-i der-Camii Süleymâniye müderrisi Karahisârî Hasan Efendi, İskender Paşa müderrisi Mardînî es-Seyyid Mahmud Efendi, İbrahim Kethüdâ müderrisi Manastırlı Receb

---

¹¹¹ Örnek olarak Mehmet Akif Ersoy'un, Fatih Camii'inde Mesnevîhân olan Mehmed Esad Dede'nin Mesnevî derslerini takip ettiği ve bu derslerin onun yetişmesinde önemli bir yeri olduğu zikredilmiştir. (Bkz. OKAY, M. Orhan - DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, "Mehmed Akif Ersoy", *DİA*, XXVIII, 435.) Ayrıca İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın de kardeşi ile beraber Trabzonlu Hoca Hüsnü Efendi'den Sahîh-i Buhârî tedris ettiği belirtilmiştir. (Bkz. AKÜN, Ömer Faruk, "İbnülemin Mahmud Kemal", *DİA*, XXI, 250)

¹¹² Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Medrese Yayınevi, İstanbul, 1980, I, VI.

Efendi, Mimar Sinan müderrisi Ahıskavî es-Seyyid Mustafa Efendi, Hatice Sultân müderrisi Tophâneli İsmail Hakkı Efendi, Molla Gürânî müderrisi Tayyib Hâssa es-Seyyid Mehmed Sâkıb Efendi, Dersiye-i der-camii Murad Paşa müderrisi Tokâdî Ahmed Efendi, Dâru'l-hadisi el-Hâc Kâsım müderrisi İstanbulî Hafız Abdüllatîf Efendi gibi dersiâm efendilerin nerelerde bu görevi îfâ ettikleri belirtilmiştir.

Ayrıca saray-ı hümâyun hâceleri dendikten sonra 8 tane müderrisin isimleri zikredilmiştir. Akşehirli el-Hâc Ömer Efendi, Konevî es-Seyyid Hüseyin Efendi, Evkâf-ı Hümâyun müfettişi Hafız Mehmed Es'ad Efendi, Ahıskavî Dersiâm Ahmed Efendi, Eğinli İbrahim Efendi, Denizlili Yahya Efendi, Babakaleli Mustafa Efendi, Çarşambalı Mustafa Efendiler de Saray-ı Hümâyun Hocaları olup diğer Dersiâmlar 350 akçe ücret alırlar iken bunların 800 akçe ücret aldığı belirtilmektedir.

Âsitâne-i Saâdet'te dersle meşgul olanlar başlığının altında da on beş nefer dersiâm efendinin isimleri ve nerede ders verdikleri zikredilmiştir. Örnek olarak verecek olursak Sultân Süleyman Camii Şerîfinde Dersiâm Trabzonî Ahmed Efendi, Sultan Mehmed Hân Camii Şerîfinde Dersiâm Saçlı el-Hâc Ahmed Efendi, yine Sultân Mehmed Hân Camii Şerîfinde Dersiâm Selânikî Abdülhamîd Efendi, Sultan Bâyezid Medresesinde sakin Arabgirî el-Hâc Ömer Efendi, Bâb-ı Âlî Hocası Aynî Efendi gibi zevâtın isimleri verilmiştir.¹¹³

Ehemiyyetine binâen dersiâm efendilerin isimlerini aktardığımız bu belgede özellikle son dönemlere doğru dersiâmlık sistemi tam olarak yaygınlaşmış ve ulemanın her kesime ulaşabilmesini sağlayan bir kurum olmuştur. Selâtin camileri başta olmak üzere İstanbul'da birçok camide derslerin tertip edilmiş olduğu görülmektedir. Muhakkak ki bu derslerden en önde geleni *Buhârî-i Şerîf* dersleridir. Bu da *Buhârî-i Şerîf*'in diğer kitaplardan ayrı bir konumda tutulmasının bir neticesi olsa gerektir.

Osmanlı'ya getirilen en büyük eleştirilerden bir tanesi, ilmiyenin medreselerde yüksek seviyede ilim tahsil etmesine karşılık bunu halka yansıtamadığı şeklindedir. Oysa bu eleştiriyi dile getirenler sadece dersiâmlık müessesesini göz önünde bulundursalar dahi daha insafli olmak zorunda olduklarını göreceklerdir. Dersiâmlık

¹¹³ TSMA, D, 9015.

müessesesi konusundaki çalışmaların yetersiz olması bunun Osmanlı toplumundaki etkilerinin görmezden gelinmesine sebebiyet vermiştir. Günümüzde böyle bir müessesenin olmayışının ne tür boşluklar oluşturduğu erbabının malumudur.

Cami, medrese, dergâh gibi mekânlarda îfâ edilmekte olan bu dersler dersiâm efendilerin kitaptan okuması şeklinde geçtiği gibi bazen de öğrencinin hocaya okuması şeklinde de yapılabilirdi. Halka açık olan bu derslerde dersiâm efendiler tarafından tefsir, fıkıh ve hadis kitapları okutulmuştur.

Fıkıh'tan, Merginânî'nin *el-Hidâye*, İbrâhim el-Halebî'nin *Mülteka'l-Ebhûr ve Halebî Kebîr*, Kudûrî'nin *Muhtasarı*¹¹⁴ hadis kitaplarından ise, Osmanlı döneminde *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve *Meşârik* okutuluyordu.¹¹⁵ Fatih devri kütüphanelerinin çoğunda bir *Keşşâf* ve *Bezzâvî* veya *Sahih-i Buhârî* görmek mümkündür.¹¹⁶

Özellikle *Buhârî-i Şerîf*, *Şifâ-i Şerîf* ve *Mesnevî-i Şerîf* bu derslerde okutulan kitapların en önde gelenleri olmuşlardır. Bu kitapları okuyanlara Buhârîhân, Şifâhân, ve Mesnevîhân denilmiştir. Önceleri İstanbul'da selâtin camilerinde bu dersler yapılmakta iken daha sonra Harem-i Şerîf,¹¹⁷ Ravza-i Mutahhara,¹¹⁸ Şam-ı Şerîf Emeviye Camii,¹¹⁹ Haleb,¹²⁰ Mısır,¹²¹ Bağdat Saray Mescidi,¹²² Bursa'da pâdişâh hazretlerinin türbeleri¹²³ gibi muhtelif şehir ve camilere de taşınmıştır.

¹¹⁴ İpşirli, "Ders Vekâleti", *DİA*, IX, 183.

¹¹⁵ Baltacı, *XV.- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, s. 21.

¹¹⁶ Erünsal, İsmail E, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1988, II, 26.

¹¹⁷ BOA. C. MF. 180/8964.

¹¹⁸ BOA. A. MKT. MHM. 7/15.

¹¹⁹ BOA. İ. ŞD. 39/1982.

¹²⁰ BOA. C. MF. 166/8282.

¹²¹ BOA. C. MF. 184/9182.

¹²² BOA. İ. DH. 250/15293.

¹²³ BOA. İ. DH. 316/20444.

Devlet-i Aliyye'nin son dönemlerinde ise devlet içerisindeki değişik kurumlarda değişik amaçlarla bu dersler ifâ edilegelmiştir. Mâbeyn-i Hümâyün¹²⁴ Enderun-ı Hümâyün,¹²⁵ Ayasofya Kütüphânesi,¹²⁶ Livâ-yı Şerîf Dâiresi,¹²⁷ Bâbîâlî,¹²⁸ Bâb-ı Meşîhat,¹²⁹ Bâb-ı Fetvâ,¹³⁰ ve Hırka-i Saâdet¹³¹ dairelerinde bu dersler veya hatim geleneği ifâ edilmekteydi.¹³²

Sultan Abdülaziz devrinde Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi tarafından 13 Rebûlahir 1286/23 Temmuz 1869'da hazırlanan İstanbul Medreseleri listesinde 166 medreseden 80 tanesinde 180 dersiâmın mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Dersiâmlık konusunda açıklayıcı bir bilgide şöyle denilmektedir: “Bilhassa medreseler çoğaldıktan sonra her medrese için muktedir müderris bulmak imkanı daralmış ve büyük camilerde aynı kitabı okuyan çeşitli medreseler öğrencilerinin bir müderrisin dersinden birlikte faydalanmalarını sağlayan dersiâm sistemi kurulmuştur. Bu şekilde ders veren müderrisler içinde bu unvan kullanıldığı gibi, öğretim ruûsu alan her medrese mezununa da belli bir aylık bağlanmak suretiyle camilerde öğretim yetkisi hukuken tanınan ve son zamanlara kadar devam eden bir dersiâm sınıfı meydana gelmiştir.”¹³³

C. Kürsü Şeyhliği

Kürsü Şeyhliği Osmanlı Döneminde camiilerde Cuma günleri vaaz veren kişilere verilen özel bir addır. Cuma günleri verilen bu vaaz, hutbelerin Arapça okunmasından dolayı genellikle namazdan önce hutbenin mevzuunu izah etmek şeklinde gerçekleşmiştir. Bu iş için vakıflardan özel görevliler tayin edilmiş ve

¹²⁴ BOA. MV. 207/57.

¹²⁵ BOA. A. MKT. NZD. 407/48.

¹²⁶ BOA. A. MKT. NZD. 55/63.

¹²⁷ BOA. C. MF. 127/6345.

¹²⁸ BOA. DH. MKT. 2709/57.

¹²⁹ BOA. İ. İLM. 3/1318 M 2

¹³⁰ BOA. A. MKT. MHM. 212/86.

¹³¹ BOA. A. MKT. NZD. 57/62.

¹³² BOA. HAT. 363/20147.

¹³³ Unat, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964 s. 5.

halkın eğitimi için bu usul benimsenmiştir. Şimdilerde söylenen hutbeler Arapça okunuyordu ve halk hiçbir şey anlamıyordu gibi anlamsız sözlerin biraz bilgisizlikten, biraz da Osmanlı'daki ilmi hayatı bilmemek ve küçümsemekten kaynaklandığını söylemek mümkündür. Görülüyor ki Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıflar aracılığıyla cuma günü camiye gelen insanların okunan hutbeyi anlamaları için bir müessese ihdas edilmiştir. Bu iş halk tarafından organize edildiği gibi bizzat devlet tarafından da organize edilerek yürütülmeye gayret edilmiştir.

Sebilürreşâd dergisinde Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi Edebiyât-ı Osmâniye Müderrisi Mehmed Emin Efendi tarafından kaleme alınan makalede kürsü şeyhliği izah edilmektedir. Kaynaklarda bulunabilen ve Osmanlı döneminde kaleme alınan etraflı bir yazıyı buraya aktarmak gerekirse;

“Ez-cümle Cuma namazlarında îrâd olunan hutbeler -sırf sünnet-i rasûle ittiba' kasdıyla- lisân-ı arab üzere tertîb edildiğinden ve esnâ-yı hutbede tilâvet olunan âyât-ı beyyinât-ı Kur'âniyenin ve bazı îrâd edilen ehâdis-i seniyye-i nebeviyye'nin elfâz-ı latîfe-i arabîyye, ervâh-ı müştâkını fesâhat-ı edâ ve belâğat-ı müeddâsıyla rehîn-i i'câz eyleyen meâni-i mestûre-i ulviyyesine cemaât-ı müslimînün kâffesi vâkıf olmadıklarından âmmeyi bu fuyûzât-ı diniyyeden şevk etmek üzere selâtîn-i mâziye tarafından bazı cevâmi'e kürsî şeyhleri vaz' eylemişlerdir.

Padişâh-ı evvelîn hazerâtı evvel emirde Eyüp Sultan'daki Fatih Camii Şerîf'ine salât-ı cumadan sonra sâir ahkâm-ı diniyyeyi tebliğ eylemekle beraber esnâ-yı salâtta îrâd olunan hutbenin meâl ü mezâyâsını anlatmak üzere Cuma vâizi nâmıyla birer vâiz tayin buyurmuşlardır. Bilâhare bu Cuma vâizliği meşâyih-i kirâm için bir silsile ve bir merâtib-i ilmiye hâlini iktisâb eylemiştir. Bidâyet-i emirde ise ancak yedi câmiide Cuma vâizi mevcud idi ki bunlar da ale't-tertib Ebâ Eyyübe'l-Ensârî, Sultan Selîm, Sultan Mehmed, Sultan Bâyezid, Süleymâniye, Sultan Ahmed, Ayasofya-i Kebîr cevâmi'i şerîfesinden ibâret idi. hall-i ilâhî vukuunda Eyyüb Sultan vâizi Sultan Selîme, Sultan Selîm vâizi Sultan Mehmed'e, Sultan Mehmed vâizi Sultan Bâyezid'e, Sultan Bâyezid vâizi Süleymâniye'ye, Süleymâniye vâizi Sultan Ahmed'e, Sultan Ahmed vâizi Ayasofya-i Kebîr'e nakl ve terfi' ettirilirdi.

1139 tarihlerinde ise Cuma vâizliği ile kâm-rân olan meşâyih-i Kirâm Hazerâtına (Selâtin Şeyhliği) ünvan-ı mübecceli de verilerek kadr-i ulemâ bu sûretle bir derece daha a'lâ edildi.

Yine o târih içinde idi ki Sultan Ahmed Hân-ı sâlisin ümmü'l-hayrât olan vâlîde-i muhteremelerinin Galata ve Üsküdâr'da binâ-i cedde-i zâhidelerinin de bahçe kapısında ihyâ buyurdıkları cevâmi'i şerîfe ile Şehzâde Câmii Şerîfi için de birer Cuma vâizi tayin ve tensîb buyuruldu. Çünkü bunlarda vasat ve husûsuyla kesret-i cemâat itibâriyle sâlifü'z-zikr cevâmi'i şerîfenin dînunda değıl idi. Dünyevî, uhrevî menâfi'i din-i mübîni telkîn için bu dört camiye dört vâiz tayini müftî'l-enâm tarafından huzûr-ı hümayun'a takdîm olunmak üzere bir i'lâm tertîb edildi. Bununla kürsî şeyhleri için merâtib-i mevcûdeye dört pâye daha ilâve olundu. Bu tertîb-i ihsân-ı mübîni olan i'lâm müftî'l-enâm tarafından rikâb-ı hümayuna arz edildi. Mûcebince amel olunmak üzere irâde-i seniyyesi istihsâl ve evvelkilere ilâve kılınan dört aded câmii şerîfte kürsî-nişîn va'z ü tezkîr olan meşâyih-i kirâma sünen-i mezbûre ramazan-ı şerîfenin onuncu günü re'si hümayun i'tâsıyla meşâyih-i selâtin mertebesine îsâl kılındı. Bu tertîb-i cemîl ise zamanımızda dahi aynen cârî ve mer'î'dir.¹³⁴

Belirtildiğı üzere Kürsü şeyhliği Osmanlı'da cuma günleri hutbede ele alınan konunun namazdan önce halka anlatılmasını içeriyordu. Bu vaazlar halkın büyük ilgisini çekiyor ve gündemi oluşturuyordu. Hatta bu vaazlarda yapılan konuşmalar dinleyenler tarafından yazıya dökülüyor ve örneğın Sebilürreşâd gibi dergilerde yayınlanıyordu. İlk önceleri İstanbul'daki selâtin camilerinde yapılan bu uygulama daha sonra birçok yere yayılmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bununla ilgili belgeler mevcuttur. İstanbul'dan sonra bu müessese Osmanlı coğrafyasında ki birçok vilayete yayılmıştır. Örneğın İstanbul'da Zeyrek Camii'inde Bayburdî Mustafa Ağa vakfından bu görev tevcih edilirken¹³⁵ Şam'da da Benî Ümeyye Camii'inde Sultan Mahmud vakfından Kürşü Şeyhliği tevcih edilmiştir.¹³⁶ Köstendil'de Hacı Ferhad Camii'nde¹³⁷ Sofya'da Kuruçeşme Mahallesi'nde bulunan Camii Şerîf'te¹³⁸ Berkofça

¹³⁴ Mehmed Emin, "Kürsü Şeyhliği", *Sebilürreşâd*, Yıl: 1919, C, 17, Sayı, 427-428, s. 88-89.

¹³⁵ BOA. C. MF. 119/5910.

¹³⁶ BOA. C. MF. 57/2834.

¹³⁷ BOA. C. MF. 71/3533.

kasabasında Nasuh Paşa Camii'nde¹³⁹ aynı görev için görevliler tayin edilmiştir. Yine halkın eğitimini sağlamak için kurulan bu müessesenin yürütülmesi işini vakıflar üstlenmişlerdir. Bu da göstermektedir ki camiler, Osmanlı döneminde amacına uygun olarak birçok işlevi aynı anda yerine getiriyordu. Örneğin vakıflardan tevcih edilen görevlerle birlikte bir camideki görevli sayısı 15-20 sayısını bulabilmekteydi.

D. Huzur Dersleri

Huzur dersleri, Osmanlı döneminde 1759 yılından başlayarak 1924 yılında hilâfetin kaldırılmasına kadar ramazan ayında padişahın huzurunda yapılan derslerin adı olmuştur. Bu tarihlerden önce de Osmanlı sultanlarının âlimlerin ilmi sohbetlerinde bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴⁰ Lâle devrinin önemli devlet adamlarından ve Patrona Halil isyanıyla kayınpederi Sultan III. Ahmed Han tarafından idam edilmek zorunda kalınan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa kendi adıyla anılan sarayında ramazan ayında devrinin önemli âlimlerini toplayarak Kur'an'dan bazı âyetlerin tefsirini yaptırmıştır. 1140 yılında yapılan toplantıya Sultan III. Ahmed de iştirâk etmiştir. III. Ahmed'in oğlu III. Mustafa ise Huzur derslerini 1172 tarihinde sistemleştirip ihdâs eden padişah diye anılmıştır.¹⁴¹

Huzur derslerinde dersi takrîr eden âlime 'mukarrir', müzakereci durumunda olan âlimlere ise 'muhatap' denilmiştir. Dersler genellikle Kâdî Beyzâvî'den işlenmekte idi. Huzur-ı Hümayunda toplanan bu meclis gittikçe yaygınlık kazanmış öyleki "1180 senesi ramazan-ı şerîf"inde ulemâdan bu ders için yüz yirmi altı zât seçilmiş ve bu kişiler on dokuz meclise taksim edilmişlerdir.¹⁴²

"Sultan Vahdeddin ve Halife Abdülmecid Efendi zamanında Dolmabahçe sarayında devam eden derslerin sonuncusu 1341 ramazanında (Mayıs 1923) yapılmış, 26 Recep 1342 (4 Mart 1924) tarihinde hilâfetin ilgası ile birlikte huzur

¹³⁸ BOA. C. MF. 73/3628.

¹³⁹ BOA. C. MF. 73/3633.

¹⁴⁰ İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, XVIII, 441.

¹⁴¹ Bkz. İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA*, XII, 441-444.

¹⁴² Mehmed Emin, "Huzur-ı Hümatun Dersleri", *Sebîlürreşâd*, 1919, c, 17, Sayı, 425-426, s. 88.

dersleri de tarihe karışmıştır. Böylece bu dersler 1759–1924 yılları arasında 165 yıl devam etmiştir.”¹⁴³

Huzur-ı Hümâyün dersleri diye anılan bu müessese de Osmanlı Devleti’ndeki ilmi yapıyı göstermesi açısından önem arz etmektedir. Padişah ve meşihat makamının onayıyla bu göreve gelen kişiler padişahın huzurunda tefsir dersleri yapmışlardır. Osmanlı padişahlarının ulemânın ilminden faydalanmak amacı ile oluşturduğu bu dersler müzakere edilerek işleniyordu. İlim adamları kendi birikimlerini bu derslerde hem diğer ulemaya hem de padişaha iletme imkânı buluyorlardı.

II. Osmanlı’da Buhârîhanlık Geleneği

A. Buhârîhanlık

1. Tanımı

Asıl adı *el-Câmi‘u’s-Sahîh* olan ve müellifi Buhâralı İmam Muhammed b. İsmâil’e nispetle *Buhârî-i Şerîf* diye anılan hadis kitabının sonuna Farsça “hânden” fiilinden “okuyan, okuyucu, çağırıcı, söyleyen”¹⁴⁴ anlamına gelen “Hân” kelimesinin getirilmesiyle oluşturulmuş Buhârî okuyan kimse manasına gelen **Buhârîhân** sözcüğü Osmanlı Devleti’nde camiler ve türbeler başta olmak üzere muhtelif mekânlarda *Buhârî-i Şerîf*’i okuyan eşhâsın genel adı olmuştur.

Mu’tâd şekli medreseden mezun olmuş hocaların ayrıca bir imtihanla ruus olarak selâtin camilerde gelirleri genellikle selâtin vakıflardan karşılanmak üzere talebelere ders vermesi şeklinde gerçekleşmiştir. Osmanlı ilim geleneğinde camilerde ders verme yetkisi, dersiâm efendilere yine bir imtihanla veriliyordu. Bu imtihanı kazanan dersiâm efendiler camilerde talebelerine tefsir, fıkıh ve hadis kitaplarını okutuyorlardı. Cami dersleri olarak yaygınlaşan *Buhârî* okuma geleneği aynı zamanda bu dersi veren dersiâm efendiler tarafından başta türbeler olmak üzere muhtelif mekânlarda hatim olarak da okuna gelmiştir. Aslında türbelerde yapılan

¹⁴³ İpşirli, Huzur Dersleri, *DİA*, XIII, 443.

¹⁴⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı yay. İstanbul, 2002; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004.

merasimlere hatim dendiği gibi camilerde okunan derslere de hatim denegelmiştir.¹⁴⁵ Zira burada da kitab baştan sona bitirilip hatmedilmiştir. “Sevap kazanma yanında; maddî ve mânevî sıkıntılardan, hastalık ve belalardan, düşman istilâsından kurtulma ve her türlü murada nâil olma amacıyla en fazla okunup hatmedilen hadis kitabının *Sahîh-i Buhârî* olduğu bilinmektedir.”¹⁴⁶

2. Şartları

Her şeyden önce *Buhârî-i Şerîf*'i okuyacak kişiler dersiâmlar arasından seçiliyordu. Dersiâm olabilmek için de belli şartlara haiz olmak gerekiyordu. Bunların başında da medreseden mezun olmak şartı vardı. Daha sonra ehliyetini ispat edenler dersiâm olabilmek hakkını elde ediyorlardı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında dersiâmlık unvanının verilmesi için açılan imtihanla ilgili yeni kurallar getirildi. Bu dönemde dersiâmlık imtihanları, ders vekilinin başkanlığında tanınmış ulemâdan oluşan bir heyet tarafından yapılmaktaydı. II. Abdülhamid'in saltanatının (1876–1909) ortalarına kadar dersiâmlık imtihanları yılda bir defa açılırken daha sonra teşkil eden bir heyetin medreselerde belirli aralıklarla imtihan yapması, bu şekilde yılda on beş kişiye bu unvanın verilmesi usulü benimsendi.¹⁴⁷

Nitekim Buhârîhân olacak dersiâmların gireceği imtihanla ilgili olarak, bir belgede şöyle denilmektedir.

*“Cennet-mekân Sultan Abdülmecîd Hân Hazretlerinin türberdâr-ı sânisî
Hacı Hafız Bekir Efendi'nin Buhârî-i Şerîf ciheti imtihânına idhâlini müsted'i
takkîm eylediği arzuhâl Şeyhülislamğa bildirilmiştir. (13 C 1278)”*¹⁴⁸

Bu da göstermektedir ki Buhârîhân olacak kişi ehliyetini ispatlamış kimseler arasından seçilmekteydi. Bu genellikle yapılan bir imtihanla olmaktadır. Bunda amaç ise bu görevin liyâkatlı kişiler tarafından yürütülmesini sağlamaktır. Nitekim 30 Nisan 1868'de Şeyhülislam olan Hasan Fehmi Efendi'nin ruûs imtihanına girecek talebeler için risaleler kaleme aldığı bilinmektedir. 1858–1859 tarihlerinde Ders

¹⁴⁵ Kandemir, “Hatim”, *DİA*, XVI, 469.

¹⁴⁶ Kandemir, *DİA*, XVI, 469-470.

¹⁴⁷ İpşirli, “Dersiâm”, *DİA*, IX, 185.

¹⁴⁸ BOA. A. MKT. NZD. 385/19.

Vekilliği görevi de yapan Hasan Fehmi Efendi *Risâletü'l-ımtihan li'r-ruûs* (İstanbul 1275) ve *Mir'atü'efkâri'r-ricâl li-yetemeyyeze erbâbü'l-kemâl* (İstanbul 1280) isimli iki risale kaleme alarak bu imtihanlara girecek talebelere kolaylık sağlamayı amaçlamıştır.¹⁴⁹

Buhârîhânlık görevini îfâ edenler aynı zamanda hediyelerle ve nişanlarla da talâtîf edilebiliyorlardı. Mesela “*Mabeyn-i Hümayun'da Buhari-i Şerîf kırâatına memur Hoca Mustafa Efendi'ye dördüncü rütbeden bir kıt'a Mecid-i Nişân-ı Zîşân'ı ihsan buyurulmuştur. 7 Ramazan 1335.*”¹⁵⁰

B. Buhârîhânlar ve Cami Ders Geleneği

1. Buhârîhânlar

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde 2299 numarada kayıtlı defterde dersiâm olan efendilerin isimleri, yaptıkları görevler ve bu görevi nerelerde ve ne zaman îfâ ettikleri kaydedilmiştir. Ayrıca bu defterde sadece Buhârîhânlık ciheti değil muhtelif cihetler de zikredilmiştir. Örnek olursak verecek olursak bu cihetler şunlardır. “Buhârîhânlık, vaizlik, cuma vaizi, *Şifâ-i Şerîf* kırâati, dersiâmlık, Müslimhânlık, kürsü şeyhliği, tedrîs-i ulûm-ı nâfia ciheti, hatmiyye, Enderun-ı Hümayun Kütüphanesi'nde dersiâmlık, ferâiz ve delâil ciheti gibi birçok tevcihat defterde zikredilmektedir.¹⁵¹

Mezkûr defterde diğer cihetlere nazaran *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu da bu geleneğin diğerlerinden farklı olarak daha fazla yaygınlık kazanması ile ilgili olsa gerektir. Örnek olarak zikredilecek olursa “*Fatih mucez dersiâmlarından Hafız Hasan Efendi tarafından 6 Temmuz 1325 tarihli Evkâf-ı Hümayun Nezâretine verilen istid'aya Evkâf-ı Hümayun Kapudan müdüriyetinin 22 Temmuz 1325 tarihli derkenarından ihrac olunmuştur.*”¹⁵² denilerek Buhârîhân olan eşhasın isimleri zikredilmiştir.

¹⁴⁹ Bkz. İpşirli Mehmet; Çelebi, İlyas, “Hasan Fehmi Efendi”, *DİA*, XVI, 320-323.

¹⁵⁰ BOA. İ. DUİT. 60/120.

¹⁵¹ Bkz. İMMA. D. 2299; 2162.

¹⁵² İMMA. D. 2299.

Burada tablo halinde 10 nefer Buhârîhânın miktar-ı maaşı, yevmî vazifesi kendisine tahsis edilen fodlanın miktarı, sahib-i cihetin ismi ve tevcih tarihi verilmiştir. 10 Buharihandan biri reis-i hâce ve duahan-ı *Buhârî-i Şerif* ciheti sahibi Osmanpazarlı Hamdi Efendi b. Nuri, bu göreve 10 Rebiulevvel 1323 tarihinde atanmıştır. Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde bu görevi îfâ etmiştir. Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde okunan bu hatimlere Hamdi Efendi'nin başkanlık ettiği ve hatmin sonunda okunan *Buhârî-i Şerif* hatim duasını da yapmakla görevli olduğu ayrıca zikredilmiştir.

Diğer dokuz Buhârîhânın isimleri şöyledir: Alaiyeli Hacı Mehmet Rifat Efendi, Tırnovalı Mehmet Efendi, İsmail Efendi, Erzurumlu Salih Nazım Efendi, Mehmed Hilmi Efendi, Hacı Abdürrahim Efendi, Osmanpazarlı Yunus Efendi-zade Hafız Abdülhamid Efendi, Tikveşli Hafız Ziyaeddin Efendi Buhari-i Şerif sanduğu ciheti, Mehmed Fevzi b. Hasan Efendi ise Buhari-i Şerif noktacılığı cihetini buharihanlık göreviyle beraber eda etmişlerdir.

Yukarıda zikredilen buhârîhânlık noktacılığı İsmail Erünsal'ın ifadesiyle Buhârîhânların derste nerede kaldıklarını tespit işiyle görevli kişinin adıdır.¹⁵³ Mefail Hızlı'nın ifadesine göre ise "Noktacı vakfın birimlerinde görev alan kişilerin, talebelerin ve vazifelilerin devam-devamsızlıklarını kontrol eden ve gelmeyenlerin isimlerinin yanına nokta koyan kişi anlamındadır."¹⁵⁴ Süleymaniye vakfiyesinde de noktacılık konusunu bu görevi açıklayan şöyle bir bilgi mevcuttur; vakıf görevlilerinden olarak iki nefer noktacının bulunması gerektiği birisinin sabah ve ikinci vakitlerinde eczâhânları diğerinin öğle vaktinde eczâhânları takip ederek görevli oldukları meclislerinde bulunmaları gerektiği özürsüz olarak vazifelerini îfâ etmedikleri takdirde belirtildiği üzere defterlerine nokta koymaları gerektiği belirtilmiştir.¹⁵⁵ Buradan anlaşılan sonuç; noktacılık cihetinin, görevliler arasında denetimi sağlayan kişi anlamında kullanıldığıdır. Noktacılık görevini üstlenen görevlinin hem Buhârîhânların nerede kaldıkları hem de bu görevi aksatmadan

¹⁵³ Erünsal, *Türk Kütüphaneleri*, II, 138.

¹⁵⁴ Hızlı, Mefail, *Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa, 1997, s. 115.

¹⁵⁵ Kürçüoğlu, Kemal Edip, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara, 1962, s. 102.

yerine getirip getirmediikleri konusunda denetimi sağlayan bir görev îfâ ettiklerini söylemek mümkündür.

Yine buna benzer bir görev îfâ edildiği ile alakalı bir başka belge de; mescidi açıp kapamak kayyumbaşının uhdesinde olduğundan dolayı *Buhârî-i Şerîf* kırâat edilmesi için gerekeni yapmak üzere kendisinin tenbih edilmesi ve bu konuda uyarılması ile alakalı şöyle denilmiştir:

“*Meâl-i İş‘âr-ı âlî Nezâret-penâhîleri ma‘lum-ı âcizîleri oldu. Mezkûr mahfeli açıp kapamak ciheti Kayyumbaşı’nın uhdesinde olduğu bi’t-tahkîk anlaşılmağa mahfelin açılarak kırâat-ı Buhârî-i Şerîf olunması zımnında Kayyumbaşıya tenbîhât-ı lazime emir buyurulması babında 8 rebiulevvel 1300.*”¹⁵⁶

Görüldüğü üzere sadece *Buhârî-i Şerîf* okuma değil, bu görevin kusursuz olarak devam etmesini sağlamak amacıyla da görevliler tayin edilmiştir. Noktacılık ciheti bunlar içinde en dikkat çekenini olmakla beraber camilerde genellikle müezzinler va hatta Padişahlar için özel bir bölüm olan mahfelin açılması ve orada *Buhârî-i Şerîf* kırâat olunması için kayyumbaşının bu konuda tenbih edilmesi de *Buhârî-i Şerîf* okunması için verilen diğer görevler arasındadır.

İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivinde bulunan Sahib-i Cihet-i Dersiamlar ismiyle kayıtlı olan defterde 90 civarında Buhârîhânın ismi zikredilmiştir. Bu defterde *Buhârî-i Şerîf* okunan mekânlar; Nuruosmaniye Camii, Ayasofya Camii, Bab-ı Fetva, Hamidiye Türbesi, Nakşidil Türbesi, Valide Camii, Beşiktaş Camii, Fatih Camii, Mecidiye Türbesi, Sultan Mustafa Türbesi, Hırka-i Saadet Camiidir.

Bu defterde Osmanlı Arşivi kaynaklarına nazaran dikkat çeken birçok nokta mevcuttur. Bunlar arasında mesela *Buhârî-i Şerîf* kırâatı cihetinin yanına Müslim-i Şerîf ciheti de dâhil olmuştur. Hamidiye türbesinde ve Sultan Mustafa türbesinde Müslim-i Şerîf ciheti tertip edilmiştir.¹⁵⁷ Ayrıca bu defterde bu cihetlerin nerelerde ve hangi günlerde okunduğu da beraber zikredilmiştir. Farklı mekânlarda ve farklı zamanlarda okunduğu görülen *Buhârî-i Şerîf*, böylelikle İstanbul’da her gün okunma imkânı bulmuştur. Bunlar şu şekilde zikredilmiştir:

¹⁵⁶ BOA. MF. MKT. 79/7.

¹⁵⁷ İMMA. D. 2299.

Nuruosmaniye Camiinde farklı farklı dersiâmlar tarafından salı ve cumadan mâ-adâ her gün, ba'de's-sabah her gün ve eyyâm-ı tahsilde diye üç farklı zamanda okunduğu belirtilmiştir. Ayasofya Camii için eyyâm-ı tahsilde, Bâb-ı Fetvâ'da salı ve perşembe günleri, Fatih Camii'nde salı ve cumadan mâ-adâ hergün diğer bir yerde salı ve cuma günleri başka bir yerde de eyyâm-ı tahsilde ba'de's-sabah denilmiştir. Beşiktaş Sinan Paşa Camii'nde cuma günleri, Sultan Mustafa Türbesi'nde salı ve cumadan mâ-adâ her gün ve başka bir yerde eyyâm-ı tahsilde denilmiştir.

Bu defterde Süleymaniye Camii'nde *Buhârî* okuma ciheti tedris-i *Buhârî* şeklinde isimlendirilmiştir. Bu da daha önce zikredildiği üzere *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğinin camilerde ders, türbelerde ve başka kutsal mekânlarda hatim olarak zikredildiğini göstermektedir.

Yine İstanbul Müftülüğü 2162 numarada *Buhârî-i Şerîf* ve *Şifâ-i Şerîf* hocaları ismiyle kayıtlı olan defterde ise Dersiâm Efendilerin isimleri hangi vakıftan tevcih edildiyse sahib-i vakfın ismi, ciheti ve nerede edâ edildiği belirtilmiştir. Bu görev ile ilgili ayrı bir defter tanzim edilmesi de bu görevin ne kadar yaygınlık kazandığının en önemli göstergelerinden biri olsa gerektir.

“Dersiâmdan Müneccimbaşı Hüseyin Hilmi Efendi, Nakşidil Valide Sultan vakfından, Nakşidil Valide Sultan Türbesinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Rizeli İshak Nuri Efendi, Ebû's-Suud Efendi vakfından, Bâb-ı Fetvâ'da *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Bursalı Hafız Salih Efendi, Sultan Selim vakfından, Bâb-ı Fetvâ'da *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Mehmed Emin Efendi, Laleli Sultan Mustafa vakfından, Laleli Sultan Mustafa türbesinde Müslimhânlık ciheti.

Dersiâmdan Tavaslı Osman Nuri Efendi, Sultan Mahmud türbesinde, *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Hemşinli Hamid Ferid Efendi Nakşidil Valide Sultan türbesinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti - Hırka-i Şerîf *Buhârî-i Şerîf* kâriliğine nakl edilmiştir.- Burada

da görüldüğü üzere fevt olan veya görev yerleri değişen dersiâmların yanına bir not düşülmüş genellikle de yerine geçen dersiâm Efendi'nin ismi yazılmıştır.

Dersiâmdan Kastamonulu Mustafa Asım Efendi, Sultan Mahmud Hân-ı Evvel vakfından Ayasofya-i Kebîr Camii ve Hamîdiye türbesinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Mustafa Sabri Efendi Sultan Osman vakfından, Sultan Mahmud türbesinde, *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Köstenceli Mehmed Rıza Efendi, Sultan Mecid vakfından, Hırka-i Şerîf camiinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Kırşehirli Mehmed Fehmi Efendi, Sultan Mahmud vakfından, Sultan Mahmud türbesinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan İstanbullu Mehmed Fuad Efendi, Sultan Hamid-i Evvel vakfından, hamidiye türbesinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Kastamonulu Hüseyin Vasfi Efendi, Sultan Mahmud türbesinde Müslimhân ve cüzhân ve Divanhâne'de Buhârîhân.

Dersiâmdan Tortumlu İbrahim Ferid Efendi, Sultan Mecid vakfından, Mecidiye türbesinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Yenişehirli Ahmed Şakir Efendi, Fatih türbesinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Zağferanbolulu Mustafa İsmet Efendi, Bâb-ı Âlî Nallı Mescid'de *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Elyesalı Ali Efendi, Hamidiye vakfından, Nakşidil Valide Sultan türbesinde *Buhârî-i Şerîf* ciheti.

Dersiâmdan Ermenekli Mehmed Fevzi Efendi, Hatice Sultan vakfından Bağçekapu'da Valide Sultan Camii'nde dersiâmlık ve Laleli Sultan Mustafa Camii'nde Buhârîhânlık ciheti.¹⁵⁸

---

¹⁵⁸ İMMA. D. 2162.

Burada sadece farklı vakıflardan farklı yerlerde okunan tevcihatları zikrettiğimiz defterde daha birçok dersiâm efendinin isimleri ve görevlendirildiği mekânlar zikredilmiştir. Zira defterde daha birçok tevcihât bulunmaktadır. Sahib-i vakf başlığının altında zikredilen vakıf isimlerine bakılacak olursa bunlar genellikle selâtin vakıflar diye de isimlendirilen padişah ve valide sultan vakıflarıdır.

Buhârî-i Şerîf okutma geleneğinde Osmanlı Arşivi'nde ismine rastlanılmayan Sultan I. Abdülhamid'in eşi aynı zamanda Sultan II. Mahmud'un annesi olan Nakşidil Valide Sultan Meşihat Arşivi'nde ismi en çok geçenlerdendir. Burada isimlerini zikrettiğimiz I. Abdülhamid, eşi Nakşidil Valide Sultan ve onların mahdumu olan II. Mahmud Buhârîhânlık geleneği içinde bu işin giderlerinin büyük çoğunluğunu kurdukları vakıflar aracılığıyla yürüten en önemli isimlerdendir. I. Abdülhamid Han'ın, Hamidiye Türbesi'nde, Nakşidil Valide Sultan Türbesi'nde ve Valide Camiinde de *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğinin yürütülmesini sağladığı görülmektedir. Oğlu Sultan II. Mahmud kurmuş olduğu vakıflarında da aynı şekilde Fatih Camii ve Türbesinde ve Ayasofya Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* okunması için şart koşmuştur. 2162 numaralı defterde isimleri en çok zikredilen diğer padişahlar Sultan I. Mahmud ve Sultan III. Mustafa'dır. Sultan I. Mahmud'un Ayasofya ve Fatih Camii külliyesine kurmuş olduğu kütüphanelerde de *Buhârî-i Şerîf* okunmasını şart koştuğunu bilmekteyiz. "Ayrıca Fatih Camii yanına açtığı dershanede özellikle *Sahîh-i Buhârî* okutulmasına özen göstermiştir."¹⁵⁹ Ayrıca Sultan Osman Camii, Ayasofya ve Fatih Camii Şerîflerinde ve Fatih'te Nakşidil Valide Sultan türbesinde de *Buhârî-i Şerîf* okunması işini vakıflarından tevcih etmiştir.¹⁶⁰ Sultan III. Mustafa ise kurmuş olduğu Laleli Külliyesi'nde camide, külliyenin içinde bulunan türbesinde, Sultan Osman Camii'nde, kurmuş olduğu vakıflarda *Buhârî-i Şerîf* okunması için şart koşmuştur. Burada zikredilen padişahlar, *Buhârî-i Şerîf* hatmi ve tedrisi işine en çok özen gösterenler arasındadır. Burada onların bu işi kendilerinin ihdas etmediği göz önünde bulundulursa toplumda var olan uygulamalara sahip çıktıkları ve bu konuda devletin imkânlarını seferber ettiklerini söylemek mümkündür. Bunu da padişahlar adına takdire şayan bir faaliyet olarak görmek gerekmektedir. Zira

¹⁵⁹ Özcan Abdülkadir, "Mahmud I", *DİA*, XXVII, 352.

¹⁶⁰ İMMA. D. 2162.

kendilerinin camiler yaptırarak ve burada verilen hizmetlerin yürütülmesini sağlayan vakıflar kurarak ne kadar mühim hizmetlerin îfâ edilmesine önayak olduklarını söylemeye hacet yoktur.

Yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan evkâf defterleri tasnifinde 32282 nolu defterde hicrî 1263 (m. 1847) senesine mahsûben sâir hoca efendilere verilen şehri maaş miktarları gösterilmiştir. Defterde “Cennet-mekân Sultân Mahmud Hân aleyhi'r-rahman ve'l-ğufrân hazretlerinin hayrât-ı celîlelerinden Harem-i Şerîf'de vaki' mahallerde *Eczâ-i Şerîf*, *Şifâ-i Şerîf*, *Buhârî-i Şerîf* ve *Delâil-i Hayrât* okuyan hocaların ayrıca mezâhib-i selâse müderrislerinin” maaş tutarları ay ay gösterilmiştir. Okunan kitapların “*beher yevm subh ve mesa*” hergün sabah ve akşam okunduğu kaydı zikredilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde muhtelif evkâf defterlerinde benzer kayıtların varlığı muhakkaktır. Lakin otuz bini aşmış defter tasnifinden hepsini ortaya çıkarmanın zorluğu aşikârdır. Burada vakıf kayıtlarından birinin örneği zikredilmiştir. Bu örnekte vakıf sisteminin Buhârîhânlık üzerindeki uygulaması açıkça görünmektedir. Defterde I. Mahmud vakfından görevlilere ne kadar maaş verildiğinin kaydı düşülmüştür. *Buhârî-i Şerîf* cihetinden farklı olarak *Delâil* ve *Eczâ-i Şerîf* okuyan görevlilere verilen maaş tutarlarının da kaydı gösterilmiştir, onlar şu şekildedir:

Vazîfe-i *Buhârî-i Şerîf*-i Hâce Aşkî Efendi şehri üç yüz kuruş maaş almıştır.

Vazîfe-i Buhârîhân Âlim Efendi, Âlim Efendi'nin vefat ettiği kaydı düşülmüş ve senevî 3000, şehri 250 kuruş olan maaşı vekîli ve mahdûmu arasında 125'er kuruş olarak paylaşılmıştır.

Osmanlı döneminde ilmiye sınıfında vekâlet çokça rastlanan bir uygulamadır. Mezîkûr uygulama kadılık sistemine nâiblik olarak geçmiş taşraya atanan bir kadı İstanbul'da kalarak yerine bir nâib atamıştır. Vakıf cihetlerinde de bu uygulamanın olduğunu burada görmekteyiz. Bu uygulama her ne kadar işin aksamaması amacıyla ise de eğer vekillik ehil kimselere verilemediyse zararlarının olacağı zâhirdir.

Vazîfe-i Buhârîhân Diyarbekirli Ahmed Efendi senevî 3000 kuruş, şehri 250 kuruş maaş almıştır.

Vazîfe-i Buhârîhân Mehmed Muntazır Efendi yine senevî 3000 kuruş olan maaşını şehri 250 kuruş olarak her ay almıştır.

Vazîfe-i nısf-ı *Buhârî-i Şerîf* Boşnak İbrâhim Efendi senevî 1500 olan maaşını şehri 125 kuruş olarak almıştır.

Vazîfe-i nısf-ı *Buhârî-i Şerîf* İsmâil Hakkı Efendi aynı şekilde şehri 125 kuruştan senevî 1500 kuruşla vazîfesini yapmıştır.

Burada dikkat çeken bir diğer husus *Buhârî* okuma görevinin daha öncede geçtiği üzere yarım (nısf) diye isimlendirilmiş olmasıdır. Bu da vakıflardan tevcih edilen bu görevin iki kişi arasında paylaştırıldığı tahsis edilen maaşın ikiye bölündüğünü göstermektedir. Defterde 1263 senesi için 2 kişinin yarım aylıkla ve nısf görevle Buhârî kırâatı işini üstlenmiş olduğu ve muhtemelen aynı zaman ve mekânda bu görevi Boşnak İbrahim Efendi ile İsmail Hakkı Efendi'nin kendi aralarında paylaşmış olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde nısf görevle ve aynı maaşla *Şifâ-i Şerîf* okuyan Çerkez Osman Efendi ile Kırımî Ömer Efendi'nin de bu görevi paylaşmış oldukları görülmektedir.

Defterde aynı zamanda surrehân ve delâilhân olan efendilerin maaşları da gösterilmiştir.¹⁶¹

2. Buhârî Okuma Ve İcâzet Verme Geleneği

Maltepe'de bir camii Şerîf'te bugün hala *Buhârî-i Şerîf* okutan Çankırlı Mehmet Özyurt ile yaptığımız mülakatta¹⁶² kendisi Buhârîhânlık hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Fatih ve Süleymaniye Camii Şerifleri mucez dersiâmlarından ve Buhârîhân olan Rizeli Ferhat Efendi'nin¹⁶³ derslerine devam eden Şükrü Efendi, görev yaptığı Üsküdar'daki Toygar Hamza Camii'nde Çankırlı Mehmet Efendi'ye (Özyurt) 1957

¹⁶¹ BOA. EV. D. 32282.

¹⁶² Mülakat 6 Kasım 2008 tarihinde Maltepe'de gerçekleştirilmiştir.

¹⁶³ Rizeli Ferhat Efendi'nin dersiâm ve Buhârîhân olduğunu hem Ebû'l Ulâ Mardîni hem de Hamit Er kitaplarında belirtmişlerdir. (Bkz. Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 353; Hamit Er, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darul Hilafe Medreseleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 97.

ile 1964 seneleri arasında 7 senede *Buhârî-i Şerîf* okutarak icazet vermiştir. Mehmet Efendi ile yaptığımız görüşmede kendisi bu derslerin zorunlu haller dışında her gün devam ettiğini söylemiştir. Yaklaşık on kişilik talebenin bulunduğu mecliste *Buhârî-i Şerîf* arz metoduyla talebeler tarafından hocaya okunmakta, hocaefendi de önünde bulunan *Buhârî-i Şerîf* şerhlerinden gerekli gördüğü izahatları yapmakta imiş. *Buhârî-i Şerîf*'i okutan hocaefendi'nin önünde üç-dört tane şerhin açık olduğu ve hocanın gerekli gördüğü kısımları kendilerine aktardığını belirtmiştir.

Türbelerde ve bazı camilerde yapılan hatîm geleneğinin metodu hakkındaki sorumuza ise o zamanlar Fatih'teki Hırka-i Şerîf camiinde bunun devam ettiğini belirtmiştir. Kendi tabiriyle; ruus alan hocaların bugün Kutsal Emanetler Dairesi'nde Kur'an-ı Kerim hatminin yapıldığı gibi *Buhârî-i Şerîf*'i teker teker okuduklarını söylemiştir. Bu teker teker okuma uygulaması sadece kendisinden duyduğumuz bir uygulamadır. Zira belgelerde geçen ibarelere ve uygulamanın geneline bakıldığında *Buhârî-i Şerîf* okuma işinin genellikle toplu halde okunduğu belirtilmiştir. Bir hocaefendinin başkanlık ettiği cemaat teker teker ve sesli olarak okumuş, bitiminde ise bir dua ile meclis son bulmuştur.

3. Hadisleri Yorumlama Geleneğinin İntikali ve Cami Dersleri

Osmanlı ilim geleneğinde, cami derslerinin ulemâ sınıfının, talebelerin ve toplumun yetişmesinde çok önemli işlevler gördüğü bilinmektedir. Belirli kitaplar camilerde okutulmakta buralarda birçok öğrenciye icazetler verilmekte idi. Bu bölümde cami derslerinin hadisleri yorumlama geleneğinin intikâlini sağlamada oynadığı rol göz önünde bulundurularak özellikle camilerde *Buhârî-i Şerîf* okunması ile alakalı örnekler zikredilecektir. Camilerde okutulan kitaplar arasında birinci sırayı *Buhârî-i Şerîf* almakta idi.

Bu dersler, Osmanlı toplumunda geleneğin intikâlini sağlayan en önemli unsur olmuştur. Ancak XIX. yy.da yaşanan modernizm tartışmaları ile birlikte Müslümanlar gelenekleriyle hesaplaşmak zorunda kalmışlardır. Bir anlamda Batı dünyasından gelen sorulara cevap vermek gerekliliği hâsıl olmuştur. Bundan en çok etkilenen ise hadis ilmi olmuştur. Müslümanların asırlar boyunca okuduğu, dinlediği ve uyguladığı hadisler sorgulanmış, itirazlar dile getirilmiştir. Hint Alt kıtasında

başlayan hadis tartışmaları Mısır'dan sonra kısmen de olsa Osmanlı topraklarına da sirâyet etmiştir.

Müsteşrikler hadise yaklaşırken kitapların satırlarında okudukları metne bakarak hadisin sahîhliğini sorgulamışlar bunu da kendi geliştirdikleri metotla yapmışlardır. Halbuki onlar bu metotları tahrif olmuş kitapları ve kayda geçirilmemiş peygamberlerinin hayatlarını anlamak için geliştirmişlerdir. Oysa hadisler, bir Müslüman için peygamber'in ağzından çıkmış, onu Allah'ın rızasına eriştirecek ve müslümanca bir zihin inşa etme ameliyesinde kendisine rehberlik edecek ulvî sözlerdir. Söz gelimi abdest ve namaz ile ilgili hadisler bugün sadece kitaplarda yazılı değil toplumun her kesiminde uygulanan bir amel olarak hayatiyetini korumaktadır. Kaldı ki âlimler, hadisin sahîhini sakîminden ayırmak için kendi usullerini geliştirmiş ve bunu da doğru bir şekilde uygulamışlardır. Bu sebeble batılı bir insanın anlayamayacağı daha doğru söylemek gerekirse batının zihin dünyasını benimsemiş insanların anlamaktan uzak kalacakları şifâhî gelenek, İslâm ümmetinin en muhkem faaliyetlerinden birisidir. Korunacağı kendisi tarafından vaad edilen Kur'ân-ı Kerîm, işte bu şifâhî gelenekle nesilden nesile aktarıla gelmiştir. Sözgelimi bugün elimizde ilk döneme ait bir Mushaf olsa o mushafın güvenilirliğinin ispatı muhakkak ki yine şifâhî gelenekle vuku bulacaktır.

İşte modernizmin getirdiği bu sorular ve sorunlar karşısında ayakta kalabilmek geleneğin intikaliyle olabilmıştır. Bir hadisin anlaşılması için en önemli faktörlerden biri onu daha önceki nesillerin nasıl anladığı ve uyguladığıdır. İşte hadisler özelde *Buhârî-i Şerîf*, camilerde tedris edilerek sonraki nesillere aktarıla gelmiştir. Bu derslerde gerçekleştirilen hadisleri anlama ve yorumlama geleneği sayesinde Osmanlı toplumu modernizm batağından en az etkilenen toplum olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile birlikte modernizmin etkileri sebebiyle intikâlin inkıta'ı vuku bulmuş adeta Müslümanlar karşılaştıkları her şey hakkında yeni karşılaşıyormuş tepkisini vermeye başlamışlardır. Bir çocuğun yeni karşılaştığı nesnelere verdiği acemi tepkiler gibi hadislere getirilen ilginç yorumlar, o çocuğun durumundan daha gülünç hale düşmemize sebep olmuştur. Kısmen de olsa bu intikâli kesintiye uğramadan yakalayabilen ulemâ sayesinde bugün o inkıta'ın etkisi en aza

indirgenebilmiştir. İşte o intikâl kitaplarla olduğu kadar dersiâm efendiler gibi camilerde ders veren ulema sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla Buhârîhânlık gibi şifâhî geleneğimize bu gözle bakmak onu daha doğru anlamamıza vesile olacaktır. Kıymeti yokluğunda anlaşılan bu gibi ilmi faaliyetler yüzyıllardır yaşanan ve olgunlaşan İslam geleneğinin daha sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Tek başına bu bile kendisine gereken değeri göstermemiz için yeterlidir.

Şu değerlendirme konuyu izah etmede faydalı bilgiler içermektedir. “Hz. Peygamber’in hadislerinin okunması ve dinlenmesinin de insanımıza, manasını anlamamış bile olsalar, Rahmet Nebi’sinin yolunda oldukları hissini verdiği açıktır. I. Mahmud örneğinde olduğu gibi Osmanlı Padişahları da, hadis okumanın gerçek değerini bilmiş ve bunun için kütüphaneler ve diğer bir kısım ilim kurumları oluşturmuş fakat bunun yanında toplumun Hz. Peygambere olan sevgi ve bağlılığında onunla aynı çizgide buluşma hedefine yönelik olarak da, Buhârî hatmine kadrolar tahsis etmiş, imkânlar ayırmışlar ve kendileri de bu törenlerde bizzat bulunmaya gayret sarfetmişlerdir.”¹⁶⁴

Yukarıda zikredilenlere paralel olarak aşağıda da Ebû'l-Ulâ Mardîni'nin *Huzur Dersleri* isimli kitabında huzur derslerine katılan zevâtın biyografileri zikredilmiştir. Bu zevattan birçoğu camilerde ders almış ve daha sonra yine bu camilerde talebe yetiştirerek icazet vermişlerdir. Bu isimlerden *Buhârî-i Şerîf* i camilerde okuyan ve okutanların isimleri tespit edilebildiği kadarıyla zikredilecektir. Bunda amaç camilerde okunan *Buhârî-i Şerîf* ders geleneğinin mahiyetini ortaya koyabilmektedir. Ayrıca bir âlimin biyografisi kaleme alınırken onun camilerde vs. *Buhârî-i Şerîf* okuttuğu ve *Buhârî-i Şerîf* hocası olduğunun belirtilmesi konumuz açısından değer taşımaktadır. Camilerde okutulan diğer kitaplar da (*Şifâ-i Şerîf*, *Mesnevi-i Şerîf* ve *Kadı Beyzavî* gibi) burada kısmen zikredilecektir. Zira bu, Osmanlı Devletindeki cami derslerinin derecesini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

¹⁶⁴ Yazıcı, Nesimi, “Osmanlı Dini Hayatından Bir Kesit: Buhârî Hatmi”, *Türk Yurdu*, sy. 20/148/149, 2000. s. 354.

Yukarıda zikredilen Buhârîhânlara ek olarak burada aynı zamanda huzur derslerine katılan Buhârîhânların isimleri zikredilecektir.

Ermenekli Muhammed Aynî Efendi, *Buhârî-i Şerîf* hocalarındandır.¹⁶⁵

Hadimli Muhammed Hulusi Efendi Beyazıt camiinde ulumu âliyye tedris etmiştir. İcazet verdikten sonra Topkapı sarayında *Buhârî-i Şerîf* ve Şifa-i Şerîf hocalığına tayin edilmiştir.¹⁶⁶

Köprülü Halil Efendi, Şehzade camii şerifinde 20 seneden beri müstemirren Kadı Beyzavi tefsirini tedris etmiştir.¹⁶⁷

Lüleburgazlı Muhammed Eşref Efendi 1320 senesinde Fetvahanede haftada bir defa ictima edilerek okunan *Şifa-i Şerîf* heyetine dâhil olmuştur.¹⁶⁸

İstanbul Hüseyin Hüsnü Efendi, H. 1288'de Sultan Beyazıt Camii Şerifi'nde tadrise başlamış 1291'de İstanbul ruus imtihanını kazanarak tadrîs tarîkına girmiş 1306'da icazet vermiştir. Nur-ı Osmâniye Camii şerifinde 150 kuruş vazifeli *Buhârî-i Şerîf* ciheti vardı.¹⁶⁹

Ahıskalı Muhammed Nuri Efendi, tahsilini Fatih Camii Şerifi'nde yaparak müderris olmuş ve aynı camide tedris ile meşgul olarak talebesine icazet vermiştir. Salı günleri Topkapı Sarayında *Buhârî-i Şerîf* okutur ve Salı günleri Kalender Camii Şerifi'nde ayrıca tadrîste bulunurdu.¹⁷⁰

Âlâiyyeli Abdullah Fehmi Efendi, on yedi sene *Buhârî-i Şerîf* okutmuştur.¹⁷¹

Âlâiyyeli Hacı Muhammed Rıf'at Efendi, Fatih Camii Şerifi'nde sabahları *Buhârî-i Şerîf* okur.¹⁷²

---

¹⁶⁵ Ebul Ula el-Mardini, *Huzur Dersleri* (yay. haz. İsmet Sungurbey), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966.

¹⁶⁶ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 150.

¹⁶⁷ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 162.

¹⁶⁸ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 165.

¹⁶⁹ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 985.

¹⁷⁰ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 193-194.

¹⁷¹ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 198.

Alasonyalı Ali Zeynelâbidin Efendi, Fatih Camii Şerîfi dersiâmlarından Arnavut Receb Efendi'nin dersine devama başlamış, bu zatın vefatıyla yine Fatih Camii Şerîfi dersiâmlarından Hafız Ahmed Şakir Efendi'nin ders halkasına girmiş, büyük üstadın üç yüze yakın talebesi arasında temayüz etmiştir. Bu zatın ilk icazet verdiği talebedendir. 5 Receb 1301/11 nisan 1300 senesinde açılan ruus imtihanında da ehliyetini ispat ederek dersiâm olmuştur. 1314 senesinde 150'yi müteceviz talebeye icazet vermiş iki sene sonra o zamanın büyük âlimlerinden Eğinli İbrahim Efendi'nin vefat etmesiyle merhumun vasiyeti ve talebesinin ısrarı üzerine tasavvurattan başlayarak derse çıkmış ve bu defa da yüze yakın talebeye icazet vermiştir. Bu talebe arasında zamanımızın sayılı âlimlerinden Zahidü'l-Kevserî Efendi ile *Buhârî-i Şerîf*'i tercüme eden Afyonkarahisar meb'usu Kamil Efendi (Kamil Miras) de vardır. Fatih Camii Şerîfi'nde Şifa-i Şerîf okuma görevi de kendisine tevcih edilmiş idi.¹⁷³ Zâhidü'l-Kevserî'nin Mustafa Sabri Efendi'nin şeyhülislamlığı zamanında ders vekilliği yaptığı göz önünde bulundurulacak olursa bu derslerin mahiyeti ve önemi daha bir anlaşılır olacaktır. Zira kendisi de bu derslerden yetişen Muhammed Zâhid el-Kevserî (v. 1371) Osmanlı'nın son zamanında yetişen müstesna bir âlimdir.

Arabgirli Abbas Efendi, Fatih Camii Şerîfi'nde salı ve cuma günleri hariç diğer günler caminin Akdeniz kapısı kısmında minberin sağ tarafındaki müezzin mahfilini altındaki demir parmaklık içindeki şebîkede *Buhârî-i Şerîf* okuturdu. Bu toplantıda heyet reisi ile beraber on kişi olurlar idi. Abbas Efendi bu heyetin reisi idi. Hoca Efendiler önlerinde yeşil çuha örtülü rahleler üzerine *Buhârî-i Şerîf* kitaplarını açıp okurlardı. Bu heyet salı ve cuma günleri de Sultan Selim Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* okurlardı.¹⁷⁴

Arabgirli Muhammed Hazmî Efendi, Tevhid-i Tedrîsât kanunu ile medreselerin lağvedilmesi üzerine kendisi de ferâğat köşesine çekilmiştir. Kasımpaşa'da Cezayirli Hasan Paşa'nın Kışla Camii Şerîfi'nde müderrislik ve yine Kasımpaşa'da Bahriye

¹⁷² Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 198.

¹⁷³ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 200-201.

¹⁷⁴ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 213.

Divanhanesi Camii Şerîf'inde Buhârîhânlık ve Nuruosmaniye Camii Şerîfi'nde muhaddislik vazifelerini de bu vazifelerin lağvına kadar îfâ etmiştir.

Dağıstanlı Ali Rıza Efendi, Fatih Camii Şerîfi'nde zamanın büyük âlimlerinden (Huzur-ı Hümâyün ders-i şerîfi mukarrirlerinden) İstanbullu Hafız Şakir Efendi'nin dersine devam ederek 1300 tarihinde icazet almıştır. 1305 senesinde açılan ruus imtihanında da ehliyetini ispat ederek dersiâm ve müderris olmuştur. 1306 tarihinde Fatih Camii Şerîf'inde tedrise başlamış 1319 senesinde talebesine icazet vermiş, altın liyakât madalyası ile taltîf edilmiştir. Haftanın belli günlerinde sabah namazlarından sonra Sultan Fatih Türbesi'nde ve yine o civarda bulunan Nakşîdîl Türbesi'nde vazifeli olarak *Buhârî-i Şerîf* okurdu.¹⁷⁵

Demircili Ahmet Sıtkı Efendi, Arnavut Ali Efendi'den *Buhârî-i Şerîf* okumuştur.¹⁷⁶

Demirhisarlı Abdülvehhab Efendi, Fatih Camii Şerîfi muciz dersiâmlarından Rizeli Ferhat Efendi'nin *Buhârî-i Şerîf* ve ilmi hadis derslerine devam ederek 1315 cemaziyelevvelinde bu ilimlerden de icazet almaya muvaffak olmuş ve ders vekili ve Huzur-ı Hümâyün mukarrirlerinden Gümülcineli Ahmet Asım Efendi'den Arapça okumuştur. İcra kılınan ruus imtihanında ehliyetini ispat ederek Fatih Camii Şerîfi dersiâmları sırasına girmiştir; 7 Ağustos 1316 tarihinden itibaren Fatih Camii Şerîf'inde *Kadı Mir* ve *Dürer* ve salı ve cuma günleri *Buhârî-i Şerîf* derslerini okutmuştur. Abdülvehhab Efendi bütün hayatını ilme vakfetmiş, *Buhârî-i Şerîf* ve *Müslim*'den de talebesine icazet vermiştir. Hayatının son senelerinde Sultan Selim Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* okutmuştur.¹⁷⁷

Ispartalı Muhammed Takiyyüddin Efendi, Muhaddis Kâsım Efendi'nin *Buhârî-i Şerîf* derslerine devam etmiş ve Beyazıt'ta tedrîse başlayarak 1311 tarihinde talebesine icâzet vermiştir.¹⁷⁸

---

¹⁷⁵ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 231-233.

¹⁷⁶ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 234.

¹⁷⁷ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 235.

¹⁷⁸ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 285.

İstanbulu Hafız Muhammed Şevki Efendi, Sultan Selim türbesinde *Şifâ-i Şerîf* okurdu.¹⁷⁹

İstanbulu Sâlih Nâzım Efendi, Bâb-ı Meşihat'te açılan ruus imtihânına girmiş birinci derecede imtihânı kazanıp müderris olmuş dersvekâletinin tensîbi üzerine Üsküdâr'da Ahmediye Camii'nde derse çıkmıştır.¹⁸⁰

Rizeli İshak Nuri Efendi, Yıldız sarayında *Buhârî-i Şerîf* hocası olmuş 31 Mart 1325 tarihinde bu vazifesi lağvedilerek Meşihat'ta *Buhârî-i Şerîf* kıraâtına tayin edilmiştir.¹⁸¹

Rizeli Hacı Yakub Efendi, Hırka-i Şerîf Camiinde *Buhârî-i Şerîf* okutmuştur.¹⁸²

Trabzonlu Abbas Şükrü Efendi, *Buhârî-i Şerîf* mukarrirlerindedir.¹⁸³

Ebû'l-Ulâ Mardînî'nin *Huzur Dersleri* isimli kitabında Huzur-ı Hümâyün derslerine katılan yaklaşık yirmi kadar zevâtın aynı zamanda *Buhârî-i Şerîf* i de camilerde okuttuğu zikredilmiştir. Biyografileri incelenecek olursa Osmanlı zamanında yetişen ulemanın hayatlarında bu derslerin varlığı ve öneminin göz ardı edilemeyecek derecede olduğu müşahede edilecektir. Cami derslerinin İslam toplumunun eğitim seviyesinin ilerlemesinde büyük işlevler gördüğünün Osmanlı Devleti döneminde önemi fark edildiği ve bu derslerin yaygınlaştırılmasının sağlandığı buradan da anlaşılmaktadır. Özellikle son dönemde bu faaliyetlerin çok yaygınlaştığı ve önemli etkilerinin olduğu herkesin kabul edeceği bir gerçektir.

Selahaddin Yıldırım'ın *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri* isimli çalışmasında da hicrî VII.-IX. asırlarda Osmanlı dönemindeki hadis âlimlerinin isimleri zikredilmiştir. Camilerde hadis dersi vermekle meşgul ve meşhur olan muhaddisler başlığı altında on yedi âlimin ismi zikredilmiştir.¹⁸⁴ Osmanlı'nın kuruluş

¹⁷⁹ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 291.

¹⁸⁰ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 296.

¹⁸¹ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 326.

¹⁸² Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 330.

¹⁸³ Mardini, *Huzur Dersleri*, s. 353.

¹⁸⁴ Bkz. Yıldırım, Selahaddin, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri* (Basılmamış doktora tezi), MÜSBE. s. 184-204.

dönemi ile yükseliş döneminin ilk evrelerinin âlimlerinin faaliyetlerini içeren bu çalışma da göstermektedir ki Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren cami dersleri yapıla gelmiştir.

C. Buhârî-i Şerîf Hatim Duası

Buhârî-i Şerîf camilerde ve türbelerde hatim geleneği olarak okunurken hatmin sonunda genellikle meclise riyaset etmekle görevli dersiâm tarafından bir hatim duası yapmak gelenek halini almıştı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Öğüt koleksiyonunda bulunan ve Ali Haydar ez-Zühdi tarafından kayda geçirildiği belirtilen bir hatim duası mevcuttur.¹⁸⁵

دعاء ختم بخارى

يا من هو المحمود ازلاً وابدأ وعلى اله الذين إتخذوا ما لفظه سنداً	صل على من سميته محموداً ومحمداً وقفنا على اثارهم قلباً وجسداً
<p>اللهم توجنا بتيجان الهداة ببركة تلاوة ما حدثه الثقة على الوجه الذى ضبطه الرواة وهى لنا من امرنا هذا رشداً وطهر قلوبنا عن الشرك والرياء وجوارحنا عن الفسق والشقا وبلغنا الى اقصى مراقى التقى وهب لنا من لدنك ملتحداً ويسر لنا العمل بما جاء به النبي والحماية لاركانه بالقلب التقى واجعل علينا الحظ الوفى الرخى واجعل سعينا فى الاعمال مقتصدا وما قرأناه من القرآن والاخبار اجعلها واصلة الى روح سيد الابرار</p>	

¹⁸⁵

Hasan Fehmi Efendi, "Duâ-i Hatm-i Buhârî", *Mecmuatü'r-Resâil*, İstanbul, 1285.

<p>وكن لنا فى قصدنا هذا مددا فسق لنا ما ينفعنا فى النهاي وكثر لنا الآلاء نوعاً و عدداً واجعل لوأته منصوراً و مظفراً وكلا من جنوده لهذا رسدا واجعل ما دبوره بالشرع مقيدا حتى يكون ملكه مخدا بدوام العز فيما بين الانام واوقعهم فيما كمنواله حسدا وخلصنا عن البلياء والمح</p>	<p>والى ارواح الاول والاخير اللهم دعوناك فى البداية واسبل علينا نوال الهداية اللهم انصر سلطاننا نصرأ مؤزرا وكلا من عدائه مقهورأ ومدمراً وانصر علمائه ووكلائه نصرأ مؤيدا وما اسسوه فى ملكه مشيدا وخص شيخنا هذا شيخ الاسلام وبشر اعدائه بتوافر الآلام اللهم نجنا عن الآفات والحزن</p>
---	---

واغش اعدائنا بانواع الفتن
واجعل كلهم للغزاة حضا مفتقدا

BUHÂRÎ HATİM DUASI

Ey Her daim övülmüş olan! Salât, Mahmud ve Muhammed olarak çağrılana ve hem kalben hem de bedenen eserlerine bağlı olduğumuz ve onun söylediklerini dayanak olarak alanlara olsun.

Allah'ım (c.c.), ravilerin zabtı açısından sika kabul edilenlerin naklettiklerini (bu kitabı) okumamızdan hâsıl olan bereketten ötürü bizi, yolumuzu aydınlatacak olan tacınla taçlandır. Bizi her işimizin üstesinden gelebilecek şekilde hazırla. Kalplerimizi şirk ve riyadan, uzuvlarımızı da fisk ve sıkıntıdan temizle. Buluşacağımız en uzak limanlara ilet bizi. Biz günahkâr kullarına senin katını nasip et. Hz. Peygamber'in uygulamış olduğu bütün amelleri ve Allah'tan (c.c.) korkan bir kalple onun erkânını korumayı bizim için kolaylaştır. Bize içimizi rahatlatacak tam

bir pay nasip et. Amellerimizi orta yolda sabit kıl. Okuduğumuz Kur'an ve hadisleri seyid-i ebrarın ruhuna vasıl eyle.

Gelmiş geçmiş tüm ruhlara (okuduklarımızı) vasıl eyle. Niyetimizi gerçekleştirme hususunda bize yardım et. Allah'ım (c.c.) her işin başında, sonunda bize fayda verecek şeyleri bize nasip et diye sana dua ettik. Hidayetin kazancını üzerimize yağdır. Bizim için yapılan hayır duaların nitelik ve niceliğini artır. Ya rabbi sultanımızın çevresini yardımla kuşat. Onun sancağını muzaffer kıl. Bütün düşmanlarını kahret. Bunun içinde onun (Hz. Peygamber'in) bütün askerlerini gözcü kıl. Onun âlimlerine vekillerine yardım et. Onun için tertipledikleri işleri ve sonsuza dek onun mülkü olacak yerlerde inşa ettikleri şeyleri şeriatle sınırla. Düşmanlarını büyük acılara mülhak et. Onları hasedin kıskacına düşür. Allah'ım (c.c.) bizi afet ve üzüntülerden kurtar. Bela ve musibetleri bizden uzak tut.

Düşmanlarımızın başına türlü türlü fitneleri musibet kıl. Savaşlarda onlara zafer yüzü gösterme!.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BUHÂRÎ OKUNAN YERLER VE OKUMA GAYELERİ

I. Buhârî Okunan Yerler

Buhârî-i Şerîf'e Osmanlı toplumunda önemli bir değer atfedilmesinden dolayı mezkûr kitap birçok mekânda hatmedilerek bu değer en bariz şekilde gösterilmiştir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'den sonra hiçbir toplumda hiçbir kitap böylesine bir teveccühe mazhar olmamıştır. Öncelikle camiler de bu geleneğin oluştuğunu ve buradan diğer mekânlara kaydığını söylemek doğru bir kanaat olsa gerektir. Osmanlı döneminde İstanbul'da başlayan bu gelenek Osmanlı coğrafyasının diğer camilerinde de görülmüştür. Aynı zamanda türbeler, kütüphaneler, gibi mekânlarda okunan *Buhârî-i Şerîf*'in; Bâb-ı Fetvâ ve Mâbeyn-i Hümâyün gibi devlet kurumlarında da okunması geleneği devam ettirilmiştir.

Buhârîhânlık görevinin giderleri de, genellikle kurulan vakıflardan *Buhârî-i Şerîf* okuma işi şart koşularak karşılanmıştır. Osmanlı sultanları da genellikle vakfiyelerinde *Buhârî-i Şerîf* okutulması işini şart koşmuşlardır. Mesela Sultan III. Osman'ın vakfiyesinde şöyle denilmektedir. “*Ve yine Camii şerifte tilavet olunmak üzere dokuz nefer eczâ-yi latîfe hânân-ı Sahîh-i Buhârî-i Şerîf olanların her birine yevmî on beşer akçe ve reis-i ecza-yi hânâna yevmî yirmi akçe ve nokta-i eczâya yevmî on akçe vazife virile*”¹⁸⁶

A. Camiler

Buhârî-i Şerîf'in okunduğu yerler arasında birinci sırayı hiç şüphesiz camiler alıyordu. Camilerde tertip edilen bu derslerde birçok kişiye aynı anda ulaşabilme imkânı olduğundan, İslam'ın ilk yıllarından itibaren böyle bir yol seçildiği söylenebilir. İstanbul'da özellikle selâtin camileri böylelikle bir ilim yuvası haline getirilmiştir. Hz. Peygamber'in en sağlam kaynaktan hadislerinin aktarıldığı bu dersler toplumun eğitilmesi amacını güderek yine toplumun inançlarının ve

¹⁸⁶ Öngül, Ali, *Sultan III. Osman Vakfiyesi*, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğretim Vakfı yayınları, Manisa, 2003.

bilgilerinin doğru kaynaktan beslenmesini sağlamıştır. O yüzden bu dersler toplum açısından olmazsa olmaz bir durum haline gelmiştir.

Sultan II. Abdülhamîd devrine ait olan hicrî 2 cemaziyelevvel 1303 tarihli bir belgede selâtin camilerinde okunması mu'tâd olan *Buhârî-i Şerîf*'in keyfiyet ve kâidesini bildiren ve Cihât (Tevcihât) Kaleminden tanzim olunan bir defter mevcuttur. Belgede her ne kadar camilerde okunan *Buhârî-i Şerîf* dersleri diye bahsedilmiş olsa da türbeler de burada bahse konu edilmiştir. Daha önce 15 rebiulevvel 1303 tarihli Mabeyn-i Hümâyun Başkitabeti celîlesinden çıkan bir İrade'de *Buhârî-i Şerîf*'in nerelerde ve ne zaman okunduğunun bilgisi istenmiştir. Bu belge şu şekildedir.

*“Selâtin-i ‘izâm hazerâtı cevami’-i şerîfesinde Buhârî-i Şerîf kırâatı mu’tad olduğu istihbâr buyurulmağla işbu kırâat-ı şerîfenin keyfiyet ve kâidesinin arz-ı atebe-i aliye kılınması muktezâ-yı emr ü ferman-ı hazreti hilâfet-penâhî olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazreti veliyyü’l-emrindir. Fi 15 rebiulevvel 1303, 10 kanûnuevvel 1302”*¹⁸⁷

İstenen bu emir üzerine Cihât Kaleminden *Buhârî-i Şerîf* hatimleri hakkında nerelerde kaç kişi tarafından yapıldığı ve giderlerinin hangi vakıflardan karşılandığını belirten bir defter tanzim edilmiştir ve şöyledir:

“Ma’ruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Selatin-i İ'zam hazreti cevami'i şerifesinde Buhârî-i Şerîf kırâatı mu'tad olduğu istihbar buyurulmağla işbu kırâatı şerife'nin keyfiyyet ve kâidesinin arz-ı atebe-i aliye kılınması hakkında Mabeyn-i Hümâyun Başkitabeti Celilesinden tebliğ olunan irade-i seniyye-i hazret-i cihanbaniyi havi şerefvarid olan 13 rebiu'l-evvel (1)303 tarih ve üç yüz doksan bir numaralı tezkire-i sami-i cenab-ı Sadaretpenahileri üzerine ber-mantuk emr-i ferman-ı hümâyun hazreti padişahi selatin-i i'zam hazreti cevami'i şerifesiyle etrab-ı münfiyelerinde vaz'ı asliyesi üzere bi-la kusur eda ve ifa olunmakta olan Buhârî-i Şerîf kırâatının keyfiyet ve kâidesini mübeyyin cihat kaleminden tanzim olunan defter leffen takdim kılınmış

olmağla olbabda emr u ferman hazreti veliyyül emrindir. 28 rebiulahir 1303 ve 21 kanunusani 1301 (imza) Mustafa.”¹⁸⁸

Defter bir tablo şeklinde tanzim edilmiş, nerede, ne zaman ve kaç kişi tarafından bu görevin yerine getirileceği belirtilmiştir. Şöyle ki:

Dersiâm- 80 kuruş – Camii Şerifte – Buhârî-i Şerif tedris etmek şartıyla – Cennetmekan Sultan Süleyman Han Hazretleri vakfı – el-yevm ifa ve hizmet olunmaktadır.

Dört nefer Buhârî-i Şerifhân - 400 kuruş, beheri yüzer – Türbe-i Şerif’te – Cuma ve Salı günlerinde haftada iki gün ale’s-sabah bi’l-ictima’ Buhârî-i Şerif’ten bir hizb-i müniş-i kırâatı birle akabinde içlerinden biri dua etmek ve bi’n-nefs bi-la kusur eda-yı hizmet etmek terk ü tekasül ederler ise ref’lerinden âhâr ehl ü erbablarına tevcih olunmak şartıyladır.- Cennetmekan Sultan Mahmud Han Hazretleri vakfı - el-yevm ifa ve hizmet olunmaktadır.

Bir nefer Buhârî-i Şerifhân – 150 kuruş – Nallı meşid’de – Pazartesi ve pençşebne (Perşembe) günleri haftada iki gün kırâat olunmak üzere dir. Cennetmekan Sultan Mahmud han hazretleri vakfı - el-yevm ifa ve hizmet olunmaktadır.

Dört nefer Buhârî-i Şerifhan – 150 kuruş, beheri yüz ellişer – Türbe-i Şerif’te - beher Cuma ve Salı günleri bi’l-ictima’ her biri bir cüzü kırâat etmek şartıyladır. – Cennetmekan Sultan Abdülmecid Han Hazretleri vakfı - el-yevm ifa ve hizmet olunmaktadır.

Beş nefer Buhârî-yi Şerifhan – 500 yüz kuruş beheri yüzer – Hırka-i Şerif Camii’nde - Cuma ve Salı günlerinde ale’s-sabah bi’l-ictima’ Buhârî-yi Şerif’ten her biri birer hizb kırâatı birle akabinde birisinin dua etmesi meşruttur. - Cennetmekan Sultan Abdülmecid Han Hazretleri vakfı - el-yevm ifa ve hizmet olunmaktadır.

On nefer Buhârî-i Şerifhân – 1 nefere 100 kuruş vazifesi riyaset etmek, 9 nefer toplam 720 kuruş beheri seksendir – Ayasofya-i Kebir Camii’nde Mahfel-i Cedid’de – ba’de’s-salati’s-sabah beher yevm muctemian bi’n-nefs tilavet etmek

şartıyladır. Cennet mekân Sultan Mahmud Han-ı Evvel Hazretleri vakfı - el-yevm ifa ve hizmet olunmaktadır.

On nefer Buhârî-i Şerifhan – 1 nefere 100 kuruş vazifesi Riyaset etmek, 720 kuruş beherine seksener – Fatih camii sofasında - beher şehri birer hatim idiüp akabinde dua-yı ömr-i devlet hazret-i cihandâri ve bi'n-nefs eda ve hizmet etmek şartıyladır. Cennet-mekân Sultan Mahmud Han-ı Evvel Hazretleri vakfı - el-yevm ifa ve hizmet olunmaktadır.

On nefer Buhârî-i Şerifhan -1000 kuruş - beherine yüzer kuruş – Türbe-yi Şerif'te – Cuma günlerinde haftada iki defa ale's-sabah bi'l-ictima' Buhârî-i Şerif'ten her biri birer hizb kırâat-ı birle akibinde içlerinden biri dua etmek şartıyladır. Cennetmekân Sultan Mahmud Han-ı Gazi Hazretleri vakfı. 1 Kanûnusâni 1301.”¹⁸⁹

Hepsi de selâtin vakıflardan karşılanmak üzere kırk beş nefer Buhârîhâna aylık olarak yaklaşık toplam 5000 kuruş maaş i'tası olduğu anlaşılmaktadır. Süleymâniye camiindeki vakıf şartı olarak Buhârî tedris etmek türbelere gelindiğinde kırâat etmek şeklinde isimlendirilmiştir. Buradan da açıkça anlaşılacağı üzere Osmanlı ilim geleneğinde Buhârîhânlara biri hatim diğeri de tedris olmak üzere iki görev tevcih edilmiştir. Bunlardan Süleymaniye, Bâyezid ve Fatih Camii gibi etrafında medreselerin de teşekkül ettiği büyük camilerde tedris geleneği sürdürülmüştür. Fatih Camii'nin sofasında on Buhârîhân tarafından îfâ edilen Buhârî hatmine ise I. Mahmud tarafından her ay yapılma şartı konulmuştur. Yılda on iki hatim demek olan bu uygulamanın görevlilerin bizzat îfâ etmeleri şartı da konuya verilen ihtimamı göstermektedir.

Abdülhamid Han'ın (I.) türbesindeki hatim için cuma ve salı günleri her bir görevlinin bir cüz okuması belirtilmişken Hırka-i Şerîf Camii'ndeki vakfiyede yine Cuma ve Salı günleri sabah namazından sonra her bir görevlinin bir hizb okuması şartı konulmuştur. Akabinde de bir kişinin dua etmesi meşruttur denilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere genellikle haftada iki gün toplanan bu meclislerde her bir Buhârîhân Buhârî'den bir kısmı okumuş diğeri Buhârîhânlar onu dinlemişlerdir.

¹⁸⁹

BOA. Y. A. HUS. 188/10/2

Sonra sırayla diğerleri okumuşlardır. Genellikle yapılan bir duadan sonra meclis sona ermiştir.

1. Hırka-i Şerîf Camii

Hırka-i Şerîf Camii gibi manevî değeri de olan camilerde *Buhârî-i Şerîf*'i okumak hatim geleneği olarak devam ettirilmiştir. Hicrî 1270 (m.1853) tarihinde Hırka-i Şerîf Camii'nde Buhârî hatmedecek beş Buhârîhânın arzuhalleri üzerine konu resmi mercilere intikal etmiştir. Beş nefer Dersiâm Efendi'nin arzuhalleri şöyledir.

“Hak subhânehû ve teâlâ hazretleri Şevketlü Mehâbetlü Kudretlü Âzîmetlü Padişâh-ı rûyi-zemin ve şehinşâh adalet veliyyü'n-nimet bi-minnetimiz ve bâisü asayiş-i cihan Efendimiz Hazretlerini dünya durdukça serîr-i şevket-masîr şahanelerinde ten-dürüstî ve âfiyetle ber-karar ve ‘ada-yı din üzerine yevmen kıyame galib buyursun âmin. Dâiyân-ı ihlas Mede'd-duhûr neşr-i ulûm ile evkat-güzâr ve farîza-i zimmet-i âlemiyân olan dua-i pirâye-i şahaneleriyle ratb'ül-lisân olduğumuz halde min kabli'r-rahman meftûr oldukları şîme-i celîle-i dâî-perverî ve hayrât-ı sâre-i ihsan gösterildi. Muktezâ-yı âlîsınca her bir şirret-i harab olan evkâf-ı İslâmı yeniden ihya buyurdıkları misillü hususuyla tecdîdine muvaffak buyurdıkları dâire-i hırka-i hazret-i nebevî câmi'ul-envâr-ı lâmi'î âlîlerinde tefe'ül bi'l-hayr olmak üzere beher gün ale's-sabah teyemmünen ve mes'ûden Buhârî-i Şerîf kırâat olunması ve dâiyân-ı ihsan perverdelerinin iskan-ı âcizânelerimizin câmiî şerîf-i mezkûr civarında olmak hasebiyle dersiyelerini dahi bu kullarına tevcihiyle birer kıt'a berât-ı âlişânın yedlerimize ihsan buyurulması hâk-payı şehriyârlerinden müsâade-i aliyesi hususunu istirham ve ictisâr kılınmış olmağla ol-bâbda husus-ı mezkûrun icrasına müsâade-i ihsan-'ade-i mülkdârîlerinin erzânıyla dâiyânların çerâğ ve dua-yı acizanelerimize rağbet-i tâcidârleri şâyân buyurulmak babında ve kâffe-i halde emr ü ferman şevketlü mehabetlü kudretlü 'azametlü padişâhumuz efendimiz hazretlerindedir.

Müderrişîn-i dersiâmdan Kayserili Ali Remzi, Müderrişîn-i dersiâmdan Kudüslü Ahmed, Müderrişîn-i dersiâmdan Eriklili Mustafa, Müderrişîn-i

dersiâmdan Ahıskalı el-Hâc Mustafa, Müderrisîn-i dersiâmdan Priştineli Ahmed Hulusi.”¹⁹⁰

İmzalarından da anlaşıldığına göre müderris ve dersiâmlık görevini beraber yürüten mezkûr Efendiler evlerinin Hırka-i Şerîf Camiine yakın olması hasebiyle de her gün Camii Şerîf’te sabah vakitlerinde teyemmünen bir anlamda teberrüken *Buhârî-i Şerîf* okuma niyetlerini resmi mercilere bildirmişler bir Berât-ı Şerîf’le bu görevin kendilerine tevcih edilmesini istemişlerdir. Sultan Abdülmecîd’in Hırka-i Şerîf Camii’nde tefe‘ül bi’l-hayr olmak üzere *Buhârî-i Şerîf* okunmasını bizzat talep ettiği de belgede zikredilmiştir.

Bunun üzerine karar kılınmadan önce olay tetkik edilmiş ve bir yazıyla üst makamlara sunulmuştur. “*Malûm-ı vekâlet-penâhîleri buyurulduğu üzere cevâmi‘-i selâtîn-i ‘izâmın ekserisinde Buhârî ve Şifâ-i Şerîf dersiyeleleri mevcûd ise de kırâat olunup olunmadığı ancak sâye-i hazreti şâhânede Bâb-ı Fetvâ’da muvazzaf olarak pazartesi ve pençşenbe günleri teyemmünen Buhârî-i Şerîf kırâat olunmakta olduğu*”¹⁹¹ belirtilmiştir. Burada da görüleceği üzere birçok selâtin camiinde bu görevin tevcih edildiği belirtilmiştir. Bâb-ı Fetvâ’da yani Şeyhülislamlık makamında bu görevin pazartesi ve perşembe günleri aksamadan yürüdüğü söylenmiştir.

3 Zilhicce 1270 tarihli Arif Bey imzalı bu belgede Arzuhal sahiplerinin Hırka-i Şerîf Camii’nde teyemmün kasdıyla “*Buhârî-i Şerîf kırâat eyledikleri halde muhsinât maneviye inkar olunamayacağı âşikâr ve istid‘âları vecihle Buhârîhânlık ciheti tertîb olunarak vazife tahsîsiyle mûmâ-ileyhime tevcihleri yeniden vakf tertîbine muhtaç olduğu*”¹⁹² belirtilmiştir.

Bu görev kendilerine tevcih kılındığı takdirde yeniden bir vakf tertibine ihtiyaç duyulduğu yani Buhârîhânlara ödenecek maaşın hangi vakıftan karşılanacağıının kararlaştırılması gerektiği bildirilmiştir.

Bu arzuhal ve tezkere üzerine karar kılınan irade de ise şöyle buyurulmuştur.

“*Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki*

¹⁹⁰ BOA. İ. DH. 306/19406. 1.

¹⁹¹ BOA. İ. DH. 306/19406. 2.

¹⁹² BOA. İ. DH. 306/19406. 2.

Resîde-i dest terkîm olan işbu tezkire-i samiye-i vekâlet-penâhîleriyle zikr olunan tezkere manzûr-ı âlî hazreti şahane buyurulmuş ve mûmâ-ileyhimin istid'âları vecihle Buhârîhânlık ciheti tertîb olunarak uhdelerine tevcîhiyle vakf-ı celîli cenâb-ı mülükânedan vazîfe tahsisi hususunun hazine-i hassa-i şahane nazırı Devletlü Paşa Hazretlerine havalesi müteallik ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irade-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî muktezâ-yı münîfinden olarak mâru'z-zikr tezkire ve arzuhal yine savb-ı sami-i âsifanelerine iâde kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü ferman hazreti veliyyü'l-emrindir. Fi 21 zilhicce 1270.”¹⁹³

Zilhicce ayının ilk günlerinde verilen bu arzuhal üzerine 21 gün içinde olay karara bağlanmış ve Buhârîhânlık ciheti dersiâm efendilere tevcih edilerek maaşlarının karşılanması hususu Hazine-i Hassa Nazırı'na havale edilmiştir.

Yine İrade Dâhiliye fonunda 19551 numarada kayıtlı İrade'de aynı olay bu sefer Hazine-i Hassa Nâzırı tarafından ifade edilmiştir. Şöyle ki olay kendisine intikal eden hazine-i Hassa Nazırı bu beş Dersiâm Efendi'nin maaşının ne kadar olacağı ile ilgili bir tetkik yapmış ve yine o tarihlerde II. Mahmud'un türbesinde *Buhârî-i Şerîf* okuyan dört adet Buhârîhân'a kıyasla bu zevâta da aynı miktar olan şehriye yüz kuruş maaş ve ikişer çift fodla¹⁹⁴ tahsis kılınması hususunda irade buyulmasını ifade etmiştir:

“Hırka-i Saadet Camii nuru'l-lâmi'inde Buhârî-i Şerîf kırâat olunmak üzere Buhârîhânlık cihetleri tertib olunarak müderrisînden ve Dersiâmdan Priştineli Ahmed Hulusi Efendi ve Ahıskalı Hacı Numan Efendi ve Eriklili Mustafa Efendi ve Kudüslü Ahmed Efendi ve Çankırlı Ali Remzi Efendi uhdelerine tevcîhiyle vakf-ı celîli cenab-ı mülükane'den vezâif tahsis olunması müteallik ve şerefsudur buyurulan emr ü irade-i seniyye Cenab-ı mülükane muktezayı münîfinden bulunmuş olduğu tezkire-i sami-i cenâb-ı vekaletpenahileriyle emr ü ferman buyurulmuş ve mukaddimen Cennetmekan Sultan Mahmud Han-ı Sani hazretlerinin Türbe-i Şerifesine tayin buyurulan dört nefer buharihanların beherine şehriye yüzer kuruş vazife ve ikişer çift fodla

¹⁹³ BOA. İ. DH. 306/ 19406. 3.

¹⁹⁴ Fodla: Yassı pide şeklinde yapılan ekmeğin adı idi. Hayır müesseseleri olan imarethanelerin ilgasına kadar buralarda yapılırdı. Vakıf şartları mucebince müstehaklarına verilirdi. (Pakalın, *Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, I, 634.)

tahsis olunduğu bi't-tahkik anlaşılması olduğundan Camii Şerifi mezkure Buhârîhân tayin buyurulacak efendi-i muma-ileyhimanın beherine emsali misillü işbu yetmiş senesi mah-ı eylülünden itibaren vakf-ı Celil-i Şahanedan şehriye yüzer kuruş vazaif ve yevmiye ikişer çift fodla tayiniyle şurut ve nizamı ve tayin olunan vezaif ve fodlaların derciyle lazım gelen berat-ı şerifenin tasdiri ve mezkur fodlaların imsalü misillü Hamidiye İmaret-i Âmiresinden i'ta olunmak ve esmâni seneviyyesi vakf-ı celil-i şahanedan Hazine-i Evkâf-ı Hümayuna îfâ kılınmak üzere Evkâf-ı Hümayun muhâsesine kayd ile icâbının icrâsı için Evkâf-ı Hümayun evâmîr ve rûznameçesi ve vakf-ı mülûkâne defterlerine olarak Hazîne-i Hâssa ve sâir iktizâ eden mahallere ilm ü haberlerinin 'itâsıyla tesviyesine himmet buyurmaları için keyfiyetinin Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i Celîlesine havale buyurulması bâbında emr ü fermân hazreti men-lehul emrindir. 20 Z 1270."¹⁹⁵

"Atufetlü Efendim Hazretleri

Hazîne-i Hâssa Nâzırı Atufetlü Efendi Hazretlerinin manzûr-ı şevket-meyfûr hazreti şehinşâhî buyurulmak için takdîm kılınan bir kut'a takrîrinde Hırka-i Saâdet Camii envâru'l-lâmi'inde Buhârî-i Şerîf kırâat olunmak üzere Buhârîhânlık cihetleri uhdelerine tevcîh olunan ma'lûm'ul-ism beş nefer efendilerin müteallik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i mülûkâne mücebince beherine emsâli misillü tahsîsi icâb eden şehriye yüzer kuruş vazîfenin vakf-ı celîli hazret-i mülûkânedan 'itâ ve yevmiye ikişer çift fodlanın dahi Hamîdiye İmâret-i Âmiresinden tayiniyle esmân-ı seneviyyesi kezâlik Vakf-ı Hümayun-ı Cenâb-ı Şâhâne'den Hazîne-i Evkâf-ı Hümayuna îfâ kılınmak üzere icrâ-yı icâbının Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i behiyyesine havâlesi inhâ olunmuş ise de ol-bâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihandâri müteallik ve şerefsudûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim. Fî 25 Z sene 1270."¹⁹⁶

Osmanlı bürokrasisinin işleyişinin de açıkça görüldüğü bu belgelerde Buhârîhânlık uygulaması ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Burada ilk önce selâtin camilerde *Buhârî-i Şerîf* in okuna geldiği bilgisinin yanında, Hırkâ-i Şerîf Camii'nde

¹⁹⁵ BOA. İ. DH. 307/19551. 1

¹⁹⁶ BOA. İ. DH. 307/19551. 2.

de bu geleneğin devam ettirildiği söylenmektedir. Buhârî okuma işinin müderris hocafendiler marifetiyle yapılması da bu işin yüksek tahsil gerektirdiği ayrıca devletin bu konuda onayının alındığı da zikredilen bilgiler arasındadır. Zira bu onayın alınması da giderleri devlet tarafından veya devletin belirlediği bir vakıf tarafından karşılanacak olmasındandır. Aynı zamanda bir devlet kurumu olan Bâb-ı Fetvâ'da da (Şeyhülislamlık) *Buhârî-i Şerîf*'in belli kişiler tarafından okunduğu zikredilmiştir.

Hırka-i Saadet Camii'inde özellikle Osmanlı'nın son zamanlarında her sene Ramazan ayında Buhârî hatimleri îfâ edilmekte idi. *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğinde Hırka-i Şerîf Camii'nin yeri diğerlerinden farklı olmuştur. Nitekim bir belgede şöyle denilmektedir:

“Devletlü, Efendim, Hazretleri,

Eski Ali Paşa'da vaki' Hırka-i Saadet Camii Şerîfinde kırâat olunmakta olan Buhârî-i Şerîf'in her sene Ramazan-ı şerîfinde hatmi mu'tad olmasına mebni bu sene-i mübâreke Ramazan-ı şerîfinin kaçınıcı gününde hatm-i mu'tadın icrasına irade-i seniyye-i hazret-i padişâhî müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise mucibince hareket olunmak üzere keyfiyetinin iş'âr buyurulması babında emr ü ferman hazreti men-lehul emrindir. Fî 8 Ramazan 1305”¹⁹⁷

Bu belgeden de açıkça anlaşılacağı üzere Hırka-i Şerîf Camiinde her sene yapılan *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin ne zaman tamamlanacağını konusu Osmanlı Devletinin bilgisi ve izni dâhilinde gerçekleşmiştir. Evkâf Nezâreti'nin bu konuda muhtelif yazıları mevcuttur. Mesela 4 Ramazan 1310,¹⁹⁸ 19 Ramazan 1314,¹⁹⁹ 17 Ramazan 1318,²⁰⁰ 17 Ramazan 1323 tarihlerinde²⁰¹ yapılan *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin hangi gün tamamlanacağı hakkında Evkâf Nezâreti tarafından bilgi istenmiştir. Özellikle Hırka-i Şerîf camiinde *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin ne zaman tamamlanacağı devlet tarafından takip edilmiştir. Yine Sultan Abdülmecîd Han'ın

¹⁹⁷ BOA. Y. MTV. 33/20.

¹⁹⁸ BOA. Y. MTV. 76/16.

¹⁹⁹ BOA. Y. PRK. BŞK. 49/103.

²⁰⁰ BOA. Y. MTV. 210/72.

²⁰¹ BOA. Y. MTV. 280/84.

hayrâtından olarak “Hırka-i Saâdet Camii’nde hicri 1321 yılında yapılan *Buhârî-i Şerîf* hatminin ne zaman yapılacağı hakkında 18 Ramazan 1321 tarihinde bir tezkire kaleme alınmış, 21 Ramazan 1321 tarihinde verilen cevapta ise *Buhârî-i Şerîf* hatim merâsiminin gelecek hafta Pazar günü yapılması konusunda görüş bildirilmiştir.”²⁰² Bu Hırka-i Şerîf’te yapılan hatim merâsimine özen gösterilmesinin bir sebebi de kutsal bir mekanda icrâ ediliyor olması ve hatmin tamamlandığı son meclise devlet adamlarının, bürokratların ve ilmiyenin katılımıyla resmi bir merasim gerçekleştirilmesidir. Hırka-i Şerîf Camii’nde aynı zamanda Ramazan ayı içerisinde Hırka-i Saadetin de ziyarete açıldığı ve Resul-i Ekrem’in sünnetini nakleden *Buhârî-i Şerîf* in burada hatmedildiği camiye gösterilen ihtimamın sebeplerinden olsa gerektir.

2. Süleymaniye Camii

Hırka-i Saâdet Camiinde yapılan Buhârî hatimleriyle birlikte İstanbul’da Süleymâniye gibi camilerde de Buhârî tedris işi sürdürülmekteydi. Süleymâniye Medresesi ve Dâru’l-Hadisi’nin de bulunduğu bu külliyyede dersiâm efendiler tarafından medresede okutulan kitaplar camilerde okutulmakta ve bu derslerden halkın da istifade etmesi sağlanmakta idi.

Aşağıda ki belgede, Salih Efendi mutasarrıf olduğu Buhârî Şerîf dersiâmlığını kendi rızasıyla oğlu Ahmed Şefîka’ya isti’dâd kesbedinceye kadar kendisinin hizmet etmesi şartıyla tevcih buyrulmasını bir arzuhalle istemiştir. Bu da uygun görülerek *Buhârî-i Şerîf* dersiâmlığı görevi kendisine tevcih edilmiştir.²⁰³ Belge şu şekildedir.

“Arzuhâl-i kullarıdır ki İstanbul’da Süleymâniye Câmii Şerîfinde usûl-ı vakfîtan olmak üzere mutasarrıf olduğum yevmiye kırk akçe vazîfe ile Buhârî-i Şerîf dersiâmlığını hüsn ü rızâ ve ihtiyarım ile sulbî sağîr oğlum Ahmed Şefîka kendüye isti’dâd gelinceye kadar yine ben edâ yu hizmet itmek şartıyla ferâğ ve kasr-ı yed etmemle merâhim-i aliyelerinden mercûdur ki Dersiâmlık-ı mezkûru bu kullarının kasr-ı yedimden yine ben edâ ü hizmet itmek üzere sağîr oğlum

²⁰² BOA. Y. PRK. BŞK. 71/46.

²⁰³ Osmanlı Devleti’nde tevcihâtlarda genellikle evlâdiyet sistemi işlemekte, îfâ edilmekte olan görevler genellikle babadan oğula geçmekte idi. Meselâ imamlık ve şeyhlik gibi ehemmiyet arz eden görevlerde bile evlâdiyet sistemi olagelmıştır. İlk zamanlarda belki sorun oluşturmeyen bu durum sonraları bazı görevlerin ehliyetsiz kişilerin eline geçmesine sebebiyet verebilmiştir.

Ahmed Şefîka'ya tevcih buyurulması için işâret-i aliyyeleri erzân buyurulmak bâbında emr ü fermân Devletlü İnâyetlü Semâhatlü Veliyyü'n-niam Efendim Sultânım Hazretlerindir. (imza) Abdüddâî Salih.

*İşaretleri mâcebince tevcih olunmak buyruldu.*²⁰⁴

Burada görüldüğü üzere Süleymâniye Camiinde Buhârîhân olarak görev yapan Salih Efendi belki de ahir ömrünü yaşamakta olduğundan dolayı bu görevin oğluna tevcih edilmesini istemiştir. Kendisinden sonra evlatlarına Buhârîhânlık görevinin verilmesi ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde birçok arzuhal mevcuttur. Dönemin şartları içerisinde değerlendirilmesi gereken bu konu Osmanlı sisteminde mühim bir yer teşkil etmektedir. Zira Osmanlı döneminde İlmîye sınıfında birçok görev babadan oğula geçmektedir. Bunların içinde İmamlık, müezzinlik gibi görevlerin yanında şeyhlik, dersiâmlık gibi görevler de vardır. Babadan oğula geçerken ehliyetsiz kişilerin eline geçmesi durumunda sakıncalar içereceği malum olan bu konunun da sosyolojik bir vakıa olduğu göz önünde bulundurulmalı ve dönemin şartları düşünülerek üzerinde karar verilmelidir. Oluşan istisnâî durumlar ele alınarak Osmanlı sistemi acımasızca eleştirilmemelidir.

Yine Süleymâniye Camii'nde hicri 1218 tarihinde Ümmü Gülsüm Vakfı'dan olmak üzere Amasyalı Mehmed Efendi'nin yevmî on iki akçe ile her gün *Buhârî-i Şerîf* kırâat ettiği, bilâ veled fevt etmesinden dolayı Karahisarısahib ahalisinden Ahmed Efendi'ye bu görevin tevcih edilmesi için vakıf mütevellisinin yazdığı bir arzuhal bulunmaktadır.²⁰⁵

Burada da görülmektedir ki Buhârîhânlık görevinin ilk önce bu görevi îfâ edenin oğluna geçeceği belirtilmiş lakin kendisinin bila-veled vefat etmiş olmasından dolayı bu göreve liyâkatli bir kişi, vakıf mütevellisi tarafından intihab edilerek konu devletin onayına sunulmuştur.

²⁰⁴ BOA. C. MF. 179/8940.

²⁰⁵ BOA. C. MF. 120/5972.

3. Ayasofya ve Fatih Camii

Ayasofya Camii, Osmanlı devleti ve toplumun nazarında camiler arasında ilk sırayı almaktaydı. Zira Padişahın da katıldığı dini merâsimler genellikle burada îfâ edilmekte, burada yapılan vaazlar büyük kesimlere ulaşabilmekteydi. Fatih Camii ise etrafında teşekkül eden medreseler sayesinde külliye olarak bir ilim yuvası halini almış, medreselerden hariç olarak camide de dersler yapıla gelmiştir. Bu iki camide de *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği asırlar boyunca devam etmiştir. Buralarda öğrencilere başta Buhârî olmak üzere belirli kitaplar okutularak icazetler verilmiş ve bu geleneğin devam ettirilmesi sağlanmıştır.

Hicri 1264 tarihli aşağıdaki belgede Sultan I. Mahmud'un hayratından olarak her gün Ayasofya Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* okunması ile ilgili bilgiler mevcuttur. *Buhârî-i Şerîf* okunması ile ilgili kısmı aynen aktarmak gerekirse şöyle denilmektedir:

“Atufetlü Efendim Hazretleri

Sultan Mahmud Han-ı Evvel tâb-ı sera Hazretleri hayratından Ayasofya-i Kebir Camii Şerifinde külli yevm kırâat olunmakta olan Buhârî-i Şerîf cüzlerinin Karain-i hizmetleri vazifesi dûn olduğundan hatmi hususu mutasarrıfları tarafından rikâb-ı müstetâb cenâb-ı şahaneye ref' ü takdim olunan arzuhalde istid'a ve istirahat olunmuş ve tetkikât-ı kuyûdiyesi icra olunarak vakf-ı müşârun ileyhden Fatih Camii Şerifinde bu suretle ifa-yı hidmet edenlerin vazifelerine mukaddemce zamm kılınmış olduğu anlaşılmuş olmasıyla onlara tatbiken zikir olunan cihetlerin dahi reis vazifesi elli beş ve mâada dokuz adedinin ellişer kuruşa iblağıyla içlerinden birisi Ahmed Nuri ve diğeri Mustafa ve Hafız Ali'ye verilmiş ve vekâletle ifa ettirilmekte bulunmuş ise de nizamının muğayiri olduğundan erbâbına tevcîh olunarak merkumlar dahi me'yus olmamak için vazife-i kadimeleri olan on kuruştan yirmi kuruş başkaca i'tâ olunmak üzere şehriye üç yüz seksen üç kuruş on pâre vazifenin altmış dört senesi martı ibtidâsından itibaren vakf-ı müşârun-ileyh vazائفine idhali”²⁰⁶

Burada da görüldüğü üzere 18 Muharrem 1264 tarihli olan bu belgede Ayasofya Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* hatimleri Sultan I. Mahmud'un emriyle tertip

²⁰⁶

BOA. İ. DH. 164/8539.

edildiği halde daha sonra terk edildiği ifade edilerek, yeniden düzenleneceği belirtilmiştir. Zira aynı vakıftan olarak Fatih Camii'nde bu görevin yapılmakta olduğu, kendilerinin görevlerine yapılan zammın kıyas edilerek Ayasofya Camii'nde okuyacak zevâta teşmil kılınacağı belirtilmiştir.

Hicri 1296 tarihinde Ramazan ayında Fatih Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* tadrîs eden Abdurrahman Efendi'nin atıyesini alamadığından dolayı Dâhiliye Nezâreti'ne Dersiâmdan Ebû Müslim imzasıyla verilen arzuhalin icra-yı îcâbı için Bâb-ı Fetvâ'ya gönderildiğini belirten bir diğer belge mevcuttur.²⁰⁷

Fatih Camii ve Süleymâniye Camii gibi külliyesinde medreselerin de bulunduğu camilerde *Buhârî-i Şerîf* tadrîs faaliyeti bu camilerin en önemli fonksiyonlarından biri olagelmıştır. Ulemâ medresede verdikleri derslere ilaveten, halkında katılabileceği cami derslerinde *Buhârî-i Şerîf* gibi kitapları okumak suretiyle halkın dini eğitimlerini bu derslerden almalarını sağlamıştır. Bu da genellikle Ayasofya, Fatih ve Süleymaniye gibi selâtin camilerinde yapılmıştır.

4. Edirne'de Yakut Paşa Camii

Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan önceki başkentlerinden olan Edirne'de Yakut Paşa Camii Şerîf'inde de *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin yapıldığı aşağıdaki belgeden de anlaşılmaktadır. Pazartesi ve perşembe günleri bu görevin Abdülkerîm Efendi tarafından îfâ edildiği belirtilmiştir. Cihet sahibi Yusuf Efendi'nin vefatı ve oğlunun da daha önce bila-veled vefatından dolayı bu görev eşraftan ilim ve fazıl ile maruf Abdülkerim Efendi'ye tevcih edilmiştir. Evkâf Nezâreti Müdürü Mehmed Âgâh imzalı belge de şöyle denilmektedir.

“Atufetlü Efendim Hazretleri

Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyun'a mülhak Evkâftan Edirne'de Yakut Paşa Camii Şerîf ve medresesi vakfından olmak üzere yevmî kırk akçe vazîfe ile camii mezbûrda isneyn ve hamîs günlerinde bâ-şart-ı tadrîs-i ta'lîm Buhârî-i Şerîf cihetine bâ-berat mutasarrıf olan Dersiâm Yusuf ibn Mehmed Efendi'nin vukuu vefatına mebni terk etmiş olduğu kebir oğlu Mehmed dahi akdemce bi-lâ veled fevt olarak cihet-i mezkûr mahlûl olmuş. Cihet-i mezbûrenin cezîre-i kadîm'de

²⁰⁷

BOA. DH. MKT. 1330/15.

*Karasu muhacirlerinden olup ilim ve fâzıl ile ma'rûf ve ekser evkâtı tedrîs-i ulûm ve funûn-ı şinâye-i masrûf olan Dersîâm Abdülkerim Efendi bin Osman'ın uhdesine cihet-i mezkûrenin tevcîhi hakkında cenâb-ı Şer'i Şerîften verilen i'lâm ve Meclis-i Kebir eyaletin mazbatasıyla berât-ı atıfakası leffen takdim kılınmış olmağın îfâ-yı muktezâsı mütevakkıf emr ü irâde cenab-ı nezâret-penâhîleri bulunmuştur. Ol-bâbda ve her halde emr ü ferman hazreti men-lehul emrindir. 19 Zilka'de 1282.*²⁰⁸

5. İzmir, Manisa ve Sakız Adası'ndaki Camiler

Osmanlı arşivindeki kayıtlardan İzmir ve bölgesinde de *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğinin devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Manisa, İzmir ve Sakız Adası bunlar arasında gösterilebilir. 15 Safer 1207 tarihli Sakız Adası'yla ilgili olan ve Seyyid Mehmed bin Abdullah imzalı arzuhalde şöyle denilmektedir.

*“Arzuhal-i kulları budur ki Sakız'da kâin merhum ve mağfûrun-leh Sultan Süleyman Han Camii Şerifleri'nde Buhârî ve Müslim müderrisi Yahya bin Ebû Bekr bundan akdem fevt olup tedrîs-i mezkûr mahlûl kaldıkda tedrîs-i mezkûr bi'l-ilâm-ı şer'iyeye-i askeriden bu kullarına tevcîh ve inayet buyurulup ancak mütevaflânın atık berâtı bâ işaret-i aliyeye Anadolu muhasebesinden olmağla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki tedrîs-i mezkûr Anadolu muhasebesinden kaydı derkenar olunup mucebince bâ-işaret-i aliyeye kemâ-kan bu kullarına inayet ve ihsan ve askerîden olan kaydı terkîn buyurulmak babında emr ü ferman sultanım hazretlerindedir.”*²⁰⁹

Burada da görüleceği üzere Buhârî ve Müslim müderrisi olan hoca efendinin vefatı üzerine bu durum bildirilerek Anadolu muhasebesinden kaydının düşülmesi ve onun yerine arzuhal sahibi olan Seyyid Mehmed b. Abdullah'a tevcih edilmesi istenmektedir. Kanunî döneminde 1566 tarihinde fethedilen Sakız adasında da Osmanlı Devleti *Buhârî ve Müslim-i Şerîf* okunması için görevliler tayin etmiş ve bu işin giderlerini karşılamıştır. 1211 tarihli başka bir belgede bu cihetin Halime Hatun bint-i Abdülkerim vakfından tevcih edildiği belirtilmiştir.²¹⁰

²⁰⁸ BOA. C. MF. 78/3890.

²⁰⁹ BOA. C. MF. 106/5282.

²¹⁰ BOA. C. EV. 280/14256.

Yine 1188 Cemaziyülevvel tarihine (1774 Ağustos) denk gelen bir belgede İzmir’de Kızıl İbrâhim Camii ile Emin-zâde Camii Şerîflerinde cumartesi ve pazartesi günlerinde ikindi namazlarından sonra *Buhârî-i Şerîf* tadrîs edildiği yer almaktadır. Sabık Buhârîhânın hüsn ü rızasıyla görevi ve elinde bulundurduğu Berât-ı Şerîf’i Abdurrahman b. Halil Efendi’ye devrettiği belirtilmektedir Abdurrahman Efendi’ye ise tecdîd-i Berât ihsan buyrulması İzmir Kadısı Mehmed Emin Efendi tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Der-devlet-i mekniyye-i arz-ı dâî kemîneleridir ki

Medîne-i İzmir’de Camii Atîk mahallesinde vaki’ Kızıl İbrâhim Mescid-i Şerîf’inde ehad-ı nâsın nukûdiye vakfından olmak üzere Emîn-zâde Camii Şerîf’inde ba’de’l-asr sebt ve ehad günlerinde bâ-berât-ı âlî Buhârî-i Şerîf tadrîs eylemek şartıyla yüz beş akçe vazîfeye mutasarrıf olan es-Seyyid Yusuf ibn-i es-Seyyid Hasan el-Âmedî halîfe kendüye hüsn-ı rızâsıyla erbâb-ı istihkâktan işbu bâis-i arz-ı ubûdiyet Abdurrahman ibn-i Halîl dâîlerine ciheti mezkûreyi ferâğat-ı kasr-ı yed idüp berât-ı atîk-i yedine va’z u teslîm etmekle ferâğ-ı merkûmun kasr-ı yedinden kendüye tevcîh ve yedine müceddiden berât-ı şerîf-i âlîşân sadaka ve ihsân buyurulmak ricâsına evvelki vaki’i haldir. Der-Devlet-i masîre arz u î’lâm olunur bâkî emr hazret-i men-lehul emrindir. Fî ğurre-i cumadiye’l-ûlâ sene semân ve semânîn ve mie ve elf min hicreti men-lehul izz u şeref. (Zilkade 1188).

(imza) el-Abdü’-d-dâî li-devlet-i aliyye-i Osmaniye Osman Efendi-zâde es-Seyyid Mehmed Emin el-Kâdı Medîne-i İzmir.

İşaretleri mûcebince şartıyla kasr-ı yedine tevcîh olunmak buyruldu. 4 Şaban (1)188”²¹¹

Bu belge Buhârîhânlık tevcihiyle ilgili elde edilebilen en eski belgelerden bir tanesidir. 1774 tarihli belgenin var olan *Buhârî* tedrisinin başka bir kişiye devredilmesiyle alakalı olduğu hatırlanacak olursa bu tarihten çok önceleri de var olduğu anlaşılmakta ve İstanbul’dan sonra birçok şehirde de bu faaliyetin olduğu ve yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Belgede de görüldüğü üzere cumartesi ve pazar

²¹¹ BOA. C. EV. 399/20248.

günleri ikindi namazından sonra *Buhârî* ve *Müslim-i Şerîf* mezkûr camilerde okunulagelmiştir.

Buhârîhânlar olanlara görevler tevcih olunduktan sonra bir Berat-ı Şerîf verilmiştir. “Berat bir tayini, bir vazife veya muafiyetin verildiğini gösteren, üzerinde padişahın tuğrası bulunan belgedir.”²¹² Bu belgelerin aslı kişinin kendisine verildiği için Osmanlı Devleti bu belgelerin kaydını tutmuştur. Ancak Osmanlı Arşivi’nde değişik sebeplerle bu beratlarla da rastlanabilmektedir. Buhârî tedrisiyle ilgili ulaşılabilen tek Berat da Osmanlı Arşivi Cevdet tasnifi bölümünde kayıtlıdır ve şu şekildedir:

“Mağnisa’da vaki’ merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Süleyman Han validesi Hafıza Sultan vakfından olmak üzere yevmi kırk akçe vazifeye ba-şart tedris-i Buhari şerîf mutasarrıf olan Kilisî Halil Efendi fevt olup cihet-i merkume mahlûl olmağla yevmi yirmi akçe ile cihet-i mezkure’nin nısfı müteveffa-yı mezbûrun mahlulunden erbâb-ı istihkaktan iş bu rafî-tevki’ refî’ nişan-ı hakani kâdvetü’l ulemâ’l-muhakkikîn Halil ibn-i Ahmed zide ilmuhuya tevcih olunmak üzere a’lemü’l-ülemâil bahrin efdalü’l-füzelail münevver’ın bil-fil Şeyhülislam es-Seyyid Mehmed Said edamallahü-teala fezailehu işaret itmekle işareti mucebince nısf-ı tedrislik merkûma tevcih ve yedine berât-ı şerîfi alışanım virilmek ricasına iftiharü’l-havâs vel-mükarribin bil-fil nazır-ı vakf babüs-saadem ağası Mustafa Ağa dame uluvvuhu arz itmekle mucebince tevcih ve berat olunmak fermanım olmağın hakkında mezidi inayet-i padişahanemi zuhura getirüp 1186 senesi şevvalü’l-mükerreminin on dokuzuncu günü tarihiyle müverriha virilen ruûs-ı hümâyunum mucebince bu berat-ı hümâyunu izzet makrunu virdim ve buyurdum ki muma-ileyh Halil ibn-i Ahmed zide ilmuhu varub müteveffa-yı merkum mahlulünden nısf tedrisliğe mutasarrıf olup eda-yı hudmet eyledikten sonra tayin olunan yevm-i yirmi akçe vazifesin Evkâf-ı mezbur mahsulünden mütevellisi olanlar yedinden alup mutasarrıf ola şöyle bileler alamet-i şerife itimad kılalar.

²¹² Kütükoğlu, “Berat”, *DİA*, V, 472.

Tahriren el-yevmü't-tasi' 'ıřrin-i Şevval sene sitte ve semanin ve miete ve elf, 29 Şevval 1186"²¹³

Bu berat Halil b. Ahmed Efendi'ye Hafıza Sultan vakfından *Buhârî-i Şerîf* tedrisi için verilmiştir. Kendisinden önce görevi îfâ eden Halil Efendi'nin vefatıyla münhal kalan görev kendisine tevcih edilmiştir. 1186 Şevval tarihli berat (m.1773) Sultan III. Mustafa tuğrasını taşımaktadır. Bu nısf-ı tedrislik beratıdır. *Buhârî-i Şerîf* tedrisi ile ilgili ulaşabildiğimiz tek berat niteliğindedir. Diğer belgelerde bu berâtın verilmesine veya verildiğine dair yazılar mevcutken bu bizzat Berât-ı Şerîf'in kendisidir.

Vazife tevcih edilirken Berat'ta zikredilen diğer kişiler ise Őeyhulislam Mehmed Said Efendi ve Nazır-ı Vakf olan Babüssaade ağası Mustafa Ağa'dır. Őeyhulislam Efendi'nin bu konuda onayının alındığı onun işaret etmesi olarak zikredilmiş veya onun tavsiyesi üzerine görev zikredilen şahsa tevcih edilmiştir. Buhârîhânlık ile ilgili tevcihâtlarda görüldüğü üzere Őeyhulislam'ın da konuya dâhil edilmesi ve vazifenin de kendisine tevcih edildiği zatın, ruus alarak göreve tayin edilmesi bu konuda liyâkat sahiplerine bu görevin verilmesi için özen gösterildiğini göstermektedir. Babüssaade Ağasının ismi ise *Buhârî* okuyacak zata verilen atıyye ile ilgili olarak zikredilmiştir. Buhârîhânlık vazifesinin Osmanlı'da iki unsuru burada da göze çarpmaktadır. Ehliyet ve maliyet. Buharihanlık görevi, ehliyet sahibi olan kimselere maliyetleri karşılanarak tevcih edilmiştir, denilebilir.

Osmanlı belgelerinin içinde Beratlar ve Fermanların ayrı bir yeri vardır. Bu belge Buhârîhânlık ile ilgili bulabildiğimiz tek Berât-ı Şerîf olması hasebiyle ayrı bir konuma sahiptir. Berat-ı Şerîf'teki tuğranın sahibi Padişah III. Mustafa'nın da burada değinilecek bir diğer özelliği kendisinin Osmanlı'da önemli bir yere sahip Huzur Derslerini ilk olarak tertip edilmesini sağlayan padişah olmasıdır. Görüldüğü üzere kendisi ulemaya ve onların îfâ ettikleri hizmete sahip çıkmıştır. Huzur dersleri gibi sarayda yapılan bu dersleri de kendisinin tertip etmesi bu konulardaki ilgi ve alakasını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca *Sultan III. Mustafa'nın Ruzname'sinde* de dönemin ilmî yaşantısı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Uzunçarşılı,

²¹³ BOA. C. MF. 136/6779.

İlmiye Teşkilatı isimli eserinde Osmanlı hükümdarlarının ara-sıra dini mev'izelerle, *Buhârî-i Şerîf* kırâatlerinde buldukları tarihen ve sarayda sır katipleri tarafından tutulan ruznamelerde bunun malum olduğunu söylemekte ve III. Mustafa'nın ruznamesini işaret etmektedir.²¹⁴ III. Mustafa'nın Ruzname'sinde ise görebildiğimiz kadarıyla Buhârî hatmi geçmemektedir. Ancak Şifa-i Şerîf "*fi 4 receb Ruz-ı penç şenbih Yalı sepetçilerine ba'de'l-asr Harem-i Şerîf'e asrı edâ Kütüphaneye teşrif, Hâmidî Efendi Dâîleri Şifâ-i Şerîf hatmi etmekle duasını edüp Efendimiz mezbûra ihsan*"²¹⁵ ve *Şemâil-i Şerîf*, "*fi 8 şaban Ruz-ı yek-Şenbih biniş afv halvet ve Enderun Kütüphanesi'ne teşrif kırâat hatmi ve Şemâil-i Şerîf hatmi duası okunup altun ihsan*"²¹⁶ okunup hatim edildiği sarayda tutulan kayıtlarda geçmektedir.

6. Mısır Camileri

Osmanlı Devleti, sadece İstanbul'da ve selâtin camilerde değil devletin elinin ulaştığı birçok yerde *Buhârî-i Şerîf* okunması işini üstlenmiştir. Örneğin Mısır'daki Kal'a-yı Kebîr'de Şeyh Murtezâ'dan boşalan *Buhârî* tedris işinin Şeyh Mehmed Efendi'ye tevcih olunmasıyla ilgili belgede aynı zamanda kendisinin Ezher Camii'nde Buhârî Şerîf okumakta olduğu belirtilmektedir. Belge şu şekildedir.

“Devletlü İnâyetlü Merhametlü Efendim Sultânım Hazretleri sağ olsun

Arzühâl-i kullarıdır ki kal'a-yı Kebîre-i âmire'de Saray Camii Şerîfinde Buhârî dersine meşrûta günlük yetmiş beş para Dâru'l-harpte mürettep olan vazîfe Pâdişâh-ı Âlem Hazreti Sultân Selîm nassarahullahu teâlâ hazretlerinin Hatt-ı Şerîf-i Hümayunu ile Şeyh Mürtezâ'nın mahlûlünden bu bendenize bin iki yüz altı senesinde tevcih olunup sebab-i maâşımız olmasıyla ve dahi Buhârî dersine meşrût Câmî'u'l-Ezher mahalli olmak şartıyla günde yirmi para cevâli-i Mısırdan mürettebimiz dahi Fermân-ı Alîşân ile bu bendelerimize ihsân olmak hasebiyle merâhim-i âliyyelerinden mercûdur ki yedimde olan Hatt-ı Şerîfe ve Fermân-ı âlîşân nazar buyurup müceddiden bu bendelerini vazîfeteyn-i

²¹⁴ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, T.T.K. Basımevi, 1965, Ankara, s. 215.

²¹⁵ Irmak, Yunus, *III. Mustafa Ruznâmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE., s. 60.

²¹⁶ Irmak, *III. Mustafa Ruznâmesi*, s. 60.

*mezkûreteyn ile çerâğ buyurmak bâbında emr ü fermân men-lehül emrindir.
(İmza) Şeyh Mehmed Mehdî Müderris-i Buhârî-i Şerîf.”²¹⁷*

Burada zikredildiği üzere Saray Camii’nde *Buhârî-i Şerîf* dersi kendisine tevcih edilen Şeyh Mehmed Efendi, Şeyh Murteza’nın vefat etmesi sebebiyle Cami’u’l-Ezher’de de *Buhârî-i Şerîf* dersinin Sultan III. Selim zamanında kendisine tevcih edildiğini belirtmiştir. Muhtemelen Sultan II. Mahmud’un tahta geçmesiyle yine bu görevlerin kendisinde kalmasını talep etmiştir. Bunun üzerine gönderdiği arzuhalde de anlaşıldığına göre birçok kalemde işlem görüp karara bağlanmıştır.

Arz-ı bendeleridir ki Şeyh Mehmed Mehdî’nin bin iki yüz altı senesine bâ-fermân-ı Âlî yevmiye yirmi para defter-i civâlî’de mukayyedir. Emr ü Fermân Devletlü Efendimindir.²¹⁸

Şeyh Mehdî dâîlerinin takdîm eylediği arzuhâli mefhûmundan Mısır hazînesi meâlinden bâ-fermân-ı âlî mutasarrıf olduğu yirmi para vazîfesinin ibkâsı hususunu istid’â eder. Derkenara havâle olundukda mûmâ-ileyhin hazîne-i mezkûr meâlinden yirmi para vazîfesi olduğu cevâlî defterinden derkenar olunmuştur. Manzûr ve ma’lûm-ı devletleri buyuruldukda vazîfe-i mezkûr mûmâ-ileyh bâ-fermân-ı âlî tevcih olunmuş olduğuna binâen kemâ-kâne cevâlîden ibkâsı husûsunda tevcihine emr ü irâde-i âlîleri buyurulur ise emr ü fermân devletlü saâdetlü Sultânım hazretlerindir.

Arz-ı bendeleridir ki

Bâlâ-yı takrîr-i Çâkeriye sâdır olan fermân-ı âlîleri mücebince vazîfe-i mezkûr kemâ-kâne hazîne-i mezkûr meâlinden ibkâ olunmak üzere bâ-ruûs-ı hümayun berâtı ve mısır muhâsesine ilm ü haberi i’tâ olunmak bâbında emr ü fermân devletlü saâdetlü hazretlerindir.

Mücebince bâ-ruûs-ı Hümayun Berâtı Mısır muhâsesine ilm ü haberi i’tâ olunmak buyruldu. Sene 1216.

“İzzetlü Defterdâr Efendi

²¹⁷ BOA. C. MF. 184/9182. 1.

²¹⁸ BOA. C. MF. 184/9182. 1.

Vazîfe-i mezkûrenin kemâ-kâne cevâliden ibkâsı hususunu tellîs eyleyesun deyu buyruldu. Sene 1216."²¹⁹

Osmanlı'nın Dersâdet diye nitelendirdiği başkenti İstanbul'a hayli uzak bir mekân olan Mısır'da dahi *Buhârî* tedaris faaliyetinin icrâ edilmesi için bizzat padişahın hattının ve fermanının bulunması ve *Buhârî* tedaris faaliyetinin devam etmesi için tahsîsât ayrılması *Buhârî Şerîf*'e verilen değeri göstermesi açısından mühimdir. Yine aynı şekilde Ezher'de *Buhârî-i Şerîf* tedaris edilmesi ile alakalı başka bir belgede şöyle denilmektedir:

"Devletlü İnyetlü merhametlü veliyyü'n-nimetim Efendim Sultanum Hazretleri sağ olsun.

Arzuhal-i kulları budur ki bu kulları garîbü'd-diyar Mısır Kahire'de Gülşenî Tekkesi imameti ve Camii Ezher'de Buhârî-i Şerîf kırâatı ve takib-i da'vât-ı hayriye ile yirmi otuz seneden beru bi'l-ehl ü iyâl mütevekkilen alellahi teala tevattun ve eğerçi îrâd ve medâr-ı maaş-ı fakîrânem mahalli muayyen ve tenâvül ve mukannenem yok ise cenâb-ı Kasım'ul-Erzâkın bazı ehl-i hayr ve sahibü'l-hayrâta ilham ve bu vecihle îânet pervânileriyle kuvvet-i lâ-yemût ta'îşü'l-mennallah kani' ve umûr-ı ilm ü kırâatımla meşgul iken bi-takdîr hicâbî-i teğayyür iki üç senedir Françalı keferesinin Mısır Kahire'ye tecâsür îsâl-i dest-i istilaları mülâbeseye ehâlîn perişan ve ekserîn muhtaç-ı nân ettikleri her çend Mani' erzak-ı mukaddere olamayacakları âşikâr ise de ancak idare-i maaş-ı fakîrânem nev'an karîn-i ta'sîr olunduğundan acaba yine ilham-ı cenab-ı hazreti perverdekâriyle muvâfık re'y ve merhametleri buyrulur ise cevali-i hazîne-i Mısır'dan medâr-ı maaş iyal ü evlad olacak miktar ehâli-i inâyet hâtimileriyle yevmiye tenavül olunması ve devam-ı saltanat-ı padişahî ve istidâme-i ikbal hazret-i evliya-i himemi da'vâtına meşguliyet ümidiyle ve istirham-ı inayet medarla arzuhal tahrîrine mübâderet olundu merahim-i âlîlerinden mutazarrı'dır ki bu vecihle celb ü da'vât-ı hayriyemiz babında bâkî emr ü ferman ve lütf ü ihsân devletlü inayetlü merhametlü veliyyü'n-niam efendim sultanum hazretlerindir.

(İmza) Şeyh Mehmed Hanefî Çelebi İmam-ı Tekke-i Gülşenî."²²⁰

Gülşenî Tekkesi imamı ve Camii Ezher Buhârîhânı olan Şeyh Mehmed Hanefî hicri 1216 tarihli bu belgede yaklaşık yirmi otuz senedir Mısır'ı vatan edindiğini ve evlad ü iyaliyle fakr ü zaruret içerisinde yaşarken Camii Ezher'de *Buhârî* okutup ehl-i hayrın yardımlarıyla geçinmekte olduğunu belirtmektedir. Ancak Mısır'ın Fransızlar tarafından istila edilmesi ve halkın muhtaç duruma düşmesiyle geçimini sağlayamadığını ve iâşesinin ilm ü kırâatla meşgul olmasına binaen yevmiye olarak Mısır Hazinesinden kendisine verilmesini rica etmektedir.

Mezkur arzuhal üzerine sadrazam tarafından yazılan yazı şöyledir:

*“Mısır Defterdârı İzzetlü Efendi, sâhibü'l-arzuhalin vazife ihsanına derece-i ihtiyaç ve liyâkat-ı istihkakını tahkik idüp muktezasını bâ-takrîr ifade eylesün deyu buyruldu.”*²²¹

Burada sadrazam, Mısır Defterdarı tarafından arzuhal sahibinin ihtiyacının derecesi ve *Buhârî-i Şerîf* okumaya liyâkati olup olmadığının tespit edilerek bildirilmesini talep etmiştir. Burada da görüldüğü üzere Devlet-i Aliye Buhârîhân olmak için arzuhal yazan zevattan liyâkat sahibi olduğunu ispat edenlere bu görevi tevcih etmiş başka bir şart aramamıştır.

7. Kerkük'de Mecidiye Camii

Sadece padişahların değil Saray'daki eşrafın da *Buhârî* tadrîsi işine ayrı bir önem attığı bu iş için kurulan vakıflarda görülmektedir. Örneğin Osmanlı Saray protokolünde birinci sırada bulunan Valide Sultanlar da *Buhârî-i Şerîf* okutmak için vakıflar kurmuşlardır. Hicri 1277 tarihli bir belgede Kerkük'te Mecidiye Camiinde *Buhârî-i Şerîf* kırâatı görevi Valide Sultan vakfından tevcih edilmiştir. Tanzimat sonrası bir kurum olan Meclis-i Vâlâ'ya olay aksetmiş ve karara bağlanmıştır. Meclis-i Vâlâ'ya gönderilen takrîr şu şekildedir.

“Evkâf-ı Hümayun Nezâreti Celilesinin 5 Receb 1277 tarihiyle Meclis-i Vâlâ'ya havale buyurulan bir küt'a takririne nazaran Cennet-mekan Valide Sultan tâbet serâha hazretleri tarafından mukaddema Kerkük'te kâin Mecidiye Camii Şerîfine gönderilmiş olan iki cild Buhârî-i Şerîf'in kırâati şehriye yüzer

²²⁰ BOA. C. EV. 23578.

²²¹ BOA. C. EV. 23578.

kuruş maaş ile Şeyh Abdurrahman Efendi'ye muhavvel olduğu halde Efendi-yi mûmâ-ileyhin muahharan vuku'u vefatıyla hizmeti mezkûre mahdumu Şeyh Ali Efendi tarafından îfâ olunmakta olduğundan maaş-ı mezkûrun suret-i tahsîsine dair Evkâf-ı Hümâyun hazinesince bir gûne kayd yok ise de ol-vakt müşârun-ileyhânın kethüdalık hizmetlerinde bulunan Meclis-i Vâlâ azâsından Atufetlü Hüseyin Bey Efendi Hazretleri tarafından olunan i'lam icabınca zikr olunan Buhârî-i Şerîfin Camii Şerîf-i mezkûrda tilavet olunması için müteveffa mûmâ-ileyhe yüz kuruş maaş tahsis olunup fakat muamele-i icabiyesi icra olunamamış ise de hizmet-i mezkûre müşârun-ileyh Hazretlerinin hayrât-ı Celilelerinden ma'dûd olarak hayli müddetten beru îfâ olunageldiği anlaşılmuş bu halde terk ve ta'tîli caiz olmayacağı gibi bu misillülerin sonradan vakfiyelerine zeyl olunarak yürütülmesi dahi imsâli iktizasından bulunmuş olduğundan bunun dahi imsâli vecihle muamele-i kalemiyesinin icrasıyla mûmâ-ileyh Şeyh Ali Efendi ismine olarak Berat-ı Âlîşân tasdîr ve i'tâsı ve istenilen maaşların dahi ol-vecihle tesviyesi zımında icra-yı îcâbının Nezâret-i müşârun-ileyhâ'ya havalesi Meclis-i Vâlâ'da dahi tezekkür kılındı ise de ol-bâbda emr ü ferman hazret-i men-lehul emrindir. 21 receb 1277"²²²

Şeyh Abdurrahman Efendi'nin vefatıyla bu görevin mahdumu Şeyh Ali Efendi tarafından ifa olunageldiği yalnız babasına verilen şehriye yüz kuruşun oğlu Şeyh Ali Efendi'ye ödenmemiş olduğundan Meclis-i Vâlâ kararında belirtildiği üzere 1274 senesi eylülünden beri terkîm eden maaşın Şeyh Efendi'ye ödenmesi ve zikr olunan Berat-ı Alî'nin tasdîri karar kılınmıştır. Bu şekilde *Buhârî-i Şerîf* okutma geleneğinin devam ettirilmesi arzu edilmiştir. Dikkat çeken bir diğer husus Mecidiye Camii Şerîfine gönderilmiş olan iki cild *Buhârî-i Şerîf* ten söz edilmesidir ki bu da konumuz açısından ehemmiyet arz etmektedir. Muhtemeldir ki gönderilen bu nüsha yazma bir nüshadır. Sultan II. Abdülhamid'in *Buhârî-i Şerîf*'i tab' ettirmeden önce dahi Camiu's-sahih'in mevcut birçok nüshasının olduğu ve devlet yediyle taşralardaki cami ve benzeri yerlere irsal kılındığı görülmektedir. Bu da Devlet-i Aliye'nin bu kitaba ne kadar önem verdiği bir başka kanıttır.

8. Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî

Osmanlı Devleti'nin Harem-i Şerîf'e ne kadar önem verdiği sadece buraların ihtiyacı için kurulan vakıflara bakılsa bile anlaşılabilir. Devletle birlikte toplum tarafından da kurulan vakıflar sayesinde Harem-i Şerîf'te verilmekte olan hizmetlerin birçoğunun giderleri bu vakıflardan karşılanmıştır.

Böylelikle Osmanlı Devleti Harem-i Şerîf'te birçok görevin îfâ edilmesini kurduğu vakıflardan karşıladığı gibi *Buhârî-i Şerîf* okunması için de vazifeliler tayin etmiş ve bu görevin devam etmesi için görevlendirilen kişiye kurulan bu vakıflardan maaş tahsis etmiştir. Aşağıdaki belgede Seyyid Abdülhalîm Efendi'nin vefatıyla münhal kalan bu görevin Muhammed Emin Efendi'ye tevcihi arzuhal buyurulmuş, Muhammed Emin Efendi'nin de erbâb-ı istihkâktan olduğu belirtilmiş ve şöyle denmiştir.

“Ma'rûz-ı kullarıdır ki

Bâ-berât-ı âlîşân mütevellisi olduğum pederim merhûm Bayburtî Mustafa Ağa evkâfından Medîne-i Münevvere nevhallahu teâlâ ilâ yevmi'l-âhire Harem-i Şerîf-i Hazret-i Nebevî'de Buhârî-i Şerîf kırâtı için şart ve ta'yîn olunan yevmi on akçe vazîfeye mutasarrıf es-Seyyid Abdülhalîm Efendi bundan akdem fevt olup vazîfe-i mezkûr ile hidmet-i merkûme ol-vecihle mahlûl olmağla Medîne-i Münevvere sukkânından işbu bâis-i arîfe Şükrü Efendizâde Muhammed Emin Efendi dâileri erbâb-ı istihkâktan olup vücûhle şâyeste-i merhamet ve âtûfet olmaktan nâşi vazîfe-i mezkûrun kayd-ı kaleminden ba'de'd-derkenâr manzûr ve ma'lûm âlîleri buyuruldukda müteveffâ-yı merkûmun mahlûlünden mûmâ-ileyh Muhammed Emin Efendi dâilerine tevcih ve ihsân buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehu'l-emrindir.”²²³

Aşağıdaki belge de ise Medine'de Mescid-i Nebevî'de Buhârî okuma geleneğinin mevcudiyeti ile alakalı bilgiler mevcuttur.

“Atûfetlü Efendim Hazretleri

Cennet-mekan Efendimiz Hazretlerinin evkâf-ı celîleleri fuzelâsından olarak şehriye iki yüz elli kuruş vazife ile Razza-i Mutahhara-i Cenab-ı

²²³

BOA. C. MF. 134/6653.

Nebevî'de Buhârîhânlık cihetinin mutasarrıfı Mehmed Alim Efendi'nin vefatı vukuuna mebni mahlûlundan oğlu Abdullah kesb-i isti'dâd edinceye kadar hizmet-i lâzimesi bi'l-vekâle edâ ettirmek üzere tevcîhi mukaddema mahallinden ba-tahrîrât inhâ kılınmış ise de bu misillü Buhârî ve Şifâhânlık cihetleri a'lem ulemâdan zevata tevcih olunup evlada intikal eder cihetten olmadığından âhar ehl ü erbâba intihâb olunması zımnında gönderilen tahrîrâta cevaben Şeyhü'l-Haram Hazreti Nebevî Atufetlü Paşa Hazretlerinin vurûd eden tahrîrâtında hidmet-i mezkûre için mücâvirinden Vidinli Mustafa Efendi intihab olunup fakat mütevaffa-yı mûmâ-ileyhin oğlu merkûmun cihet-i mezbûre vazifesinden başka bir taraftan medâr-ı maaş olmayarak âhara tevcîhi takdirinde dûçâr-ı sefalet olacağı beyan olunduğuna binaen vekil marifetiyle idare-i hidmet ettirmek şartıyla işaret-i aliyeye-i Hazret-i Şeyhülislam'ı mucebince zikr olunan cihetin sağır merkûma tevcîhi. 24 Muharrem 1265."²²⁴

Sadrazam'ın bu arzı üzerine Padişahın emriyle çıkarılan İrade'de şöyle denilmiştir. "Zikr olunan Buhârîhânlık cihetinin vekil marifetiyle idare ettirilerek kendisi ber-minval mücerred kesb-i iktidar eylediği halinde mutasarrıf olmak ve muktedir olmadıği takdirde ol-vakt icabına bakılmak üzere ber-mûceb işaret-i aliye sağır merkûma tevcîhi."²²⁵

Buradan anlaşılan hususları özetlemek gerekirse; Osmanlı Döneminde ulemanın vazifeli olduğu cihetler genellikle babadan oğula geçmekteydi. Ancak burada da belirtildiği gibi Buhârîhânlık ve Şifâhânlık gibi cihetlerin, liyâkat sahibi erbâb-ı istihkaka tevcih edildiği, evlada intikal eden cihetlerden olmadığı belirtilmiştir. Bu, *Buhârî* okuma geleneğinin liyâkatli ellerde kalması için devletin bu konuya ayrı bir önem verdiğini göstermektedir. Ancak Osmanlı döneminde birçok insan vakıflardan kendilerine tevcih edilen bu görevlerden aldıkları maaşlarla maîşetlerini sağlayabilmekteydi. Burada da görüldüğü üzere Buhârîhân olan Mehmed Âlim Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi'nin yaşının küçük olması sebebiyle ve *Buhârî* okumaya liyâkati olmadığı için Harem-i Şerîf Şeyhi Paşa Hazretlerinin tahrîrâtıyla önce görevin Vidinli Mustafa Efendi'ye tevcîhi uygun görülmüş daha sonra Abdullah Efendi'nin hiçbir yerden maaşı olmadığı gözönünde bulundurularak

²²⁴ BOA. İ. DH. 185/10255.

²²⁵ BOA. İ. DH. 185/10255.

Buhârî okuma işinin isti'dâd kesbedinceye kadar vekâlet yoluyla yürütmek şartıyla Abdullah Efendi'ye tevcihi uygun görülmüştür. Ancak bunda da bir şart konularak kesb-i iktidar eylediği yani *Buhârî-i Şerîf* okuma yaşına gelipte bu işe mutasarrıf olamadığı zaman icabına bakılması gerekliliği vurgulanmıştır. Yani vekil yoluyla tevcih şartı da zamanla sınırlı tutulmuştur.

Yeri gelmişken belirtilmesi gereken bir diğer konu; giderleri vakıflardan karşılanan *Buhârî-i Şerîf* kırâati ciheti gibi cihetlerde sırf vakıflardan gelir elde edebilmek için bu göreve birçok kişinin talip olabileceği gerçeğidir. Osmanlı Devleti bu konuda gereken hassasiyeti göstermiş olsa bile birçok suistimalin oluşabileceği de kaçınılmazdır. İnsanoğlunun var olduğu yerlerde bu gibi sorunların ve suistimallerin olabileceği ancak doğru olanın bunların istisna kabilinden görülmesi gerektiğidir. Zaten Osmanlı Devleti'nin bu konularda dikkatli davrandığı yukarıda zikredilen belgeden de anlaşılmaktadır.

Buhârîhânlık ve Şifâhânlık gibi cihetlerin evlada intikal eden cihetlerden olmadığı ve erbâb-ı istihkâka tevcih edildiğinin belirtilmesi bu konuda oluşabilecek suistimallerin önüne geçildiği ve bu işin liyâkatli ellerde kalması için gayret sarfedildiğinin en büyük göstergelerinden biri olsa gerektir.

Aşağıdaki belgede de Harem-i Şerîf nâibi Osman Ağa'nın Buhârîhânlık ile ilgili bir arzuhali görülmektedir. Kendisinin belirttiği üzere Buhârîhân olan Mehmet Asım Efendi'nin vefat etmesi ve oğlunun da bu işe iktidarı olmadığını belirtmesiyle görevin kendi uhdesine verilmesini niyaz etmiştir. Bu görevin gelirinin de iki yüz elli kuruş olduğu belirtilmiştir. 22 Zilkade 1264 tarihli belge şu şekildedir.

“Naibu'l-harem'uş-şerîf Seyyid Osman Ağa'nın Bâb-ı Âli ve Nezâretlere olarak bi'l-vurud leffen irsal kılınan dört kıta şukkası mealinden müsrefâd olduğu vecihle şehriye iki yüz elli kuruş vazîfe ile Ravza-yı Mutahhara cenab-ı Risalet-penahi Buhârîhânlığının mutasarrıfı Mehmed Asım Efendi'nin bugün vefatı vuku'una ve oğlunun adem-i iktidârına mebni uhdesine tevcihini niyaz

etmiş ve muma ileyhın suret-i iş'arına nazaran bu husus evvelce resmen yazıldığı anlaşılmuş olmağla icra-yı iktizası tevkifi himmet buyurulur."²²⁶

Yine Harem-i Şerîf ile ilgili olan aşağıdaki belgede de Harem-i Hümayun ağası olup mücavereten Medine'de bulunan Talat Ağa'nın münhal kalan maaşının yine mücavirînden Ebû's-Suud Efendi'ye *Buhârî-i Şerîf* kırâat etmek üzere tahsis kılındığı belirtilmiştir.

"Maliye Nezâreti celilesine

Harem-i Hümayun ağvatından olup mücavereten Medine-yi Münevvere Cenab-ı Âlisinde bulunan Talat Ağa'nın Hazine-i Celile-i Hazreti Nebeviyye'den mahsus ve münhal olan bin kuruş maaşının Harem-i Şerîf'te Buhârî-yi Şerîf kırâat etmek üzere mücavirînden Şeyh Ebu's-Suud tahsisine emr ü Ferman mekarim-i unvan Hazreti Padişahî şeref-sunuh ve şeref-sudur buyurulmuş olmağla mantuk-ı Celili vecihle icabının icrasıyla lazım gelen tahsisatın tastir ettirilerek serîan Bâb-ı Âli'ye isyaline himmet buyurulur deyu."²²⁷

Muhtemelen İstanbul'da Harem ağalığından sonra Medine'ye göç eden Talat Ağa'nın vefatından sonra vakıflardan tertip edilen maaşının yine Harem-i Şerîf'te Buhârîhânlık görevi için tahsis kılınması da konumuz açısından dikkat çekicidir. Buhârîhânlık uygulamasının Devlet ve halk arasındaki konumunu gösteren bu belgede mesela bu yüklü miktardaki maaşın başka bir görevliye değil de *Buhârî-i Şerîf* okuma işine tahsis kılınması dikkat çekicidir.

II. Abdülhamid Dönemi evrakından olan aşağıdaki belgenin de Osmanlı Arşivinde birçok örneği mevcuttur. Padişahın İttihâd-ı İslam düşüncesi ve İslam ümmetinin birliğine dair attığı adımlar sadece bürokrasiyi değil ilmiyeyi de etkilemiştir. Diğer bir açıdan bakılacak olursa ulema da bu düşünceye bigâne kalamamıştır. Şöyle ki Harem-i Şerîf gibi kutsal mekânlarda Kur'an-ı Kerim ve *Buhârî-i Şerîf* hatimleri icra edilmiş ve akabinde hem ulema hem de halk bir araya gelerek devletin ve padişahın devam-ı ömürleri için dua ve niyazda bulunmuşlardır. Böylelikle Padişaha diğer bir deyişle Halifeye bağlılıklarını ifade etmişlerdir.

²²⁶ BOA. A. MKT. MHM. 7/15.

²²⁷ BOA. A. MKT. MHM. 316/22.

Padişahın maddi ve manevi ihsanını kazanan bu uygulamalar II. Abdülhamid döneminde sıkça vukubulmuştur. Bu da II. Abdülhamid'in düşüncesi ve politikasının topluma nasıl yansdığına göstergelerinden bir tanesidir.

“Yıldız Sarayı Hümayunu Başkitabet Dairesi

Mekke-i Mükerrreme'de Mescid-i Haram'da ber-muceb Emr ü Ferman-ı Hümayun Cenab-ı Padişahî niyet-i seniyye olarak Seyyid Hüseyin Habeş Efendi ile muma ileyhin intihab eylediği yirmi bir ulema ve suleha taraflarından kırât olunmakta olduğu evvelce arz olunan Kur'an'ı Kerim ve Buhâri-yi Şerif'in tilavetleri dünkü gün vareste-i haddi hitam olduğuna mebni Leyle-i Berat umumiyi'l-berekât'a müsadif olan işbu pençşenbe(perşembe) gecesi Ekabir-i Şerif İbâdullah mâşiyen olduğu halde feth olunan Beytullah-ı Muazzama kırk kadar ulema ve suleha ile beraber dâhil olan Seyyid muma ileyh tarafından kemal-i ihlas ile tilavet olunan hatm-i Kur'an'ı Kerim ve Buhâri-yi Şerif kerâmât-ı hayriyesine tahmilen zatı akdes-i Hazreti Padişahi'nin devamı sıhhat ve şevket ü Saltanat-ı seniyyeleri "... ma yeşa ve yesbü't indehu" ümmü'l-Kebair sırrı celîline mazhariyet-i şahaneleri teferruât-ı biğayatının hulus-ı bâl ile tekrar olunduğu sırada derun-ı Ka'be'yi Muazzama'ya dâhil ve hâzır olan ulema ve suleha ile etraf-ı Ka'be'yi Muazzama'da ve Mescid-i Haram'da bâr-gah-ı rabbaniye best-i keff tazarru' ve niyaz eden me'murin mülkiye ve askeriye ile binlerce huccâc ve ehali-i taraflarından âmin zemzeme-i duyasının ref-i kabul-kâh-ı hüda-yı müteal kılınmış ve o sırada ihsan-ı şahane ve sudeka-i himmet-i mülükâne olarak ulema ve suleha muma-ileyhima mebalîği münasibe tevzi' ve i'ta ve fukaraya dahi bezl ü sadakat bî inteha olarak bu vesile ile de taraf-ı eşref-i hilafet-penahi bir kat daha da'vat-ı cündiyye isticlâb edilmiş olduğu gibi işbu leyle-i mübareke'de Taif'te dahi Abdülhalim ibn Abbas hazretleri Cami'i Şerifinde bi'l-cümle-i me'murîn-i mülkiye ve askeriye ve ulema-yı mahalliye ile beraber eda olunan akşam namazını müteâkib da'vat-ı hayriyet âyât-ı Cenab-ı Hilafet-penahi ile tezyin elsine-i Sadâkat ve ubudiyet ve fukaraya bezl-i sadakat bî nihaye olunduğu ma'ruzdur efendim. 15 Şaban 1323 (İmzalar Emîr-i Mekke-i Mükerrreme Ali ve Hicaz Vali Kumandanı Ahmed Râtıb).”²²⁸

Mekke Emiri ve Hicaz Vali kumandanı imzasıyla yazılan bu tahrîratta Padişahın emri mucebince Mekke-i Mükerrreme’de yirmi bir ulema tarafından Kur’an-ı Kerim ve *Buhârî-i Şerîf* hatimleri icra olunduğu belirtilmiştir. Hatmin son kısmı Berat gecesine denk getirilerek adet olduğu üzere hitamında dua edilmiş ve bu duada hem padişahın hem devletin devam-ı ömürleri için dua edildiği bildirilmiştir. Osmanlı padişahlarının, özellikle ulemanın hem dua ve hem de fiili olarak yardım ve desteklerini almaya çalıştıkları görülmektedir.

Harem-i Şerîf’in kutsiyeti ve Müslümanlar üzerindeki konumu göz önünde bulundurularak buralarda bu gibi faaliyetlerin yapılmasına öncelik verilmiş, böylelikle Müslümanların hilafete bağlılıklarının sağlanması amaçlanmıştır. Belirtildiği gibi diğer memleketlerden Harem-i Şerîf’i ziyaret için gelenlerin de katıldığı merasimler tertip edilmiştir. Dolayısıyla bu faaliyetler İslam ümmetinin bir çok ferdinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Padişahların gerek saltanatları döneminde Harem-i Şerîf gibi kutsal yerlerde ve gerekse vefatları halinde türbelerinde okunması için kurdukları vakıflarda *Buhârî-i Şerîf* okunması işine ne kadar önem atfettikleri burada da açıkça görülmektedir.

Belgede ayrıca Taif’te Abdülhalim ibn Abbas Camii Şerifi’nde askeriye, mülkiye ve ilmiye mensuplarının katılımıyla benzer bir merasimin tertip edildiği ve yine dualar edildiği ve fakirlere sadakalar verildiği de belirtilmiştir.

Yine bir diğer Hatt-ı Hümâyün’da Ravza-i Mutahhara’da *Buhârî-i Şerîf* okunmasına yönelik bilgiler mevcuttur. Hattı hümâyün, Osmanlı diplomatiğinde padişahın kendi el yazısı ile yazılmış emirleri için kullanılan tabirdir.²²⁹ Yapılan iş bizzat padişahın onayından geçtiği için bu belgeler diğer belgelere göre farklılık arz etmektedir.

Burada zikredilen Hatt-ı Hümâyün’da Diyarbekirli es-Seyyid Ahmed Efendi’nin Mescid-i Nebevî imam hatiplerinden olması ayrıca *Buhârî-i Şerîf* okuma işine erbâb-ı liyâkattan olduğundan dolayı tayin edilmesi hususunda görüş bildirildiği zikredilmektedir. Belge şu şekildedir:

---

²²⁹ Kütükoğlu, Mübahat, “Hatt-ı Hümâyün”, *DİA*, XVI, 485.

“Devletlü İnyetlü, Âtîfetlü Re‘fetlü Seniyyü’l-himem meali-i şiyem Efendim Hazretleri.

Bi-hamdihi teâlâ veliyyü’n-nimetimiz veliyyü’n-nimet âlem ve âlemiyan efendimizin muvaffak buyurdıkları sâir celîle-i mebrûreden madud olmak üzere Ravza-i Mutahhara-i Hazreti Seyyidü’l-enam aleyhi efdalü’s-salat ü selamda Buhârîhânlık hizmet-i celîlesi va‘z buyurulmuş olduğundan ve Medîne-i münevvere neverah’allahü teâlâ ilâ yevmi’l-âhire mücâvirlerinden ve harem-i kudsiyân-ı muharrem Hazreti Nebevî eimme-i hutebâsından olup ihsan-vaye-i cenab-ı cihan-bânîde Devletlü Kapudan Paşa Hazretlerinin misafiri olan Diyarbekirli es-Seyyid Ahmed Efendi dâileri zikr olunan hizmet-i celîleye erbâb bulunduğundan müşârun-ileyh hazretlerinin niyaz-mend oldukları vecihle mûmâ-ileyh dâilerinin ol-hidmet kesîru’l-berekete kayd ü ihsânı hususu mübarek hâkî-pây meâlî-sâye hazreti cihanbânîden bi’l-istîzan müsaade-i seniyye-i cenâb-ı tâcidârî erzân buyurulur ise Darbhane-i Âmire müşîri Devletlü Paşa Hazretleriyle bi’l-muhâbere icra-yı îcâbına ibtidâr kılınmak üzere keyfiyetinin savb-ı çâkerîye iş‘ârı babında irâde efendimindir.”²³⁰

Aşağıdaki belgede Yemenlizâde Ebûbekir Efendi’nin *Buhârî-i Şerîf* kırâatı ile alakalı bir arzuhali görülmektedir. Arzuhalinde şöyle demektedir:

“Cenâb-ı Hayru’l-Hafîzîn Şevketlü Mehâbetlü Şecâatlü Halîfe-i ruy-i zemin halled-allahu hilâfetehu ilâ yevmi’d-din efendimiz hazretlerinin vücudu hümmâyınların kâffe-i elzem ve asfândan masûn ve mahfûz eyleyüp cümle-i düşmanatı hakir ve zelîl ve mağlup eyleye âmin. Arzuhâli kullarıdır ki bu kulları Mekke-i Mükerreme şerefhallahu ilâ yevmi’l-kıyâme ehâlisinden ve ulemasından olup hala Harem-i Şerîf’in içinde dersiâm olup gerek Buhârî-i Şerîf ve gerek sâir ulûm ile tadrîsîhim olup ve zemzem-i şerîf hizmetinde ve ez kadîm Şevketlü Efendimiz hazretlerinin duacısı olduğundan ve gerek Devletlü İsmetlü Vâlide Sultan Aliyye’ş-Şân efendimiz hazretlerinin ve gerek Şevketlü Efendimiz hazretlerinin kerem-nâme-i merhamet-i ulûmeleri ma‘an bundan akdem şeref-vurûd eder idi. Ve bundan akdem Buhârî-i Şerîf okunmak için iki defa emr-i âlileri gelip Beyt-i Şerîf açık iken düşmanlarının helak olmalarıçün sâir atâ‘ ile kırâat olunmuştur. Hak teala dergâh-ı izzetinde kabul-i karîn eylesun amin.

Buhârî-i Şerîf tekâmîlinden sonra mübarek âsitân-ı âşiyân şevketlerini ziyaret etmek arzusuyla gelüp ancak kesîru'l-'iyâl ü evlâd ve medyûn ve medâr-ı maaşım zayıf olmağla merâhim-i aliyyelerinden mercûdur ki Mısır Hazinesinden mukaddema bâ-hatt-ı hümayun mutasarrıf olduğum yüz yirmi akçe ve bu defa i'tâ buyurulan yüz yirmi akçeye yüz yirmi akçe dahi mücerreden zam ve mecmu'ü üç yüz altmış akçe evladlarım eş-Şeyh Abdülhafız ve eş-Şeyh Abdullah Ebû's-suud ve Zeliha Hatun ve eş-Şeyh Abdülmünim ve eş-Şeyh Esad üzerlerine tevcîh ve mukaddem bâ-hatt-ı hümayun mutasarrıf olduğum kırk paraya kırk para dahi zam ile bir kıta hatt-ı hümayun-ı emr-i âlî 'itâ ve mısır ve mîrû'l-hâc maiyyetiyle beher sene ehâli-i Mekke-i Mükerreme ve Medîne-i Münevvere'ye irsâl olunan surreye rabt ile mîru'l-hâc yedinden alınmak üzere fermân-ı âli'ye derc ve i'tâ olunmak bâbında emr ü ferman şevketlü kudretlü mehâbetlü pâdişâhumuz efendimiz hazretlerindedir."²³¹

3 Muharrem 1207 tarihli bu belgede dikkate değer konu Ebûbekir Efendi'nin kendisinden bahsederken *Buhârî-i Şerîf* ile evkat-güzar olduğunu belirtmiş olmasıdır. Arzuhalin tamamına bakıldığında geçimini sağlamak için başvuruda bulunan bu şahsın, belki padişahların da *Buhârî-i Şerîf* okunması işine verdikleri önemi bildiğinden olsa gerek bu sıfatını zikretmiş ve bir anlamda bunun da değerlendirmeye tabi tutulmasını istemiştir. Daha önceden Harem-i Şerîf'te *Buhârî-i Şerîf* okuya geldiğini bunun sonucunda da hem padişah hazretlerinin hem de valide sultanların ihsanları neticesinde geçimini sağlamakta olduğunu belirtmiştir. Kendisi İstanbul'a gelmek niyetinde olduğunu ancak evladlarının çokluğu ve maaşının azlığı neticesinde buna muvaffak olamadığını belirterek yapılacak zamlarla birlikte kendisine ihsan buyurulan atıyyeyi hac emirinden almak üzere ona teslim edilmesini ve her sene hac döneminde Harem-i Şerîf'e gönderilen Sürre-i Hümayun'la birlikte gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine padişaha sunulan ve padişahın da üzerine kendi el yazısıyla "**Verilsün**" diye not düştüğü tahrir şu şekildedir:

"Mekke-i Mükerreme ahalisinden ve ulemâdan Yemenlizade Ebû Bekir Efendi tedris-i Buhârî şerîf ile evkatgüzar olup bu esnada Âsitâne-i Sâadete vurûd ve kesîru'l-evlâd olduğunu inhâ ile vefâtından sonra evlâd ü 'iyâli tehî-

dest kalmamak için Mısır Hazînesinden mâlik olduğu yevmiye ikişer kuruş vazîfesiyle Şam cevalisi ve Yafa ve Sayda gümrüklerinden Mutasarrıf olduğu yüz elli bir akçe vazîfesini çend nefer evlâdına tasdîr-i murâd idüp Mısır hazinesinden mukaddema nâil olduğu salîf'üz-zikr iki kuruşun üzerine birer kuruş dahi zamla üç kuruş olarak tevcihine müsaade-i seniyye erzân buyurulmasını iki kıt'a arzuhâliyle istid'a eylediğine binâen zikr olunan arzuhalleri ma'rûz-ı Huzur-ı Şâhâneleri kılınmağla Şeyh mûmâ-ileyh eshâb kalup ve sulehâdan da'vet-i hayriyesiyle iğtinâm olunacak bir dâileri idüğü ma'lûm-ı âlileri buyuruldukda ber-vechi muharrer istid'asına müsâade-i seniyye-i mülûkâneleri erzân buyurulur ise ol-bâbda ve her halde emr ü ferman şevketlü, Kerametlü, Mehabetlü, Kudretlü, Veliyyü'n-Ni'metim Efendim Padişahım Hazretlerindir.”²³²

Yine aşağıda aktardığımız bir başka Hatt-ı Hümayun'da Harem-i Şerîf'te *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği ile alakalı önemli bilgiler mevcuttur. Medine'de yapıla gelen bu hatimlerin Mekke'de de icra edilmesi istenmiştir. Belge aynen aktarmak gerekirse şu şekildedir:

“Mekke-i Mükerreme şerefehallahu teâlâ ilâ yevmi'l-âhire mücâvirlerinden el-hâletü hâzihî Necib Efendi kullarının hanesinde müsâfireten ikâmet üzre olan es-Seyyid Hüseyin Efendi bin es-Seyyid Abdurrahman Efendi dâîlerinin ulemâdan ve Buhârî-i Şerîf kırâatına ehl ve erbâb-ı liyâkattan olduğu ihbâr olunduğuna binâen Evkâf-ı hümayunları tarafından Ravza-i Mutahhara-i Hazreti Risâlet-penâhîde Buhârî-i Şerîfhân ciheti olup Mekke-i Mükerreme'de olmadığına binaen teyemmünen ve teberrüken Mekke-i Mükerreme'de dahi Efendi-i mûmâ ileyh dâîleri Buhârî-i Şerîf kırâat etmek üzere Evkâf-ı Hümayun mekârim-i makrûn hazreti hilâfet-penâhîleri cânibinden senevî bin beş yüz kuruş atıyye-i seniyye-i şahane tertîb ve tahsîsle beher sene Sure-i Hümayunları münâsibi bulunan kullarına teslîmen ol-cânibi seniyyü'l-cevânibe irsâl ve teslîm kılınmak üzere imsâli vecihle tanzîm olunmasıyçün efendi-i mûmâ-ileyh dâîlerinin ismi ve şöhreti mûmâ-ileyh Necib Efendi kulları tarafından tahkîk ile arz ve istîzân kılınması hususu emr ü irâde-i kerâmet-i ifade hazreti mülkdârîleri iktizâsından olduğu Silahdâr cenâb-ı tâcidârîleri Ağa kulları taraflarından savb-

ı abîdâneme ihbâr olunmak mülâbesesiyle mücebince derhal Efendi-i mûmâ-ileyh kulları tarafından lede'l-istifsâr mûmâ-ileyh Seyyid Hüseyin Efendi dâîleri sâdât-ı kirâmdan ve Hind cânibi ehâlisinden ve fuhûl-ı ulemâdan olup müddet-i vâfiredenberu Mekke-i Mükerrerme'de mücâveret ve Beyt-i Şerîf-i saâdette neşr-i ulûm-ı nâfia etmekte olduğunu iş'âr ve beyan etmekle bu suretle Efendi-i mûmâ-ileyh dâîlerine irâde-i hayriyet ifâsına mülûkârîleri üzere Evkâf-ı Hümâyun inâyet-meşmûn-ı şahâneleri hazinesinden senevî bin beş yüz kuruş atıyye-i seniyye-i mülûkârîleri tayin ve tahsisiyle havâli-i harîm-i beyt-i şerîf cenâb-ı rabbü'r-rahîmde devam-ı ömr-i şevket ve a'dâ-yı din-i Devlet-i Aliyeleri üzerine her halde fevz ü nusret ü selâmet ve teksîr-i sülâle-i Pâkize-i tâhire-i necâbetleri er'ıyye-i hubûbiyesine dâimâ mevâzıbet etmek şartıyla Efendi-i mûmâ-ileyh dâîleri Buhârî-i Şerîf feth ve kırâatına memur ve tayin kılınarak emsâline tatbîken tanzîm olunmak üzere bâlâ-yı takrîr-i abîdâneme mübarek ve mesud Hatt-ı Hümâyun kerâmet-i makrûn Hazreti Zullullâhîleri ile tenvîr ve tezyîn buyurulmak bâbında ve cemi' halde emr ü ferman hazreti veliyyü'l-emr ve ihsan efendimindir.”²³³

Yukarıda padişaha sunulan takrîrde Seyyid Hüseyin Efendi'nin Mekke-i Mükerrerme'de *Buhârî-i Şerîf* okuması mevzu bahis edilmektedir. Ravza-i Mutahhara'da Evkâf Nezâretinin himayesinde *Buhârî-i Şerîf*'in okunageldiği ancak Mekke'de böyle bir uygulamanın olmamasından dolayı bu görevin zaten orada ilim ile işgal eden Hüseyin Efendi'ye tevcih edilmesi konu edilmiştir. Yıllık bin beş yüz kuruş aylık yüz yirmi beş kuruşla bu görevin kendisine tevcih edildiği padişah tarafından bizzat kaleme alınmıştır. Padişahın hattı şu şekildedir:

“İşbu takrîrinde beyan ve istîzan eylediğin üzere Efendi-i mûmâ-ileyh Evkâf-ı Hümâyunumuz hazinesinden senevî bin beş yüz kuruş tayin ve tahsisi ile emsâline tatbîkan tanzîm ve icrasına ibtidar eyleyesün. Manzûrum olmuştur.”²³⁴

Aşağıda zikredilen Hicrî 1213 tarihli Hatt-ı Hümâyun'da belirtildiği üzere Sadr-ı esbak Cidde valisi olan Yusuf Paşa'nın Medine-i Münevvere'de ulemayı toplayarak *Buhârî-i Şerîf* okuttuğu hitamında devletin selameti ve düşmanların kahrı için dua edildiği belirtilmiştir. Devamında belirtildiğine göre peygamberimiz

²³³ BOA. HAT. 1571/6.

²³⁴ BOA. HAT. 1571/6.

zamanında akan daha sonra ise metrûk kalarak akmayan bazı su pınarlarının aktığı belirtilmiştir. Bu da teberrûken okunan *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin zâhir bir bereketi olarak görülmüş olsa gerek ki padişahın kendisine aktarılma ihtiyacı duyulmuş Padişah da okuduğu bu belgenin üzerine farklı olarak “Elhamdülillah” notunu düşmüştür. Bu Hatt-ı Hümâyun şu şekildedir.

*“Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü veliyyü’n-ni‘metim Efendim
Pâdişâhum*

Cidde valisi sadr-ı esbak Paşa kulları Kaftan Ağasını Ordu-yu Hümâyuna göndermiş olduğundan Ağa-yı mûmâ-ileyh Mezîrî‘den? ordu-yu hümâyuna azîmet ile müşârun-ileyhin Dersaâdet’e olan tahrîrâtını Şam-ı Şerîfe îsâl etmekle tahrîrât-ı mezkûre bu def‘a vârid olup mefhûmunda müşârun-ileyh Ravza-i Mutahhara-i Habîb-i hüddâ aleyhi ve alâ âlihi efdalü’s-salavât ve ekmelü’t-tehâyâ‘da ulemâ-yı kirâmı cem‘ ve Buhârî-i Şerîf kırâat-ı birle hitâmında eyyâm-ı ömr-i devlet-i şâhâneleri düşman-ı din hazelât-ı karînin makhûriyeti da‘vât-ı hayriyesine mülâzemet etmiş olduğu ve Medine-i Münevvere civarında kâin olup zaman-ı sa‘dü iktirân Hazreti Peygamberi ve ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecmaîn vaktlerinde i‘mâl ve icrâ olunup murûr-ı zaman ve inkulâb-ı devrân ile metrûk olan ‘uyûn-ı mâ’nın bu esnâda bazısı icra olunmuş olduğundan bu hususdan ehâli-i Medine-i Münevvere şâd ve hurrâm olarak da‘vât-ı Hayriye-i cihandârîlerine muvâzabet itmiş oldukları muharrer ve mastûr olup uyûn-ı mezkûrenin bu vecihle zaman-ı meyamin-i nişan-ı şahanelerinde müceddiden zuhûr ve nubû‘u inşâallahu teâlâ mukaddeme-i hayr u bereket olmak üzere tefe‘ül bi’l-hayr olmağla manzûr-ı mülûkâneleri buyurulmak için tahrîrât-ı merkûme ma‘rûz-ı huzur-ı şehriyârîleri kılındığı ma‘lûm-ı hümâyunları buyuruldukda fermân Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü veliyyü’n-ni‘metim Efendim Pâdişâhum Hazretlerindir.²³⁵

Bunun üzerine, Pâdişâhın hattı şu şekildedir: *Manzûrum olmuştur hatt ettim Elhamdülillah.*

“Hücre-i muattara-yı Hazret-i Şefî‘l-müznibîne li-ecli‘t-takdim tevdi‘ buyurulan tevessülname-i hazret-i hilâfet-penâhî atabe-i sema-i mertebe Hazreti Nebevî rahsa oldukları sitâre-i saâdetin celîline salât ü selam ihdâsıyla beraber vaz‘ ü takdîm olunmuştu. Usûl-ı

vecihle kırk gün sonra çıkarılarak reîsü's-şühedâ 'ammü ekrem cenâb-ı hüda hazreti Hamza ve seyyidetünâ Fatimatü'z-Zehra ve ehli beyt türbe-i şerîfelerinde dahi tevessülen vaz' olunduğu gibi bu kere taraf-ı âcizânemden muzafferiyet ve galibiyet hazreti Padişâhî için nezd-i çâkerânemde bulunup kırâat ittirilen Buhârî-i Şerîf hatminde mahfil-i ulemâ-yı 'izâma dahi vaz' olunarak beher gün kırâat-ı Buhârî-i Şerîf akîbinde sâdât-ı ulviyyeden Seyyid Hâşim Habeşî Efendi tarafından da'vât fuzûne-i ömr ü şevket tevâli-i fevz ü nusret mülkdârî tekrar ale't-tekrar îfâ olunup ve acizlere dahi beher gün bu cemiyet-i celilenin devam ile bu temenniyât-ı me'sûreye bed olunduğunun firdâsi günü dahi hücre-i muattaranın vakt-i mesâib ve muhâberede açtırılup dua edilmesi usûl-ı mustahsene-i mahalliyeden olan bâbu'l-vufûr açtırılarak ve Hazreti Osman radiyallahu teala anhu hazretlerinin dest-i hatlarıyla mübarek ve mevcut olan Mushaf-ı Şerîf'ten teberrüken ve teyemmünen sâdât ve ulema ve erbâb-ı kulûbtan Seyyid İdris Sunûsî ve Seyyid Abdullah Derrâcî? Efendi sure-yi Feth-i Şerîfî birer kere kırâat ve cunûd-ı muvahhidînün muzafferiyetlerinin ve şehinşâh muzaffer min indillâh veliyyü'n-ni'met bîminnetimiz efendimiz her bir metâlib ve menviyât-ı şahanelerinin husulü ed'ıyye-i me'sûresinin tilâvetiyle bu sırada hazâr tarafından bâ-kemâl-i hulusi îrâd olunan sadâ-yı âmîn peyveste-i tabaka-i semâ kılındı. Bu temenniyât-ı me'sûre şimdiye kadar resmen ve alenen ve gerek ihvân-ı mü'minîn ile ma'an icra olunduğu misillü ba'demâ dahi bi-mennihî teâlâ devam olunacağı rû numâ bulunmuştur. Sâye-i ihsan vâye-i hazreti şahanede Buhârî-i Şerîf kırâat iden on beş zât dahi tatyîb olundu. Birkaç defadır hitâm-ı hatm-i şerîf-i Buhârî'ye muvaffak olunduğu cihetle ber-mûceb usûl-ı tevessül-nâme-i mezkûrun kütüphane-i hazret-i padişâhî'de teberrüken hıfzı tensîb buyurulduğu halde icabının icrasıçün hasbe'l-istikâme matbûan arz ve takdimine ictisâr kılındı. Ol-bâbda emr ü ferman veliyyü'l-emrindir. Fî 11 Şaban 1294 ve fî 8 ağustos 1296 Müdîr-i Harem-i Şerîf Hazreti Şehriyârî Ahmed Ata."²³⁶

Yukarıda zikredilen belgede de Sultan II. Abdülhamid döneminde Harem-i Şerîf'te yapılan bir uygulama anlatılmaktadır. *Tevessül-nâme* isimli kitabın Hücre-i Saâdete ve aynı zamanda Hz. Hamza ve Hz. Fatıma'nın türbelerine konulduğu belirtilmektedir. Bu sırada galibiyet ve muzafferiyet için *Buhârî-i Şerîf* kırâat edildiği ve Hz. Osman'ın kendi hattıyla yazdığı Mushaf-ı Şerîf'ten Seyyid İdris Sunûsî'nin Fetih suresini okuduğu zikredilmiştir.

Esasen II. Abdülhamit döneminde bu gibi olayların sıkça vuku bulduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Birçok belgede Osmanlı coğrafyası özelde Harem-i Şerîf'te hatimler okunduğu padişah ve devletin devamı için dualar edildiği sık sık padişaha bildirilmiştir. Bunun bizzat İslam birliğini sıkı tutmak isteyen padişahın telkiniyle oluştuğu düşünülebileceği gibi, Padişahın önem verdiği bu konuya siyasi ve mali düşüncelerle dâhil olmak isteyen bürokratların himmetleriyle oluştuğu da söylenebilir.

Harem-i Şerîf'te ve kutsal mekânlarda özellikle savaş zamanlarında düşmanların kahrı ve asakir-i muvahhidînin galibiyeti niyeti ile *Buhârî-i Şerîf* okutulagelmıştır. Bu konuda bizzat padişahın emirleri yayınlanmış ve şehrin ileri gelenleri ile kadılarına, müftülerine, meşâyihine bu konuda tenbihlerde bulunulmuştur. Cevdet askeriye tasnifinde bulunan bir belgede Haremeyn-i Şerîfeyn, Küds-i Şerîf ve Şam-ı Şerîf'te hicri 1188 senesi ramazanında *Buhârî-i Şerîf* hatimleri yapılması için emirler gönderilmiştir.²³⁷ Kısmen aktarmak gerekirse: “*Medine-i Münevvere Kadısına ve Meşâyih-i Haram-ı Nebevî ağaya ve Medine-i etyabe müftüsüne ve ulemâ ve sulehâ, ve hutebâ ve meşâyih hatm-i Buhârî-i Şerîf olunmasını muhtevi*”²³⁸ emir gönderildiği belirtilmiştir.

9. Şam Emeviye Camii

Şam ahalisinden Emeviye Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* kırâatına mutasarrıf olan Ahmed Müslim Efendi'ye sehven zam yapılmasına binaen bu paranın Evkâf Nezâreti'ne iadesi konulu bir belgede şöyle denilmektedir:

“*Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i Celîlesinin Şura-yı Devlete havale buyurulan 9 Şaban 1294 tarih ve doksan altı numaralı tezkiresi maliye dâiresinde kırâat olundu*

Meâli-i Behram Kethüda vakfının Şam-ı Şerîf'te kâin muskafâtının fuzala-i vâridâtı ile evlâd-ı vâkıf iâşe edilmekte iken Şam ahalisinden olup Câmii Şerîf-i Emevide kırâat-ı Buhârî-i Şerîf cihetine mutasarrıf olan Şeyh Ahmed Müslim Efendi'nin mahsûsât-ı senevisine fuzala-i mezkûreden yüz bu kadar kuruş zam olunmuş onların idarelerini sekte-dâr eylediğinden bahisle vakf-ı mezbûr Kâimmakamı Asâkir-i Zabtiye Alay Beylerinden Necip

²³⁷ BOA. C. AS. 1136/50481.

²³⁸ BOA. C. AS. 1136/50481.

Bey tarafından dermiyân olan istid'a üzerine tedkîkât-ı kuyûdiye bi'l-icra mûmâ-ileyh Ahmed Müslim Efendi'nin neşr-i ulûm ile meşgul ve şâyân-ı âtifet olup vazife-i seneviyesi olan doksan kuruştan olduğu beyanıyla vakf-ı mezkûr fuzala-i hasılatından dört yüz on kuruş daha zammıyla iblağı mahallinden bâ-muharrerât iş'ar olunmuş ve vakf-ı mezburun seksen sekiz senesine mahsuben ru'yet olunan muhasebesinde iki bin yüz kadar kuruş iki bin yüz kadar fuzalası zuhur ettiği kayden tebeyyün etmiş ve vazife-i mezkurenin ol-miktara iblağı muvafık emsal görülmesi cihetlerle ber-muceb iş'ar beş yüz kuruşa iblağı hususuna bi'l-istizan şeref muteallık buyurulan irâde-i seniyye mucébince hazinece muamele-i lâzime icra ve keyfiyet mahalline iş'ar u inbâ kılındığı anlaşılmış ve müsted'i mûmâ-ileyhin cânib-i fetvâhane'den ahz ile ibraz eylediği fetvâda ise vazife-i mezkûrenin zammı bi-ğayrı vech olduğu halde sahih ve caiz olamayacağı gösterilmiş olduğundan icab-ı şer'isi makâm-ı âlî meşihat-penahiden ledel-istifsar ol-babda fetvâhane'den verilen müzekkerede müsteğlâtı müskafât yahud nukud olan vakıfta şurut-ı vâkıfına vecihle ise ol-vecihle amel olunmak lazım gelup bu makûle vakıflarda şurut-ı vâkıfın hilafı olarak zamm vezaif-i vesâire cihetle tasarruf câiz olmadığı gibi vakf-ı mezburun müsteğlâtı dahi müskafat olduğu şayan-ı iş'ardan anlaşıldığından bu surette zamm-ı mezkur hilâf-ı şart-ı vâkıf bulunduğu cihetle şer'an caiz olmamağla fetva-yı şerîf mucébince amel olunmak iktiza edeceği gösterilmiş idüğü beyanıyla şu hale ve zamm-ı mezkurun vaktiyle icrası mahallince cihet-i şer'iyesi tetkik olunmuş zann u zehabında bulunmasından ve miktar-ı zamm muvafık-ı emsal olmakla beraber fuzala-i vakfın müsaadesi görünmesinden neşet etmiş olunmasına nazaran bu babda ne vecihle muamele olunmak lazım geleceği istifsarından ibarettir.

Bu madde hakkında Cânib-i hazineden getirtilen evrak meyanında vâkıf mûmâ ileyhin vakfiyesinden muharrec bir fıkranın tercümesi bulunmuş ise de bunda fâzile-i vakf hakkında bir gûne kayd ü şart görülemediğinden vakf-ı şerîf-i mezburun hazine-i Evkâfta mukayyed olan vakfiyesinden fazlası hakkında olan şurutu mübeyyen olan fıkranın irsali Nezâret-i muşarun-ileyha'ya bildirilerek 11 safer sene (12)95 tarihli cevap ile gönderilen varaka tercüme ettirilerek mutalaa olundukda vâkıf muma-ileyh her sene receb ve şa'ban ve ramazan aylarında Camii Şerîf-i Emevi'nin kapısı altında her gün vakt-i asırdan sonra Buhârî-i Şerîf'den ehâdîs-i nebeviye muhaddis mukariûlerine ait olmak ve beher sene ramazan-ı şerîf'in hitamında ve Buhârî-i Şerîf'in kırâatı tekâmîlde mütevellî ma'rifetiyle verilmek üzere senevî altmış kuruş Buhârî-i Şerîf dersinin kırâatına dahi senevî otuz ve vakt-i muayyende camii şerîf-i mezbûrun kapısı altında toplanacak meclis'te kırâat-ı Buhârî'den evvel aşr-ı şerîf okuyana senevî on kuruş ta'yin ettiği bâlâda muayyen ve muhassıs olan mürettebât ve masârîfâtın te'diyesinden ve vakfın muhtaç olduğu termîmât ve tamirat-ı

mühimme ve zarûriyeyi dahî ifâdan sonra vakf-ı mezkûr akarâtının hâsılâtı nemâsından kalacak fâzıla müteselsilen ve ale't-tesâvî vâkıf mûmâ-ileyhin ber-hayat olan evladına ve inkırazlarından sonra onların evladına ve evladının evladına ve ba'dehû ensâb ü a'kabiyle zürriyetlerine ve bunlardan bilâ-veled vefat edenlerin hissesi ale's-seviye kendi derecesinde bulunan ber-hayatlara âid olup cümlesi munkarız olduktan sonra hâsılâtı mezkûre'nin Haremeyn-i şerîfeyn fukarasına âid ve râci olmasına şart eylediği anlaşılmuştur.

Tafsilat-ı ma'ruziyeye nazaran mûmâ-ileyh Ahmed Müslim Efendi'nin mahsusatına dört yüz on kuruş zam ve ilavesi ol-babda mahallinden vaki' olan iş'ar üzerine mahallince cihet-i şer'iyyesi tetkik olunmuş zann u zehabında bulunmasından ve miktar-ı zammın muvafık-ı emsal görülmesinden ve buna vakfın müsaadesi müşahede olunmasından münbais idüğü anlaşılmuş ise de vakfiye-i mezbure tercümesi mütalaasında müsteban olduğu fetvahanenin müzekkeresinde dahi gösterildiği üzere fuzala-i mezkureden mûmâ-ileyh Ahmed Müslim Efendi'nin vazifesine akçe zammı hilâf-ı şurût-ı vâkıf olduğu cihetle rehîn-i cevaz görülemediğinden şurût-ı vâkıf mucebince evlad-ı mûmâ-ileyhime terk ü i'tası lazım geleceğinin Nezâret-i muşarun-ileyhâya havalesi tezekkür kılındı. Ol-babda emr ü ferman hazreti men-lehul emrindir.²³⁹

“Atûfetlü Efendim Hazretleri

Şura-yı Devlet Maliye dairesinin mazbata-i ma'rûza meâlinden müstebân olduğu vecihle Behram Kethüda vakfı müskafâtının füzela-yı vâridâtından olmak üzere Şam ahalisinden Camii Emevi'de kırâat-ı Buhârî-i Şerîf cihetine mutasarrıf olan Ahmed Müslim Efendi'nin mahsûsât-ı seneviyesine sehven zam edilmiş olan dört yüz on kuruşun ber-mûceb vakfiye olan vâkıfa terk ve i'tası icâb edeceğinden icrâ-yı iktizâsının Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i Celilesine havalesi tezekkür olunmuş olmağla her ne vecihle irade-i seniyye hazret-i Şehinşâhî şeref-sunûh ve sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edilir efendim.”²⁴⁰

Burada da *Buhârî-i Şerîf* hatmi ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Her şeyden önce görüldüğü üzere Şam'da Emeviye Camii'nde *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğini Osmanlı Devleti üstlenmiş ve bunun yürürlükte kalması için çaba sarfetmiştir. Belgede her gün ikindi namazından sonra toplanan mecliste önce asr süresi okunarak *Buhârî* hatmine başlandığı belirtilmiştir. Her sene ramazanın sonunda (muhtemelen

²³⁹ BOA. İ. ŞD. 39/1982. 1.

²⁴⁰ BOA. İ. ŞD. 39/1982. 2.

hatimde bu zamanda bitiriliyordu), senevî altmış kuruşun vakıf mütevellisi marifetiyle verileceğinin vakfiyede belirtilmiş olduğu zikredilmiştir.

Aşağıdaki belgede de yine Osmanlı toplumundaki ulema sınıfından bir zatın devlete yaptığı bir müracaat görülmektedir. Bu zat diğer ilimler yanında kendisinin yıllardır fenn-i ehadisle meşgul olduğundan ve kendisinin hadisteki senedinin üstünlüğünden bahsetmiştir. *Buhârî-i Şerîf* hatminin de bir çok faydaları olduğunu zikrederek *Buhârî-i Şerîf*'in şartlarına ve kurallarına uygun olarak her ne maksatla okunursa o maksadın meydana geldiğini söylemiştir. Daha önce okunan *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinde bunun sonucunun müşahede edildiğini söyleyerek kendisine bu görevin tevcih edilmesini arzuhalinde istemiş, kendisinden sonra bu göreve uygun görülürse oğullarının devam edeceğini de söylemiştir. Tabi burada dikkat çeken en önemli konu *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin öteden beri okunula geldiğini belirterek bunda birçok faydanın müşahede edildiğini belirtmesidir ki bu belki de *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin yapılmasının altında yatan en mühim sebeplerden bir tanesidir.

“Hak sübhânehu ve teala devletlü inayetlü merhametlü âtîfetlü efendim sultanum hazretlerini serîr suretde dâim ve zılâl-i hıyâm hıfz-ı rabbânîsini memdûd ve kâim eyleye âmin. Bu dâileri ulema-yı Şam’dan ve lillahi’l-hamd ve’l-menn usûl ve furu’ ve ulûm ile ve âliyede hususen fenn-i celîl-i ehâdisde iktisâb-ı kemal ve otuz seneyi mütecaviz belde-i Dimeşk ve sair bilâdda ve âsitâne-i aliyyede neşr-i fevâid-i ilmiyede evkatgüzâr olup rivâyet-i Buhârî ve kütüb-ı ahbâr ve risâlet-i şeârîde sened-i dâiyânem a’le’l-âlî olduğu müsellemler rivât-ı âsârdır. Kuvvet-i bâhire-i nebeviye-i âsârından erbâb-ı keşf ve şühûd ‘indîlerinde anane ile sabittir ki şurutuna murâ’at olunarak nusha-i celile-i sahih-i Buhârî her ne meram için hatm olursa evvel maksat husûle geldiği Ebû’l-Latîf-zâde Livâ-yı Şerîf civarında selamet-i Devlet-i Aliye niyetine hatm-i Buhârî eyledikde ol-sene bu kadar hatarât-ı mundefî’ ve bilâd-ı İslâm levs-i vücûd-ı küffârına mutahhar olduğu cümleye ma’lumdur. Bu suretde bu abd-i dâilerine fevtimden sonra oğullarım duacılarına verilmek bulunduğum beldenin emâkin-i müteberrikesinde senede bir defa Devlet-i Aliye’nin hazele-i müşrikîne galibiyeti niyet-i halisasıyla nüsha-i Buhârî’yi şerâit-i mer’iyyesiyle hatm etmek şartıyla vazîfe-i kâffeye ihsan buyrulur ise ömrümü bu hizmet-i celileye sarf edeceğim. Ve avn-ı hak ile karîben nice menâfi’i müşâhede olunacağında şekk ve iştibah olmadığı ma’lum-ı âlileri buyuruldukda emr ü ferman devletlü inayetlü

merhametlü efendim hazretlerindedir. Abd-i el-Fakir es-Seyyid Mehmed eş-şehîr Attarzâde.”²⁴¹

“Arz-ı bendeleridir ki Sahib-i Arzuhal Attarzade Seyyid Mehmet Efendi Dâîleri ulemâ-yı Şam’dan ve usûl ve furû’ ve ulûm ile ve âliyyede hususen fenn-i celîl-i ehâdisde iktisâb-ı kemâl ve otuz seneyi mütecâviz belde-i dimeşk ve sâir beldede ve âsitâne-i aliyyede neşr-i fevâid-i ilmiye ile evkatgüzâr vr rivâyet-i Buhârî ve kitab-ı ahbâr-ı risâlet-i şêaride? Sened-i dâiyânesi a’lel-âlî olduğu Müslim ruvât-ı âsâr olup ale’l-husus şurutuna murâat olunarak nüsha-i celîle-i sahih-i Buhârî her ne meram için tilâvet ve hatim olursa ol-maksat husûle geleceği bî-iştibâh olmaktan nâşi gerek kendüye ve gerek ba’de’l-vefât evladına verilmek ve bulunduğu beldenin müteberrikesinde senede bir defa devlet-i aliyyenin hazele-i müşrikîne galibiyeti niyet-i hâlisasıyla nüsha-i Buhârîyi şerâit-i mer’iyyesine murâat ederek hatm eylemek şartıyla kendüye vazife-i kâffeye ihsan buyurulmasını işbu arzuhâliyle istid’a ve arzuhâl-i mezkûr manzûr-ı nu’mâneleri buyuruldukda mûmâ-ileyhin istid’ası Devlet-i Aliyyeye isticlab âsâr-ı mu’cizât-ı Hazret-i Risâlet-penâhîye mucib olmağla yevmî altmış akçe vazife Şam cizyesi malına zam ile tevcîh ve tayinini telhis olunmak babında fermân-ı âlileri sudûr etmekle mucibince yevmî altmış akçenin senevisi hesab ettirildikde yüz yetmiş yedi kuruşa baliğ olduğu Anadolu muhasebesinden ve vazife-i mezkûr mukabili on iki aded evsat ile kırk beş aded ednâ cizye evrakı cizye-i mezkûreye zam olduğu surette gayrı ez maaş malı kifâyet ettikten sonra bir buçuk kuruş dahi sa’yu mîrîsi iktizâ eylediği cizye muhasebesinden derkenar olunmuştur bu surette (11)97 senesinden itibariyle Şam-ı Şerîf cizyesine ol-miktar evsat ve edna evrak zam mukabelesinde mal cizyeden olmak ve ber-vechi mücerred intizam-ı umûr-ı devlet-i aliyye ve galibiyet-i Asâkir-i muvahhidîn niyet-i halisasıyla senede bir defa nüsha-i şerîf-i Buhârî’yi kîrâat ve hatm eylemek şartıyla ancak sahib-i arzuhal mûmâ-ileyh almış akçe vazîfeye tevcîh olunup beratı ve cizye muhasebesine ilm u haberi verilmek babında ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerindedir.”²⁴²

²⁴¹ BOA. C. MF. 69/3426.

²⁴² BOA. C. MF. 69/3426.

10. Bağdad Saray Mescidi

Osmanlı döneminde *Buhârî-i Şerîf* kırâat edilen bir diğer şehirde Bağdad'dır. Abbasiler döneminden itibaren ilim merkezi ola gelen Bağdad Osmanlı döneminde de bu merkezî konumunu devam ettirmiştir.

Atufetlü Efendim Hazretleri

Maliye Nezâret-i Celîlesinin manzûr-ı âlî buyurulmak için takdîm kılınan takrîri meâlinden müstefâd olduğu üzere Bağdad'da kâin Saray Mescîd-i Şerîf'inde Buhârî-i Şerîf tilâvetine memur Abdülkadir Efendi vefat eylediğinden hidmet-i şerîfeyi mezkûrenin oğlu talebe-i ulûmdan Muhammed Efendi'ye ihalesi ve ona mukâbil Bağdad Eyaleti emvâlinden şehriye mahsus olan yüz kuruşun altmış yedi senesi Eylülü ibtidâsından itibaren pederi mahlûlundan mûmâ-ileyhe tahsisıyla iktiza eden Berât-ı Şerîf'in tasdiri hususunda her ne vechle emr ü ferman cenâb-ı mülûkâne müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim. Fî 15 Ca (12)68.²⁴³

Bağdad'da, *Buhârî-i Şerîf* tilâvet edilegelen Saray Mescidi'nde Abdülkadir Efendi'nin vefatından dolayı talebe-i ulûmdan olduğu belirtilen oğlu Muhammed Efendi'nin bu göreve nasbı Maliye Nezâreti'nin de takdimiyle uygun görülmüştür. Devam ettirilen bu geleneğin kesintiye uğramaması için devletin başında bulunan kişiler tarafından onay verilmiştir. Ayrıca aylık yüz kuruş maaş tahsis edildiği de belirtilmiştir. Sadrazamın takriri üzerine Mabeyn Başkâtibi tarafından onay verilerek berat tasdir ettirilmesi karar kılınmıştır.

B. Türbeler

Osmanlı Devleti'nde camilerden sonra *Buhârî-i Şerîf*'in en çok okunduğu yerlerin başında muhakkak ki türbeler gelmekteydi. Osmanlı Padişahları ve Valide Sultanlar kurmuş oldukları vakıflar marifetiyle türbelerinde *Buhârî-i Şerîf* okunmasını tevcih etmişlerdir. Böyle bir geleneğin oluşmasında öncelikle *Buhârî-i Şerîf*'e ulema tarafından biçilen kıymetin etken olduğunu düşünmek yerinde olsa gerektir. Zira görüleceği üzere devlet erkânı yaşamlarının her anında camilerden

²⁴³

BOA. İ. DH. 250/15293.

türbelere, kütüphane açılışlarından tekkelere kadar *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğini müşahede ettikleri için türbelerinde de bunun devam etmesini istemişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm hatimlerinin yanı sıra türbelerde böyle bir geleneğin oluşması hiç şüphesiz ki dikkate şayan bir konudur. Bu konuda toplumda Buhârîhân olarak anılan bir zümrenin varlığı böyle bir geleneğin oluşmasına katkıda bulunmuştur diyebiliriz. Zaten camilerde kütüphanelerde vs. muhtelif yerlerde *Buhârî-i Şerîf* okuyan eşhasa türbelerde de böyle bir geleneğin devam ettirilmesi için vakıflardan tahsisat ayrıldığı görülmektedir.

1. Bursa'da Bulunan Padişah Türbeleri

“Zât-ı hilâfet-simat Efendi Hazretlerinin devam-ı selamet ve temâdi-i ömr ü şevket şahâneleri ve burada bulunan ecdâd-ı ‘izâm firdevs makamlarının şâd-ı ervâh-ı mukaddeseleri için şehri receb-i şerîf’in ibtidasından beru dersîâm efendilerden intihab olunan dâiyane mahsusan tilavet ettirilen Buhârî-yi Şerîf hatmi leyle-i mübareke-i berât’a müsadîf olan işbu Salı günü çakerleri ile erkan-ı vilayet ve heyet-i askeriye ve ulema ve eşraf-ı belde hazır oldukları halde müesses bünyan saltanat-ı seniyye Osman Han Gazi Hazretleri türbe-i münifesinde teyemmünen icra ve da’vât-ı mefrûza-i cenab-ı hilafetpenahi tertil ve ifa kılındığı arz olunur.12 Mart 1307 Hüdâvendigâr Valisi Mahmud.”²⁴⁴

Hüdâvendigâr valisi Mahmud imzasıyla gönderilmiş olan bu belgede Sultan Osman Gazi Türbesi’nde receb ayından başlayarak kırk beş günlük bir sürede *Buhârî-i Şerîf* hatminin Berat Gecesi tamamlandığı belirtilmiştir. Adet olduğu üzere hatmin son günü vilayette bulunan bürokratlar, askerler ve ulema bir araya gelerek duada bulunmuş ve bu İstanbul’a iletilmiştir.

Yine aşağıda zikredilen belgede Bursa’da medfun sultanların türbelerinde *Buhârî* hatmi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Belgenin aslı aynen aktarılacak olursa şöyledir:

“Atufetlü Efendim Hazretleri

Evkâf-ı Hümâyün Nâzırı Devletlü Paşa Hazretlerinin manzûr-ı şevket-mevfûr Hazreti Şehinşâhî buyurulmak için melfûf defter ile arz u takdîm kılınan

takrîrinde Bursa'da defn hâk-ı ıtınâk olan Hazreti Emir Buhârî türbe-i şerîfesinde icrâ olunduğu misillü cennet-mekân Gâzî Sultan Osman ve Gâzî Sultan Orhan ve Gâzî Hudâvendigâr ve Yıldırım Bâyezid Han ve Çelebi Sultan Mehmed Han ve Sultan Murad Han-ı Sâni tâb-ı serâhim hazerâtının türbe-i aliyyelerinde dahi âsâr-ı hayriye ve muhsinât-ı asrıyye-i hazreti mülûkânenen olarak senede bir kere teberrüken birer Buhârî-i Şerîf hatm-i münîfi icrâsı ve masârîfının gösterilen sûretle tesviyesi istîzân kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vecihle emr ü fermân hazreti şâhâne müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kıldı efendim. Fî ğurre-i cemâziyelâhir sene (12)71."²⁴⁵

"Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki

Enâm-ı zîb-i tefhîm olan iş-bu tezkire-i sâmiye-i âsîfâneleriyle mezkûr defter ve takrîr meşmûl inzâr-ı meâlî âsâr-ı hazreti şehinşâhî buyurulmuş ve bermûceb istîzân zikr olunan türbe-i aliyyelerde dahi senede bir kere teberrüken Buhârî-i Şerîf hatm-i münîfi icrâsı ve masârîfının gösterilen suretle tesviyesi müteallik ve şeref-sudûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî müktezâyı celîlinden bulunmuş ve beyan defter ve takrîrine savb-ı sâmi-i âsîfânelerine îade kılınmış olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazreti veliyyü'l-emrindir."²⁴⁶

Belge Bursa'daki türbelerde bu geleneğin varlığı ile alakalı önemli bilgiler içermektedir. Emir (Sultan) Buhârî hazretlerinin türbelerinde senede bir defa *Buhârî-i Şerîf* hatimleri îfâ edilegeldiği belirtilmiş ve bu durumun Bursa'da medfun altı Osmanlı padişahının türbelerine de şamil kılınması için bu irade çıkartılmıştır. Daha sonraki tarihlerde Bursa'daki türbelerde Buhârî hatimleri icra edildiği ile alakalı birçok belge mevcuttur.²⁴⁷ Osmanlı Sultanları Bursa'da türbeleri bulunan dedelerine ayrı bir önem vermişler görüldüğü üzere onları diğer padişahlardan ayrı tutmuşlardır. Zira böyle genel bir uygulama sadece Bursa'ya has kılınmıştır. *Buhârî-i Şerîf* in kendi türbelerinde okunmasını vakfiyelerinde şart koşan padişahların türbelerinde bu gelenek devam etmiştir, lakin bunlar genelde ferdi uygulamalardır. Ancak Bursa'da

²⁴⁵ BOA. İ. DH. 316/20444.

²⁴⁶ BOA. İ. DH. 316/20444.

²⁴⁷ BOA. A. MKT. MHM. 762/20.

Buhârî okuma geleneği burada medfun bulunan bütün padişahların türbelerinde ve her sene icra edilegelmiştir.

Yine aynı şekilde Osman Han Gazi hazretlerinin merkad-i mübarekelelerinde okunan ve Berat Gecesi günü tamamlanan *Buhârî-i Şerîf* hatminin Abdülmecid Han Hazretleri'nin hayratından karşılanmak ve onun vakfiyesinde belirttiği şurût üzere yapıldığı bir başka belgede zikredilmiştir.²⁴⁸

2. Sultan Mehmed Türbesi

Yine aşağıdaki belgede Sultan Mehmed Türbesi'nde okunan *Buhârî-i Şerîf* hatminin Buhârîhân olan Veliyyüddin Efendi'nin vefatı sebebiyle tevcih edilmesi konulu bir müzekkere görülmektedir. Şeyhülislam makamına yazılan yazı şu şekildedir.

“Taraı Sami-i Hazreti Fetva-penâhî'ye

Kıbrıslı müteveffa hâce Mehmed Efendi telamizinden Veliyyüddin Efendi den mahlûl olan Cennet-mekân hazretlerinin Türbe-yi Şerifeleri Buhârî-yi Şerifhanlığı cihetinin uhdesine tevcih istidasıyla i'ta eylediği müzekkere-i manzuru ali meşihatpenahileri buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış.”²⁴⁹ 1276 Ca 10.

3. Sivas'ta Şemseddin Hazretleri Türbesi

“Seniyyü'l- Himema Behîyyü'ş-Şiyema İneyetlü Atüfetlü Oğlum Efendim Hazretleri

Seyyid Şeyh Hüseyin Efendi dâileri Sivas ulemasından olarak dua-yı devam-ı ömr u ikbal hazreti şahaneye muvazebet etmekte olduğu beyanıyla muma ileyh dâilerinin bir taraftan medar-ı maaş olmadığından bundan akdem Sivas'ta Şemseddin Hazretleri'nin türbe-yi şerifelerinde kâin camii şerîfte Buhârî-i Şerîf kırâat etmek üzere Evkâf-ı Hümayun hazinesinden şehriye elli kuruluş maaş tahsis ve ihsan buyurulmuş olan Şeyh Muhyiddin Efendi dahi bu defa vefat eylemiş idüğünden hizmet-i şerîfe-yi mezkûre'yi eda eylemek üzere maaş-ı merkumun kendüsüne inayet ve ihsan buyurulması hususuna dâir Evkâf-ı

²⁴⁸ BOA. DH. MKT 1128/19.

²⁴⁹ BOA. A. MKT. NZD 297/40.

Hümâyün Nazırı Saadetlü Efendi senâverlerinin bir kıta i'lamı manzûru âli-yi hazreti şahane buyurulmak üzere mersul sûi-atufetleri kılınmış olmağla ol-vecihle Buhârî-i Şerîfi tilavet etmek üzere maaşı merkumun muma-ileyh dâilerine tahsisi muvâfık inayet-âdeyi hazreti mülikâne buyurulur ise icra-yı iktizasına ibtidar kılınacağı beyanıyla tezkire-yi senaveri terkimine mübaderet kılındı."²⁵⁰

"Ma'ruzu bendeleridir ki

Enâmil-i pîrâ-yi tekrım olan işbu emir-nâme-yi seniyyeleriyle i'lâm-ı mezkûr mübarek ve muallâ hâk-pâye-i felek-sâyi cenâb-ı padişahiye arz ve takdimi birle mekarimi mevfur hazreti sehişahi buyurularak ol-vecihle Buhârî-i Şerîf tilavet etmek üzere maaşı merkumun muma ileyh dâilerine tahsisi hususuna irade-i seniyye-i şahane inayet rîz-i sunuh buyurulmuş ve i'lamı mezkuru mevzuan iade kılınmış olmağla ol-babda emr ü ferman hazreti veliyyü'l-emrindir."²⁵¹

Yukarıda 1253 hicrî, 1837 miladi yılına tekabül eden Hattı Hümâyunda bugün Sivas'ta Şemseddin Sivâsî'nin türbesinin de bulunduğu Meydan Camii olarak bilinen camide *Buhârî-i Şerîf* okumak için Şeyh Hüseyin Efendi'nin tayin kılınması hususu belirtilmektedir.

4. Hamidiye Türbesi

Osmanlı Arşivi'nde yine hat katalogunda kayıtlı olan aşağıdaki belgede ilmiye sınıfından bir zatın bir arzuhalı mevcuttur. Bu arzuhalde Buhârîhânlık ile ilgili olan kısım Hamidiye Türbesi'nde her gün dört Buhârîhân ile birlikte *Buhârî-i Şerîf* okunduğu bilgisidir. I. Abdülhamit'in (ö. 1203/1789) mezarının da bulunduğu türbe Eminönü'nde Yeni Camii'nin hemen yanındadır.

"Seniyyü'l-himemâ kerîmü's-şiyemâ Devletlü İnâyetlü Âtufetlü Efendim Hazretleri

Ma'lûm-ı Sâmilere buyurulduğı üzere bu def'a İzmir mevleviyeti Saray-ı Hümâyün hâcelerinden Konevî Hüseyin Efendi dâilerine muvakkaten İhsân-ı Hümâyün-ı şâhâne buyurulmuş olup bi-mennihî teâlâ sâye-i mekârim-vâye-i

²⁵⁰ BOA. HAT 552/27263.

²⁵¹ BOA. HAT 552/27263.

Hazret-i zıllulahîde mevleviyet-i mezkûreyi zabt ideceği vakte kadar uhdesinde olan cihât-ı aliyeye kemâkân mutasarrıf olması dahi irâde-i ma'dalet ifâde-i hazret-i mülûkâne muktezây-ı münîfinden olduğuna nazaran cihât-ı mezkûre şimdiki halde mahlûl hükmünde değil ise de mahlûl olduğu tarihten zabt etmek üzere mûmâ-ileyhin uhdesinde bulunan Lâleli Medrese-i Şerîfesi müderrisliği muvakkaten kendüsüne inâyet ve ihsân buyurulmasını müderrisinden Dersiâm Kütahyavî müzellef Ahmed Efendi dâileri leffen takdîm olunan bir kut'a arzuhâliyle niyâz etmiş ve metâf-ı ervâh-ı kudsiye olan Hamîdiye türbe-i şerîfesinde külli yevm kırâat olunmakta olan dört aded Buhârîhânlık cihetlerinden bir ciheti dahi mûmâ-ileyh Hüseyin Efendi dâileri uhdesinde olduğundan kezâlik ânın) dahi muvakkaten kendüsüne ihsân-ı hazret-i şâhâne buyurulmasını Hamîdiye Müderrisi Dersiâm Abdurrahman Efendi dâileri şifâhen recâ ve istid'â eylemiş olup mûmâ-ileyhimâ dâîlerinin ve recâ-i ehliyet ü haysiyetleri ve rahm ü şefkat-i hazreti hilâfet-penâhîye istihkâkları nezd-i Kirâmet-vefd Cenâb-ı zıllullâhîde başka başka ma'lûm olduğu vecihle fi'l-hakîka ikisi dahi veliyyü'n-ni'metimiz veliyyü'n-ni'met-i âlem ve âlemiyân efendimiz hazretlerinin dâileri olmak cihetiyle zikr olunan cihetlerin mûmâ-ileyh Hüseyin Efendi dâileri menâsıbını zabt etikten sonra mutasarrıf olmaları şartıyla mûmâ-ileyhimâ dâîlerine ihsân ve tevcîhi takdîrinde bir kat daha celb kalup âcizânelerini müceb olduğu vâzıhatten ve mûmâ-ileyhimâ dâîlerinin şart-ı mezkûr üzere is'âf-ı niyâz ve istid'âları hususu manût-ı irâde-i merâhim-âde-i cenâb-ı cihânbânî olan mevâddan olmağla ol-bâbda ne vecihle emr ü fermân hazret-i şâhâne şeref-sunûh buyurulur ise iş'âr-ı hususuna himmet-i behiyye-i mekârim-kârları derkâr buyurulmak kemâ şette-i şemiyye-i lutf ve âtıfetleridir eEfendim."²⁵²

Devletlü İnâyetlü Âtufetlü Ru'fetlü Übbetlü veliyyü'n-niam kesîru'l-kerem Efendim Hazretleri işbu tezkire-i seniyyeleriyle arzuhâl-i mezkûr bi't-takdîm manzûr-ı âlî hazreti zıllullâhî buyurularak cihât-ı mezkûre şart-ı mezbûr ile mûmâ-ileyhima dâîlerine tevcîh ve ihsân-ı hümayun buyurulmuş icrâ-yı iktizâsı bâbında emr ü fermân hazreti veliyyü'l-emrindir."²⁵³

"Veliyyü'n-niamâ seniyyü'l-himemâ Devletlü İnâyetlü Efendim

²⁵² BOA. HAT. 465/22794.

²⁵³ BOA. HAT. 465/22794.

Lâleli medrese-i şerîfesi müderrisliğinin ve hamîdiye türbe-i şerîfesi Buhârîhânlığı cihetinin tevcîhine dâir Devletlü veliyyü'n-niam Müşîr Paşa Efendi ile muhâbere-i mütezammın olan tezkire-i sâmi manzûr-ı âlileri buyurulmak için leffen gönderilmiş olmağla ber-muktezâ-yı irâde-i merhamet-i âli-i şâhâne zikr olunan müderrislik ve Buhârîhânlık cihetinin müvakkaten tevcîhi için bu bâbda îcâb eden takdîr-i devletlerinin irâde ve tezkire-i sâmi-i mezkûrun îâdesi babında irâde efendimindir.”²⁵⁴

5. Haleb'te Zekeriya (a.s.) Türbesi

Yine türbelerde *Buhârî-i Şerîf* okunması ile ilgili olarak Haleb şehrinde Zekeriya (as.) türbesinde *Buhârî* okunduğunu belirten aşağıdaki Seyyid Ahmed imzalı arzuhalde aynı zamanda kendisinin *Buhârî*, *Müslim* ve *Kütübü's-Sitte* dersiyesine mutasarrıf olduğunu da ifade etmiş ve şahsına Süleymaniye Dâru'l-Hadis'i ruûsu verilmesini istemiştir:²⁵⁵

“Devletlü, İnayetlü, Merhametlü, veliyyü'n-niam, Kesîru'l-lutf u kerem, Efendim Sultanım Hazretlerinin hak-pâyı devletlerine arzuhali kulları oldur ki, Halebü'ş-Şehbâ'da vaki' Camii Kebîrde Hazreti Zekeriya alâ nebiyyina ve aleyhi efdalü't-tehiyye müvâcehe Merkad-i münevverelerinde Buhârî ve Müslim vesâir kütübü's-sitte dersiyesine sahn itibariyle mutasarrıf olup müddi medîdeden beru ol-makamı cenneti âşiyânda telebe-i ulûma neşr-i ehâdîs-i nebeviye ve rivayet-i ahhâr-ı Mustafa'ya rivayete ve dirayete ifade ve istifade hizmetiyle müştâgil olduğumdan ol-makamı cennet-i mâye-i hürmete ve ehâdîs-i Rasulullaha riâyete ve halime merhamete ve dersiyeye merkûmeyi rütbe-yi Dâruhâdis-i Süleymâniye ile terfî' ve yedime bir kut'a ruûs-ı Hümâyün verilmek zaraâtaya işbu arzuhale cesaret olundu. Baki emr ü ferman devletlü inayetlü,

²⁵⁴ BOA. HAT. 465/22794/A.

²⁵⁵ “Süleymaniye Külliyesi kurulduktan sonra Süleymâniye Darülhadisinin ilk müderrisine tayininden itibaren yüz akçe verilegelmiştir. Bu sebeple, Süleymâniye Dâruhâdisi o dönemden itibaren Osmanlı medreselerinin en yükseği sayılmıştır. Buranın müderrisi arzu ettiği takdirde mahrec mevleviyetleri de denilen yüksek kadılıklardan birine tayin edilirdi.” Bkz. İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim”, *Osmanlı Uygurluğu*, I, 353.

merhametlü veliyyü'n-niam kesîru'l-lutf ve'l-kerem efendim sultanım hazretlerinindir."²⁵⁶

6. Nakşidil Türbesi

1274 tarihli bir diğer belgede Nakşidil Türbesinde *Buhârî-i Şerîf* okunduğu belirtilmektedir.

*“Taraḫ-ı Vala-yı Fetvâ-penâhî’ye müderrisîn ve dersiâmdan Mustafa Efendi’nin Fatih civarında kâin Nakşidil Valide Sultan Türbesi’nde Buhârî-i Şerîf cüzhanlık cihetine mutasarrıf olan Mehmed Emin Efendi terk-i hizmet eylediğinden ve kendisi ve kendisi vekâleten idare etmekte bulunduğundan bahisle cihet-i mezkûrenin uhdesine ihalesi hakkında bazı istid’a ile takdim eylediği arzualde”*²⁵⁷ Bursalı Mehmed Efendi bu görevin kendisine tevcih edilmesini istemiştir.

Buradan da anlaşıldığına göre Buhârîhânlık uygulamasının görüldüğü yerlerden bir tanesi de türbelerdir. Türbelerde bu görev yine dersiâmlar tarafından yapıla gelmiştir.

C. Devlet Daireleri

Devlet Daireleri diye ayrı bir başlık konulan bu bölümde öncelikle bir devlet kurumu olan Bab-ı Fetvâ’da yani şeyhülislamlık makamında, Bâb-ı Âlî’de bugünkü anlamda Başbakanlık’ta, Mâbeyn-i Hümâyün’da ve Enderun’da *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin icra edildiğini görmekteyiz.

1. Bâb-ı Fetvâ

Şeyhülislamlık makamından Sadaret’e gönderilen “Sadeddin” imzalı aşağıdaki tezkirede Bâb-ı Fetvâ’da okunan *Buhârî-i Şerîf* hatimleri ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur. Ayrıca burada *Buhârî-i Şerîf* kütüb-i İslâmiye’nin en sahîhi olarak zikredilmiştir. Bu da Osmanlı toplumundaki kanaati göstermesi açısından dikkat çekici bir husustur. Belgenin metni şu şekildedir:

“Taraḫ-ı Âlî Hazreti vekâlet-penahîye

Ma’rûz-ı dâî kemîneleridir ki

²⁵⁶ BOA. C. MF. 61/3032.

²⁵⁷ BOA. A. MKT. NZD. 254/4.

Devlet-i aliye-i sermediyeti'd-devamın her halde selâmet ve saâdetine vesîle-i ma'neviye olmak niyet-i hayriyesiyle mütehayyerâta ulemâ'dan intihâb olunmuş on nefer hoca efendiler beher hafta isneyn ve hamseyn günleri Bâb-ı Fetvâ'da tecemmu' ederek ba'de Kitâbullâh-i Teâlâ esahh-ı kütüb-i İslâmiye olan Buhârî-i Şerîf kitabını sırasıyla bi't-ta'zîm kırâat ve beher mâh bir hatm-i şerîfi itmâm etmek mine'l-kadîm mu'tad olup bir aralık bazı mertebe-i güçlük âriz olmuş ise de bir müddetten beru mübtelâ olunan muzâyaka-i mâliye ve müşkilât-ı sâirenin indifa'ı ve her halde saâdet ve suhûlet husulü kasdıyla cemiyet-i mezkûre'de terk ve tekâsül ve bazı ihmal ve sûretleri men' olunarak her haftada iki gün vaz'-ı kadîmi üzere icrâ olunmakta ve her mâh ibtidâsında huzûr-ı dâiyânemde hatm duâsı îfâ kılınmakta olup ancak hatm-i şerîfi mezkûrun ihdâsı yüz seneyi tecavüz etmiş ve ahd-i karîbde cevâmi-i şerîfe hudemâsının vezâîf-i kâdîmelerine bir iki defa zam vukuu bulmuş ve mahal-i sâirede kırâat olunan Buhârî-i Şerîf cihetleri vazîfesi iki yüz elli kuruşa kadar iblağ olunmuş iken bu madde kâl u kaleme alınmadığından el-hâletü hazîhi Evkâf-ı hümayun hazîne-i celilesinden ibtidâ vaz'ı gibi beher nefere ellişer kuruştan mâhiye beş yüz kuruş vazife verilmekte olarak bu miktar ve vazife ile haftada iki gün bila-ta'dîl devamına te'kid hususuna hasb'ül-vakt hicâb âriz olmakta olduğundan bu husus her vecihle terk ü tevessül olunacak umûr-ı hayriyeden bulunduğundan muzâyaka-yı vakte bakılmayarak vazîfe-i mezkûreye dahi miktar-ı münâsib zam ile devamı icrâsına te'kid ve ihtimam olunmak münâsib ve müstahsen görülmüş ve îcâbının icrâsı himmet-i aliyye vekâletpenâhîlerine müteveffik bulunmuş olmağla ol-bâbda emr ü irâde hazreti men-lehül emrindir. Fî 21 Şaban 1277"²⁵⁸

Bâb-ı Fetvâ'da yüz seneyi aşkın bir zaman diliminden önce ihdas edilen ve haftada iki defa pazartesi ve perşembe günleri on nefer Buhârîhân tarafından sırasıyla icra edilmekte olan *Buhârî-i Şerîf* hatminin bazı sebeplerden dolayı kesintiye uğrasa da devam ettirildiğini belirten Meşihat'ten gelen bu tezkirede camilerde bu geleneği devam ettirenlerin maaşlarının da artırıldığı ancak Bâb-ı Fetvâ'da *Buhârî-i Şerîf* okumakta olan ulemâyâ zam yapılmadığı zikredilmiştir. Elli kuruş olan maaşların artırılması için talepte bulunulmuştur.

258

BOA. İ. DH. 469/31404. 1.

Sadaret bu konuda ki talebinde “*maaşların birer misli daha zamm ile yüzer kuruşa iblağı zımnında ifâ-yı muktezâsının Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i Celîlesine havale kılınmasını*”²⁵⁹ saraya iletmış ve bu da zikredilen irade de muvafık görülmüştür.

Bunun üzerine Osmanlı Arşivi Sadaret tasnifinde, olayın Evkâf Nezâreti’ne ve Meşihat’e iletiildiği görülmektedir. Müsvedde olan bu evrakta hem Evkâf Nezâreti’ne hem de Meşihat’e gönderilecek yazılar birlikte kaleme alınmıştır.

“Evkâf-ı Humayun Nezâreti Celilesine

Mine’l-kadim on nefer hoca efendilerin Bab-ı Fetva’da tecemmü’le haftada iki def’a Buhârî-i Şerif kırâat etmeleri adet-i hüsnîyesi mer’i olduğu halde muahharan terk olunmuş ise de bu kere vaz’ kadimi üzre icrasına devam olunmakta bulunmuş olup fakat muma-ileyhimaya mahsus olan vezaiî ellîşer kuruştan ibaret olmasıyla hesap olunmuş bununla idare kabil olamayacağı misüllü cevamiî şerif hidemasının bir iki defa zammı maaşları vuku’ bulmuş ve mahalli sairede kırâat olunan Buhârî-i Şerif cihetleri vezaiî dahi hadd-i münasibine iblağ olunmuş iken bunların vazifeleri vaz’ı kadimi üzre kalmış olduğundan bu madde her vecihle terkü tevessül olunacak umur-ı haberiyeden bulunduğundan muma ileyhimanın hatmi vezaiî hakkında taraf-ı ali hazreti fetvapenahiden vuku’ bulan iş’ar üzerine Evkâf-ı Hümayun hazinesince düşen mahlûlatdan mahsup olunmak üzere muma ileyhimanın vazife-i kadimelerine birer misli daha zam ile yüzer kuruş iblağ olunması hususunun savb-ı devletlerine havale bi’l-isti’zan emr-i irade mekarimi ifade-i hazreti şehriyari şeref efzâ-yı sunuh ve sudur buyurulmuş keyfiyeti taraf-ı valası meşihatpenahileri buyurulmuş olmağla ber-mü’cebi irade-i seniyye iktizasının icrası hususuna himmet buyurulur deyu.”²⁶⁰

“Şeyh’ül-İslam Efendi hazretlerine

Mu’tad-ı kadim üzre bab-ı Vâlâyı fetvapenahi’de ce’m ve celb ile Buhârî-yi Şerif kırâat ittirmekde olduğundan bunlara ta’yin buyurulan hoca efendilerin hatmi vezaiî hakkında olan tezkire-i Aliye meşihatpenahilerinin arz ve takdimi

²⁵⁹ BOA. İ. DH. 469/31404. 2.

²⁶⁰ BOA. A. MKT. MHM. 212/86.

mutazammın tezkire-i acizi ve her sene muharrer İrade-i Seniyye-i cenab-ı şehinşahi manzur vâlâ-yı fetvapenahileri buyurulmak üzere leffen gönderilmiş ve emr u ferman hazreti şehriyari mantuk-ı münif üzre muma ileyhimin zammı vezaiifi keyfiyeti Evkâf-ı hümayun Nezâreti celilesine bâ buyruldu havale ve iş'ar kılınmış olmağla ba'de'l-mütelaa tezkire-i mevsulenin iade buyurulması babında emr u irade hazreti veliyy'ul-emrindir."²⁶¹

Osmanlı bürokrasisindeki işleyişin bir örneğini teşkil eden yukarıdaki belgelerden de anlaşılacağı üzere Şeyhülislamlık makamı, bir tezkire kaleme alarak Buhârîhânlık mevzuu ile alakalı talebini Sadaret'e iletmış, evrak buradan da gerekli işlemleri görüp sarayın onayı da alınarak Evkâf Nezâreti'ne havale kılınmış ve bu konuda da Meşihat makamı bilgilendirilmiştir. Burada zikredilen işlemler tarihlerinden anlaşılacağı üzere iki hafta gibi bir zaman diliminde hicri 1277 senesinde vuku bulmuştur.

Aradan yaklaşık elli yıl geçtikten sonra yine bir belgede Bâb-ı Fetvâ'da okunan *Buhârî-i Şerîf* ile ilgili bilgiler mevcuttur. Yine burada da konu maaşların zammına dairdir. İlginç olan kısım ise bir önceki belgede elli yıl önce maaşların her nefere yüzer kuruş verilmesi istenmişken burada aradan elli yıl geçtikten sonra bu sefer maaşların yüz kuruştan yüz ellişer kuruşa yükseltilmesi talep edilmiştir. Bu talep kabul edilerek bu konuda İrade-i Seniyye tanzim buyurulmuştur:

"Atufetlü Efendim Hazretleri

Bâb-ı Vâlâ-yı Fetvâpenâhî'de Buhârîhânlık hizmetinde bulunan on zâtın ber-mântûk-ı emr ü fermân-ı hümayun hazreti pâdişâhî mahsûs olan şehri bin kuruş vazîfelerine emsâli ve nisbet mukarrarası vecihle beş yüz kuruşun zammiyle vazîfelerinin yüz ellişer kuruşa iblâğı husûsuna dâir Evkâf-ı Hümayun Nezâret-i Celîlesinin takrîri arz ve takdîm kılınmış olmağla ol-bâbda her ne vecihle irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müteallik buyurulur ise mantûk-ı münîfî infâz olunacağı beyanıyla tezkire-i senâverî terkîm kıldı efendim. Fi 16 Cemâziyelâhir sene 1319 ve fi 16 Eylül sene 1317

Ma'rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir ki

Makâm-ı sâmi-i sadâret-penâhîden vârid olup melfûfiyle manzûru âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye üzerine mûcebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazreti veliyy'ül-emrindir. Fi 20 Şaban sene 1319 ve 18 Teşrîn-i sâni sene 1317”²⁶²

Aynı konuda İrade tasnifinden farklı olarak Osmanlı Arşivi Sadaret tasnifinde de benzer bilgiler mevcuttur. Burada konu Sultan Mustafa Han Hazretleri vakfından Bâb-ı Meşihat'te *Buhârî-i Şerîf* okunduğu ile alakalıdır. Konu Buhârîhân olan Zekeriya Efendi'nin arzuhali ile resmi makamlara iletilmiştir:

“Cennet-mekân Sultân Mustafa Hân Hazretleri vakfından Buhârîhânlık hizmetinde bulunan on kişinin dahi emsâli misillü tezyîd-i maâşâtı hususunda arz ü isti'zân Bâb-ı Meşihat'te Buhârî Hâcesi Zekeriya Efendi'nin manzûr-ı âlî buyurulan arzuhâli üzerine irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî şeref-müteallik buyurulmuş olduğu Mâbeyn-i Hümayun Başkitâbet-i Celîlesi'nden bâ-tezkire-i hususu iş'âr olunması üzerine tedkîkât-ı lâzime lede'l-icrâ Cennet-mekân müşârun-ileyh hazretleri vakfından olan kârî-i Buhârî hizmetinde bulunan on kişinin de mukaddema idhâl-i defter olunarak mahsûs olan seksener kuruluş vazîfeleri üzerine kırk kuruluş zammıyla mikdâr-ı vazîfeleri yüz yirmişer kuruluş iblâğ edilmiş ise de cennet-mekân Sultan Mahmûd Han-ı Sâni Hazretleri vakfından Bâb-ı Meşihat'te olan kârî-i Buhârî hizmetindeki on kişinin yüzer kuruluş mahsûs vazîfeleri cevâmi-i şerîfe dâhilinde olunmasına mebnî dâhil-i defter edilmemiş olunmasına ve tezkire-i aliyye'de Bâb-ı Meşihat'te Buhârî Hâcesi Zekeriya Efendi'nin arzuhâli üzerine tezyîdine irâde-i seniyye-i Hazreti Pâdişâhî şeref-müteallik buyurulduğu zikr ve îrâd olunan vâzîfeler Bâb-ı Meşihat'teki Buhârîhânlar vazîfeleri olmak lazım geleceği anlaşılakta bulunmuş olmasına nazaran bunların da mahsûs olan şehri bin kuruluş vazîfelerine emsâli ve nisbet mukarrarası vecihle beş yüz kuruluşun zammıyla vazîfelerinin yüz ellişer kuruluş iblâğı zımnında keyfiyetinin huzur-ı sâmi-i cenâb-ı Sadâretpenâhîlerine arzı masârîfât idaresinden ifade olunmağın ol-bâbda emr ü fermân hazreti men-lehül emrindir. Fî 9 Cemâziyelâhir sene 1319 ve 10 Eylül sene 1317.”²⁶³

²⁶² BOA. İ. EV. 17/2.

²⁶³ BOA. İ. EV. 17/1.

2. Bâb-ı Âlî

Bâb-ı Âlî’de *Buhârî-i Şerîf* okunması ile alakalı bir belgede; Bab-ı Ali Buhârî-yi Şerif hocasına verilen atıyye ile ilgili yazışma mevcuttur. Belgede bir devlet kurumu olan Bâb-ı Âlî *Buhârî-i Şerîf* hocalığı ifadesinden bu görevin Nallı Mescid diye de bilinen Bâb-ı Âlî Camii’nde de sürdürülmüş olacağı anlaşılacağı gibi bizzat bir Devlet Dairesi olan Bâb-ı Âlî’de okunmuş olabileceği anlamı da çıkabilir.²⁶⁴

Hicri 1283 ile 1302 yıllarına ait dört adet belgede de Bâb-ı Âlî Buhârî- i Şerîf hocası olan İbrahim Refet Efendi hakkında kendisine atıyye ve rütbe verilmesi konusunda bilgiler mevcuttur.²⁶⁵ Bir diğer belgede Bâb-ı Âlî Camii imamı ve *Buhârî-i Şerîf* hocası olarak zikredilmesi²⁶⁶ Bâb-ı Âlî’de *Buhârî-i Şerîf* hocası olarak tavsif edilen İbrahim Refet Efendi’nin bu görevi Bâb-ı Âlî Camii’nde ifâ ettiğini göstermektedir.

Yine Bâb-ı Âlî *Buhârî-i Şerîf* hocalığı ile alakalı diğer bir husus da bu göreve ayrılan tahsisatın her sene Dâhiliye Nezâreti tahsisatından verilmesi ile alakalı yazışmalardır.²⁶⁷ Bu konuda niçin böyle bir ayrıma gidildiği tam olarak tespit edilememesine karşın Dâhiliye Nezâreti’nin de Osmanlı zamanında Bâb-ı Âlî’de bulunmasından dolayı böyle bir uygulamaya gidildiği düşünülebilir. Evkâf Nezâreti’nin, Dâhiliye Nezâreti’nin yakınında bulunan bu caminin giderlerinin yine Dâhiliye Nezâreti tarafından karşılanmasını uygun görmüş olabileceği düşünülebilir.

Buhârî-i Şerîf’in Bâb-ı Âlî’de okunması ile ilgili bir diğer husus da h. 1326 senesine ait olan bir belgede Bâb-ı Âlî Arz Odası *Buhârî-i Şerîf* hocalığından bahsediliyor oluşudur.²⁶⁸ Bu da Bâb-ı Âlî’de *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğinin sürdürülmesi konusunda kararlı davranıldığına göstergelerinden bir tanesidir. Devletin en yüksek resmi kurumu konumunda olan Bâb-ı Âlî’nin bir kaleminde

²⁶⁴ BOA. DH. MKT. 1372/54.

²⁶⁵ BOA. İ. DH. 581/40451; İ. DH. 940/74464; A. MKT. MHM. 422/6;

²⁶⁶ BOA. A. MKT. MHM. 365/761.

²⁶⁷ BOA. DH. MKT. 840/61; DH. MKT. 2709/57.

²⁶⁸ BOA. DH. MKT. 1234/37.

Buhârî-i Şerîf okunduğu ile alakalı bir bilginin mevcudiyeti, bu geleneğin ne kadar yaygınlaştığının en önemli göstergesi olması açısından mühimdir. Zira bu geleneğin resmi kayıtlarda bu kadar yaygınlaştığını görmek kayıtlara geçmeyen okumaların sayısını tahmin etmenin güçlüğünü göstermektedir.

3. Mâbeyn-i Hümâyun

Osmanlı'nın son dönemlerinde Mâbeyn-i Hümâyun dairesi önemli işlerin görüldüğü bir mekân olmuştur. Özellikle II. Abdülhamîd döneminde birçok işlevi beraber yerine getiren önemli bir kurum haline getirilmiştir.²⁶⁹ Padişahın her an yanibaşında bulunan böyle bir kurumda da *Buhârî-i Şerîf* okunduğuna dair bilgiler mevcuttur.²⁷⁰ Bunu daha çok padişahın bizzat kendisine okunan *Buhârî-i Şerîf* hatimleri olarak görmekte mümkündür. Mâbeyn-i Hümâyun'da *Buhârî-i Şerîf* okumaya memur Mustafa Efendi'ye beşinci rütbeden bir Mecîdî Nişanı verilmiş olduğu bilgisi de kayda değer bir konudur.²⁷¹

4. Livâ-yı Şerîf

Osmanlı Devletinde Liva-yı Şerîf'in (Sancak-ı Şerîf) konulduğu mekânda da Buhârî hatimleri yapılmaktaydı. Zira Livâ-yı Şerîf'e Osmanlı toplumunda belirli bir kutsiyet atfedilmekteydi. Kendisine atfedilen bu kutsallığa binaen Hırka-i Saadet dairesinde olduğu gibi Liva-yı Şerîf'in bulunduğu dairede de *Buhârî-i Şerîf* hatimleri okunmuş ve burada *Buhârî-i Şerîf* okuyacak kişiler tayin edilmiş ve onlara belirli bir maaş tahsisatı yapılmıştır. Buralara Osmanlı Devletinin nasıl bir kutsiyet atfettiğini bilmeden buralarda okunan *Buhârî-i Şerîf* hatimlerini anlamak mümkün görünmemektedir. Bununla ilgili şu anlatı birçok şey ifade etmektedir:

“Sancağ-ı Şerîf çıkarılacağı gün muayyen bir saatte Padişah Hırka-i Saadette bulunurken Sure-i Feth kiraet olunup bunu müteakip Sancağ-ı Şerîf'i padişah, mahallinden çıkarıp omzuna alıp Hırka-i Saadet'ten Arz odası'nın kütüphane kapısı önüne kadar iki keçeli dizilmiş olan Enderun halkı arasından geçerek müezzin ve hafızların tekbirleri arasında Arz Odası'na girip taht-ı

²⁶⁹ Bkz. Akyıldız, Ali, “Mâbeyn-i Hümâyun”, *DİA*, XXVII, 283-286.

²⁷⁰ BOA. İ. DUİT. 100/14.

²⁷¹ BOA. MV. 257/107.

hümâyunun sütununa istinat ettirilirdi. O sırada müezzinler Süre-i Feth veya Yasin okurlardı. Okuma bittikten sonra Bâbü's-Saade'de kapı ağası dairesinde beklemekte olan sadrazamı silahtar ağa veya kapı ağası gelip içeriye davet eder ve bu meyanda Şeyhülislam ve ayrıca meşayihden biri davet olunurdu.”²⁷²

Burada da görülmektedir ki Osmanlı Devleti kutsal emanetler gibi bazı konularda çok hassas davranmış ve bu hassasiyet devletin her kademesine yansımıştır.

Bununla ilgili olarak zikretmek gerekirse Liva-yı Şerîf'te Buhârîhân-ı Sâlis olan Osman Efendi'nin arzuhali şu şekildedir.

“Devletlü İnayetlü Merhametlü Efendim Sultanım Hazretleri Bi'd-devlet ve'l-ikbal sağ olsun

Arzuhal-i dâîleridir ki cenab-ı mîrîden mahiye virilegeldiği malum-ı devletleri buyuruldukda merâhim-i aliyelerinden mercûdur ki iş bu yetmiş beş kuruş Şaban-ı Şerîf mahiyesine mahsûben müstehak olduğum mahiyyenin itası babında emr ü ferman devletlü inayetlü efendim sultanım hazretlerininindir. (imza) ed-dâî es-Seyyid Osman Buhârîhân-ı Sâlis

Arzuhal-i kullarıdır ki

Livâ-yı Şerîf'te Buhârîhân-ı sâlis Seyyid Osman Efendi dâîlerine mahiye yetmiş beş kuruş maaş virilegeldiği mukayyet olmağla işbu sene-yi mübareke şaban'ül-muazzamına mahsuben dahi itası recâsıyla mûmâ-ileyhin arzuhâlidir. Malum-ı devletleri buyuruldukda sâbıkı ve hesap ittirildiği üzere mah-ı merkûme mahsuben mebâliğ-i mezbur virilmek için başmuhasebeye kayd ve tezkeresi ita olunmak babında emr ü ferman devletlü saadetlü sultanım hazretlerininindir.” 28 Safer 1222²⁷³

Burada Osman Efendi'nin Buhârîhân-ı Sâlis olduğu zikredilmiştir ki bu da konumuz açısından önemli bir husustur. Buhârîhân olan kişilerin nasıl bir tasnife tabi tutulup sıralandığını bilmememize karşın böyle bir tasnifin varlığı da burada açıkça görülmektedir.

²⁷² Pakalın, *Tarih Deyimleri*, III, 114.

²⁷³ BOA. C. EV. 576/29100.

Yukarıda zikredilen bu Sancak-ı Şerîf, Osmanlı Devleti'nde peygamberimizin Sancak-ı Şerîf'i olarak kabul gördüğünden dolayı kendisine ayrı bir değer atfedilmiştir. Zira bu sancak Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan getirdiği kutsal emanetlerden biri olarak görülmekteydi. Özellikle savaş zamanlarında ve isyanları bastırmak için bu kutsiyet kullanılmıştır. Ordu sefere çıkarken padişah veya sadrazam ile birlikte bu sancak ta beraber götürülmüştür. Hem savaş meydanlarına götürülen Sancak-ı Şerîf'in bulunduğu dairede hem de ordularda *Buhârî-i Şerîf* okunduğunu beraberce düşünmek *Buhârî-i Şerîf*'in zor zamanlarda okunmasının bir gelenek haline geldiğini ve kendisine bundan dolayı bir kutsallık atfedildiğini göstermesi açısından kayda değerdir.

Yine Hicri 1204 tarihli bir başka belgede Livâ-yı Şerîf'te *Buhârî-i Şerîf* okunması ile ilgili şöyle denilmektedir:

“Arz-ı bendeleridir ki

Livâ-yı şerîf saâdet-redîf nezdinde bu def'a Buhârî-i Şerîf kırâatına ta'yîn olunan Medîne-i münevvere şürefâsından nihâmî-zâde Seyyid Mehmed Efendi ve Ahmed Efendi dâîlerine yüz ellîşer kuruştan üç yüz kuruş verilmesine irâde-i âlî taalluk etmekle baş muhâsebeye kayd olunup meblâğ-ı mezbûrun tezkiresi verilmek bâbında emr ü fermân devletlü saâdetlü Sultânım hazretlerindir. Fî 18 Ramazan 1204.

Telhîs mücebince başmuhâsebeye kaydı ve tezkiresi verilmek buyruldu.

“İzzetlü Defterdâr Efendi

Medine-i Münevvere Şürefâsından Nehâmî-zâde Seyyid Mehmed Efendi ve Ahmed Efendi Livâ-yı Şerîf nezdinde Buhârî-i Şerîf kırâatına tayin olunmaları ile kudûmiyeleri için yüz ellîşer kuruştan üç yüz kuruş i'ta ve ba'dehu telhîs eylemeleri ferman-ı âlî buyuruldu.

Veznedâr Baş Ağa

*Meblâğ-ı mezbûru ber-müceb emr-i âlî verup ba'dehû telhîs ettiresun.*²⁷⁴

Yine burada Livâ-yı Şerîf'te Buhârî okumak için iki kişinin görevlendirildiği görülmektedir. Bu görev için yüz ellışer kuruştan ikisine üç yüz kuruş verilmesi uygun görülmüş ve konu bugünkü dille maliye bakanı olan defterdâr efendiye iletilmiştir.

5. Hırka-i Şerîf Dâiresi

Buhârî-i Şerîf in okunduğu bir diğer mekân ise Hırka-i Saâdet Dâiresi idi. “Hırka-i Saâdet, Hz. Muhammed'e ait olan, keçi tüyünden yapılmış geniş kollu hırka, Hırka-i Saâdet Dairesi ise Topkapı Sarayı'nda, bu hırkanın muhafaza edildiği yere verilen isimdir. I. Selim, Mısır'ı fethettikten sonra, diğer kutsal eşyalarla birlikte hırkayı da İstanbul'a getirmiştir. Önceleri haremde muhafaza edilen hırka, Topkapı Sarayı'ndaki Hırka-i Saadet Dairesi'nin yapılmasıyla, diğer kutsal eşyalarla birlikte burada muhafaza edilmeye başlanmıştır. Hırka-i Saadet'in içinde saklandığı gümüş sandukanın ve altın çekmecenin anahtarları yalnız padişahın kendisinde bulunurdu. I. Selim'den, Halife Abdülmecid'e kadar devam eden ve bir gelenek haline gelen Hırka-i Saadet ziyareti, her Ramazan ayının 15'inde padişah, sadrazam, şeyhülislam ve diğer devlet erkânı tarafından yapılırdı. Padişah kilitleri açar, hırkayı çıkarıp önce kendisi, daha sonra erkân yüzlerini ve gözlerini sürerler, bu sırada imamlar ve müezzinler sürekli olarak Kur'an okurlardı. Ziyaret tamamlandıktan sonra yine padişahın bizzat kendisi, hırkayı yerine koyarak çekmece ve sandukayı kilitleyerek ayrılırlardı.”²⁷⁵ Bu kutsallığa binaen olsa gerek burada da Buhârîhânlık geleneği sürdürüle gelmiştir. 1268 tarihinde Hırka-i Saadet Dairesi'ne *Buhârî* okumak üzere Ahmed Hazım Efendi'nin görevlendirilmesi ile alakalı bilgiler mevcuttur. İbrahim Latif Efendi görevin kendisine tevcih edilmesi ile ilgili arzuhali şu şekildedir:

“Bu dâîleri müderrisîn zümresinden olup ve ruûsumuz dahi yirmi seneyi mütecâviz olmağla maaş-ı dâîyânem i ikrânemde dîn ve mine't-takdîm alîl ve merîz olduğumdan beher mâh nısf-ı maaşım hükmen verilmek üzere muztarip olup idareden âcizim müste'ân ani'l-beyan olmağla bu hengâm-ı yemn-i encamda Hırka-i Saâdette Buhârî dersiyesine mutasarrıf olan Nazillili Mehmed Efendi bi-emrillah fevt olup hizmet-i mezkûresi mahlûl ve muattel kılınmağla

²⁷⁵

<http://www.osmanli700.gen.tr/mekanlar/mekanh3.html>.

*arzuhal-i âcizâneme cesaret kılındı. Merâhim-i âlîlerinden mercû ve mutazarri'dır ki merhumun mahlûlünden hizmet-i mebrûke kullarına işaret buyurmaları babında emr ü inayet hazreti men-lehul emrindir.*²⁷⁶

Yirmi seneyi aşkın bir zamandır ruûs sahibi olan İbrahim Latif Efendi'nin verdiği bu arzuhalde kendisi hastalıklı ve geçimini sağlamada zor durumda bulunduğundan dolayı Hırka-i Saâdet Dâiresi'nde Buhârîhân olan Ahmed Efendi'nin vefatı sebebiyle bu görevin kendisine tevcih edilmesi istemiştir. Ancak bu görevin üç gün önce başka bir müderris efendiye tevcih edildiği belirtilmiştir:

“Ma'rûz-ı bende-i dîrîneleridir ki

Hırka-i Saâdette Buhârî-i Şerîf kırâatı cihetine mutasarrıf olan Mehmed Efendi'nin vukuu vefatına mebnî mezkûr cihetin kendisine tevcihini müsted'i müderrisîn-i kirâmdan İbrahim Nazîf Efendi'nin takdim eylediği arzuhal manzûr-ı vâlâ-yı meşihat-penâhîleri buyurulmak üzere leffen irsal savb-ı semâhîleri kılınmış olmağla ol-babda emr ü irade hazreti men-lehul emrindir.

Ma'rûz-ı dâî-i kemîneleridir ki

*Mefâz-ı tezkire-i sâmiye-i âsfâneleri ve melfûf arzuhal müeddâsı rehin-i ifâsı dâianem olmuştur. Ve Hırka-i Şerîf Dâire-i şeref bâhiresinde olan cihet bundan üç gün akdem bâ-irâde hazreti hilâfet-penâhî müderrisinden Nevşehir Müfti-zâde Ahmed Hazım Efendi dâülerine tevcih olunmuş olduğu muhât-ı ilm-i âlem-şumûl sadâret-penâhîleri buyuruldukda ol-babda emr ü irade hazreti men-lehul emrindir.*²⁷⁷

D. Tekkeler

Buhârî-i Şerîf tedris geleneği camilerde olduğu kadar tekke, dergâh ve han-kâhlarda da yapılmakta, buralarda da halkın ihtiyacı olan bu gibi ilmi faaliyetler yürütülmekteydi. Şüphesiz tekkelerde öncelikle tasavvuf literatürüne ait kitaplar okutulmaktaydı. *Mesnevi-i Şerîf* tekkelerde okutulan kitapların en önde geleni olmuştur. Bununla ilgili de vakıflar kurulmuş ve bu görevinde yürütülmesi devlet

²⁷⁶ A. MKT. NZD. 57/62. 1

²⁷⁷ A. MKT. NZD. 57/62. 2.

yediyle yapılmıştır.²⁷⁸ Ama bunun yanında başka kitapların okutulduğunun da vaki olduğunu aşağıdaki örneklerden anlamaktayız. *Buhârî-i Şerîf*'i bunlar arasında ilk sıraya koymak gerekmektedir. Zira İslam ümmetinin ve özelde Osmanlı toplumunun kendisine ne kadar teveccüh gösterdiği bilinmektedir. Tekkelerde *Buhârî-i Şerîf* okunduğu ile alakalı örneklerden bir tanesini zikretmek gerekirse:

“Ma’rûz-ı dâîleridir ki

Ashab-ı hayrattan Sadrazam esbak Mustafa Paşa merhumun kutbu'l-ârifin ğavsü'l-vâsilîn Şeyh Mehmed Murad el-Buhârî en-Nakşibendî kuddise sirruhu'l-âlî hazretlerinin hankâhı derûnunda müceddiden bina ve ihyasına muvaffak oldukları mahalli murâkabe de Sahîh-i Buhârî-i Şerîf rivayet olunmak üzere yevmî on akçe vazife ile Buhârî-i Şerîf tadrîs ciheti hankâh-ı mezburda şeyh olanlara şart ü tayin eylediği işbu arzühale merbût diğer arzuhal derkenarından müsteban olmağla hilâf-ı şart-ı vâkıf ve müğâyir kuyûd ve şurût Murad Molla Tekkesi Şeyhi Arif Efendi cihet-i merkûmeyi kendü üzerine tevcîh ve berât ettirmiş olduğuna mebni Evkâf-ı Hümâyun Müfettişi Faziletlü Efendi Hazretleri huzurlarında mûma-ileyh ile terâfu'-ı Şer' ve ihkâk-ı hak olunmak babında emr ü ferman efendimindir.

Nezâret-i behiyye-i Evkâf-ı Hümâyun'dan şer'le ru'yetine himmet olunmak buyruldu.”²⁷⁹

Burada anlaşmazlık olan bir durumla karşı karşıya olunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim merhum Sadrazam Mustafa Paşa vakfından olmak üzere Şeyh Murad Molla Tekkesi'nde tadrîs-i Buhârî cihetinin yevmî on akçe ile dergâhta şeyh olanlara tevcîh edildiği belirtilip, bu ciheti Arif Efendi'nin vakıf şartına hilaf, kayıt ve şartlarını değiştirerek ve kendi üzerine berat çıkartarak tevcîh ettirdiği belirtilmektedir. Bu anlaşmazlığın giderilmesi için Evkâf-ı Hümâyun Müfettişi huzurunda duruşması görülerek sonuca bağlanması istenmiştir.

²⁷⁸ Örneğin Mevlana Türbesinde Mesnevî okuyan Şeyh Hasan Sukûtî Efendi'ye bu görevin tevcih edildiği (Bkz. C. MF. 46/2290), yine Konya'da Şemsî Tebrîzî Zaviyesi'nde mesnevîhânlık cihetinin tevcihi ile alakalı bilgiler mevcuttur. (Bkz. BOA. C. MF. 29/1430 ve C. EV. 529/26730).

²⁷⁹ BOA. C. EV. 646/32566.

Yazılan arzuhal üzerine 1265 senesinde anlaşmazlık olan husus çözüme kavuşturulmak üzere devlete intikal etmiş arzuhal birçok kalemde işlem gördükten sonra karara bağlanmıştır. Şöyle ki:

“Sadır olan ferman-ı şeriflerine imtisalen işbu arzuhal ve hâmişinde muharrer derkenar-ı vakfiye kuyudundan merbut olan diğer bir kıta arzuhale nazar olundukda Nezâret-i Evkâf-ı Hü mâyun’a mülhak evkâftan Medine-i hazret-i Eyyüb el-Ensari radyallahu anhu rabbü’l-bârî civarında otakçılar kurbunda Mehmed Paşa Mahallesinde vaki’ Sadr-ı esbak merhum Mustafa Paşa Camii Şerîf ve Nakşibendiye zaviyesi vakfından olmak üzere yevmî on akçe vazife ile Eyüb civarında Nişancılar Paşa mahallesinde Şeyh Murad Efendi kuddise sırruhu’l-âlî hazretlerinin medfun oldukları zaviyesinde Buhârî-i Şerîf tedris eylemek şartıyla dersiâm-ı Buhârî-i Şerîf ciheti es-Seyyid Şeyh el-Hac Mehmed Murad Efendi ibn es-Seyyid Şeyh el-Hac Abdülhalim Efendi’nin bâ-beret-ı âlî üzerinde iken mahlulunden iki yüz altmış dört senesi zilhicce-yi şerîfesinin yirmi sekizinci günü sulb-i sahîh oğlu Es-Seyyid Şeyh Arif Efendi’ye bâ-işaret-i aliyye tevcih olunup el-yevm üzerinde olduğu ve vâkıf-ı müşârun-ileyhin bin yüz altmış yedi senesi cumâdiye’l-ahiresinin yedinci günü tarihiyle müverrih mukayyed olan vakfiyesinde Medine-i müşârun-ileyh mühallatından Nişancı Paşa mahallesinde eş-Şeyh Murad Efendi kuddise sırruhu hazretlerinin medfun oldukları zaviyede şeyh müşârun-ileyh merkad-i şerîfleri cânibinde mahall-i murakabede zaviye-i mezburda şeyh olan zat-ı muhterem Sahîh-i Buhârî rivayet eyleyüp mukabelesinde yevmî on akçe virile deyu şart u tayin eylediği Evkâf Muhasebesinden muharrec derkenardan ve cihet-i mezkûr müşârun-ileyh Şeyh Murad Efendi’nin medfun oldukları zaviyelerinde şeyh olanlara meşrût ve sahib-i arzuhal eş-Şeyh Hafız Feyzullah Efendi zaviye-i mezkurun el-yevm şeyhi olup ancak ciheti mezkure ahd-i karîbde mütevaflâ-yı mûmâ-ileyh es-Seyyid Şeyh el-Hac Mehmed Efendi’ye tevcih olunup üzerinde iken bu defa fevtiyle mahlulünden mûmâ-ileyh es-Seyyid Mehmed Arif Efendi’ye tevcih olunmuş ise de hilâf-ı şart-ı vâkıf olduğundan bahisle cihet-i mezkûre mûmâ-ileyh es-Seyyid Mehmed Arif Efendi’nin ref’inden ber-mûceb şart-ı vâkıf kendüye tevcihini istid’a ve istirham eylediği işbu arzuhali üzre ve meclis-i Şer’de mûmâ-ileyh es-Seyyid Şeyh Mehmed Arif Efendi hâzır oldukları halde takririnden müstefâd ve hâzır-ı mûmâ-ileyh es-Seyyid Şeyh Mehmed Arif Efendi hakikat-i hâl ve vech-i meşrûh üzere olduğunu tasdik ve cihet-i mezkûrenin ber-mûceb-i şart-ı vâkıf meşrutu olan

*mûmâ-ileyh Şeyh Feyzullah Efendi'ye rızasıyla keff-i yedinde olan beratını teslim etmekle bu surette cihet-i mezkur mûmâ-ileyh es-Seyyid Şeyh Mehmed Arif Efendi'nin keff-i yedinden mûmâ-ileyh Şeyh Hafız Feyzullah Efendi'ye meşrûtiyet üzere tevcih ve işaret-i aliyye Hazret-i Şeyhülislam sellemehu's-selam'a mutevakkıf idüğü huzur-ı atûfetlerine i'lâm olundu. el-emr limen lehu'l-emr sene 24 c.evvel 1265.*²⁸⁰

Buradan Sadrazam Mustafa Paşa'nın 1167 senesinde kurduğu vakıftan Şeyh Murad Nakşibendiye Tekkesi'nde yevmî on akçe ile tekkede şeyh olanlara *Buhârî-i Şerîf* tedris etmek şartıyla Buhârîhânlık cihetinin tertip olunduğu anlaşılmaktadır. Cihet, yedinde olan Şeyh Efendi'nin vefat etmesi ile zâviyede şeyh olan Feyzullah Efendi'ye verilmeyip önceki şeyhin oğluna verilmiştir. Olay resmi makamlar tarafından görülüp vakfın şartına uygun olarak karara bağlanmıştır. Vakıf tarihinin 1167 olarak zikredilmesi de Osmanlı tarihinde Buhârîhânlık uygulamasının çok eski tarihlere kadar gittiğini göstermektedir. Yaklaşık 250 sene önce bir tekkede böyle bir uygulamanın varlığı medreseler ve camilerde Buhârî tedrisi işinin çok ilerlerde olduğu noktasında ipuçları vermektedir. Zira kanaatimiz, öncelikle medreselerde okunan *Buhârî-i Şerîf*, sonraları camilerde tedris edilmeye başlanmış, daha sonra ise tedris ve hatim faaliyetleri toplumun birçok kesiminde yaygınlık kazanmıştır.

E. Kütüphaneler

Osmanlı Devletinde Padişahlar bizzat kütüphanelerin kurulmasına ön ayak olmuşlar ve bu iş için gerekli ihtimamı göstermişlerdir. Sultan I. Mahmud da kütüphane kuran padişahlardandır. Kendisi Ayasofya Camii'nde büyük bir kütüphane kurarak buranın bir ilim yuvası haline gelmesini arzu etmiştir. Bunu buralarda *Buhârî-i Şerîf* derslerinin yapılması da teyit etmektedir. Aynı zamanda kendisi Fatih Camii külliyesine de bir kütüphane kurmuştur.

Kütüphanelerin daha açılış merâsimlerinde *Buhârî-i Şerîf* dersinin icrâ edildiği kaydedilmiştir. I. Mahmud'un da hazır bulunduğu açılış merasiminde (Ayasofya

kütüphanesi) Buhârî hatmedilip duası yapılmış, kütüphane müfessir ve muhaddisleri birer açılış dersi vermişlerdir.²⁸¹

I. Mahmud, 1 Rebiü'l-âhir 1154/Haziran 1741 tarihinde de kütüphanedeki *Buhârî* hatmi sebebiyle hafız-ı kütüblere hediyeler vermiştir.²⁸² I. Mahmud, *Buhârî-i Şerîf* hatmine çok önem vermiş ve açtırdığı kütüphânelerde Buhârî hatminin yapılmasını sağlamıştır. O Ayasofya Camii'nin bitişiğine yaptırdığı kütüphanede ve Fatih Camii Şerîf'inin kible tarafına yaptırdığı kütüphânedeki *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin yapılması için emir buyurmuşlardır. Bu olay dönemin vakayinüvisleri olan İzzî Süleyman Efendi'nin, Şemdânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin ve Subhî Efendi'nin tarihlerinde anlatılmaktadır.

Şemdânîzâde tarihinde şöyle nakledilmektedir:

*"I. Mahmud aynı şekilde Fatih Camii Şerifinde ikinci bir kütüphane daha yaptırmış ve orada da Buhârî hatmi icra edilmiştir. "Çünkü şehriyar-ı azîmü's-şân Mahmud Hân hazretleri on sene mukaddem Ayasofya Câmî'inde Buhârî-i Şerîf hatmi âsâr-ı cemîle ve celîlesini vaz' buyurmuş idi. Şimdi Ebû'l-Feth Câmî'inde dahi bina buyurdukları ve kütüphane'de beher yevm yirmişer akçe ile on nefer kârîi Buhârî, ayda bir hatm etmek üzere tayin ve ibtidâ hatmi için bi'z-zat Padişah câmîi merkûmda hatm için bina olunan şebîkeye teşrîf ve salât-ı zuhru ba'de'l-edâ hatm ve da'vât ve vâizler istima' olunduktan sonra, kürkleri ve hil'atları ilbâs olundu."*²⁸³

Burada Fatih Külliyesinde inşa edilen Kütüphanede ayda bir *Buhârî-i Şerîf* hatimleri icra edildiği ve bunun içinde on kişinin görevlendirildiği belirtilmiştir.

Aynı konu Tarih-i Subhî'de şöyle anlatılır:

"Ve iktiza eden hademe ve huffâzı tertîb ve lâzım gelen vazîfeleri tahsîs ve her rûz-ı vakt-i duhâ-i kübrâ'da on nefer kimesne Buhârî-i Şerîf kırâati için memur ve her ğurre-i şeh'r'de bir hatm-i Buhârî olunup ve Çarşamba günü dahi

²⁸¹ Erünsal İsmail E, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, II, 88., Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1988.

²⁸² Erünsal, *Türk Kütüphaneleri* II, 89.

²⁸³ Fındıklılı Şemdanzade Süleyman Efendi, *Şemdanzade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi*, 1193/1779, (haz. M. Münir Aktepe). İÜEF. Yay., İstanbul, 1976.

vakt-i duha-i kübrâ'da tefsir-i ayât-ı Kur'aniye eylemek üzere fuhul-ı ulema-i kirâm'dan fazîlet bâhiresi Müslim-i havâs ve avâm olan reis'ül-kurra Yusuf Efendizâde Abdullah Efendi Perşembe günü dahi Sahîh-i Buhârî'den nakl-i Ehâdis-i Nebevî eylemek üzere ulûm-ı Arabiyye ve funûn-ı edebiyye de bi-misl ü adîl olan Üsküdârî muhaddis Efendi ve Salı günü dahi beyne's-salâteyn Sultan Ahmed Han aleyhi'r-rahmet ve'l-ğufrân hazretlerinin câmii şerîflerinde İmam-ı Evvel olan Çelebi İmam dimekle şehîr Kurrâ Efendi ta'lîm-i kırâati Kur'âniye eylemek üzere tayin buyurulduktan sonra işbu mâh-ı muharrem'ül-haramın yirmi dördüncü Perşembe günü mûmâ-ileyhim Efendiler hazerât-ı tadrîse ibtidâr ve duâ-yı devlet rûz-ı efzûn tâcidârî-i pîrâye-i ser-levha-i hüsn-ü edâ eylemeleri husûsuna irâde-i aliyye-i mülûkâne taalluk etmeğin bir gün mukaddem kütüphaneye-i merkûme ve bi'l-cümle etrafı som sırma yastıklar mak'atlar ile döşenip ve mahalli merkûmdan kapuya varunca râha sokaklar ve perdeler çekülüp her husus gereği gibi tertîb ve tanzîm olunduktan sonra yevm-i mezbûrda Sadrâzam ve Semâhatlü Şeyhulislâm Efendi Hazerâtı ve Vezîr-i 'azam ve sadreyn-i muhteremeyn Efendiler ve Sâbikan sadr-ı Rûm olup ve hâlâ imâm-ı evvel şehriyârî olan Semâhatlü Sâhib Efendi cenâbları”²⁸⁴

Ayasofya kütüphanesinin açılışının zikredildiği bu anlatımda kütüphanenin açılışında hatimler icra edildiği belirtilmiş ve özellikle *Buhârî-i Şerîf* hatimleri için on kişi görevlendirildiği ve bunların ayda bir hatim yapacağı belirtilmiştir. Üzerinde durulması gereken konu niçin böyle bir uygulamaya gidildiğidir. Bunda “I. Mahmud döneminde kütüphanelerde öğretimin artık kütüphanelerin fonksiyonlarından biri olarak görülmeye başlandığı”²⁸⁵ nin etkisi olabilir. Bu dönemden itibaren kütüphaneler de bir öğretim kurumu gibi işlev görmüştür. Bundan dolayı camilerde yapılan *Buhârî-i Şerîf* hatimleri kütüphanelerde de uygulama imkânı bulmuş ve yaygınlık kazanmıştır.

Ayasofya Kütüphanesi kadrosunda öğretim görevlileri, altı hâfız-ı kütüp ve tatbik-i kütübden başka Buhârî okuyanların hangi sayfaya geldiklerini takip ve tespit için iki noktacı mevcuttu.²⁸⁶

²⁸⁴ Subhi Mehmed Efendi, *Tarih-i Subhi*, s. 174b, İstanbul, (h.) 1198.

²⁸⁵ Erünsal, *Türk Kütüphaneleri*, II, 84.

²⁸⁶ Erünsal, *Türk Kütüphaneleri*, II, 138.

Derviş Mehmed Paşa'nın Burdur'daki kütüphanesinin vakfiyesinde de (1233/1818) hâfız-ı kütüblerin her gün kütüphanede *Buhârî* okuyacakları bildirilmiştir.²⁸⁷

Osmanlı Arşivi'nde mevcut olan bir belgede de Ayasofya Kütüphanesi'nde *Buhârî-i Şerîf* kırâat edildiği ile alakalı bilgiler mevcuttur. Burada vefat sebebiyle mahlûl kalan bu cihetin tekrar tevcih edilmesi ile alakalı bir arzuhalin varlığından bahsedilmektedir:

*“Ayasofya kütüphanesi şebike derununda Buhârî-yi Şerîf kırâatı ciheti bu defa mahlul olmuş ve ciheti mezburenin uhdesine tevcihi buyurulmuş merhum Ekmekçizade efendinin zevatlarından Seyyid Abdurrahman Efendi dâileri niyaz etmiş ve muma ileyh mağduru'l-hal olduğundan şayan-ı lutf u atıfet olmağla ol vecihle Efendi-yi muma ileyhin süruru hususuna himmeti şayan buyurulmak babında irade hazret-i men lehül emrindir.”*²⁸⁸ 1268 Şaban 20.

Osmanlı Arşivi'nde 1199 tarihli Sultan I. Abdülhamîd devrine ait olan Hatt-ı Hümâyun'da I. Mahmud'un kurduğu kütüphaneler ve türbesi için görevlendirilenlerin sayısı ve görevleri zikredilmiştir.

*“Şevketlü, Kerâmetlü, Mehabetlü, Şehinşâh-i âlî hasenât ve müretteb-i hayrât efendimiz hazretlerinin ittiba'i li-vechillah ihya ve ihdâsına muvaffak oldukları Kütüphâne-i latîfe ve derslane-i seniyye ve medrese-i münîfe ve türbe-i şerîfeleriyyün tayin ve tahsisi irâde-i hümâyunları buyurulan hüddâm ve sâir zevât ve zevi'l-ihtirâma i'tâ ve ihsan olunan vazâif-i makarrânın makarrarât üzere yevmiye-i mukniyeleri defteridir.”*²⁸⁹

Hafız-ı kütüb-ı evvel 120 kuruş, Hafız-ı kütüb-ı sâni 100 kuruş, hafız-ı kütüb-ı sâlis 90 kuruş, hafız-ı kütüb-ı râbi' 80 kuruş, ferrâş-ı Enderûn-ı bîrun ve bevâb-ı kütüphane 50 kuruş, mücellid-i kütüphane 10 kuruş.

Eczâ-i şerîfhân der-derûn-ı türbe-i şerîf, nefer 30 her nefere üçer akçe vazife 90 kuruş, yevmiye-i noktacı 3 kuruş, yevmiye-i sandukiyye 3 kuruş toplam 96 kuruş.

²⁸⁷ Erünsal, *Türk Kütüphaneleri II*, 167.

²⁸⁸ BOA. A. MKT. NZD. 55/63.

²⁸⁹ BOA. HAT. 1450/37.

Buhârî-i Şerîfhân der-derûn-ı türbe-i şerîf, nefer 10, her nefere yevmî yirmişer akçe vazîfe 200 kuruş, 5 kuruş yevmiye-i sandukiyye toplam 205 kuruş.

Sahîh-i Müslim-i Şerîfhân der-derûn-ı türbe-i şerîf, nefer 10, her nefere yevmî yirmişer akçe vazife 200 kuruş, 5 kuruş yevmiye-i sandukiyye toplam 205 kuruş.

*Müderris Efendi'ye yevmî 240 kuruş.*²⁹⁰

Konumuzu yakından ilgilendiren kısımlarını aktardığımız bu Hatt-ı Hümâyun'da medresenin baş müderrisine 240 kuruş ayrılırken *Buhârî-i Şerîf* okuma işine 205 kuruş ayrılmıştır. Eczâ-i şerîf, Buhârî-i Şerîf, ve Müslim-i Şerîfhânlara toplam 506 kuruş yevmiye ayrılmıştır. Bu da göstermektedir ki Osmanlı, camilerde, türbelerde, kütüphanelerde ilim faaliyetinin yürütülmesi işlerine büyük önem vermiş, bu işlerin aksamaması için gerekli tedbirleri almıştır. Buhârîhânlık gibi ihtisas isteyen görevlerde bu görevi üstlenen kişiye belli bir miktar gelir tanzim ederek bu işlerin belki de devamını sağlamak gayesi güdülmüştür.

3968 numaralı Bursa Şer'iyye Sicilinde de Gemlik'te Camii Kebîr Kütüphanesi'nde 10 kişi tarafından *Buhârî* ve *Şifâ-i Şerîf* okunduğu ve bununla ilgili bir vakıf tertip edildiği zikredilmiştir. Sivri Mahmud isimli şahıs sahip olduğu memlahanın gelirini *Buhârî* ve *Şifâ-i Şerîf* okunması için vakfetmiştir:

*"Gemlik Kazasında vaki Tuzhisârı Karyesinin Sivri Mahmud memlahasının Camii Kebir Kütüphanesi'nde kırâat olunan Buhârî-i Şerîf ve Şifâ-i Şerîf vakfına meşrûat olup mütevellisi el-Hac Mahmud Ağa marifetiyle üç yüz iki senesi martından itibaren üç yüz dört senesi nihayetine değin ru'yet olunan üç senelik muhasebe kayıdır. Fî 26 Şevval 1306 ve 12 Haziran 1305."*²⁹¹

Burada Masârifât kısmında *Buhârî-i Şerîf* kırâatı için 10 kişiye 40'ar kuruştan 400 kuruş ayrıldığı belirtilmiştir. *Şifâ-i Şerîf* için ise yine 10 kişiye 20'şer kuruştan 200 kuruş ayrılmıştır. Vakfın tüm gideri de 986 kuruş olarak zikredilmiştir. Bu demek oluyor ki vakıf giderlerinin yarısından çoğu bu iki görev için sarf edilmiştir.

²⁹⁰ BOA. HAT. 1450/37.

²⁹¹ Bursa Şer'iyye Sicili nr. 3968, s. 17.

Aynı defterin 25. sayfasında yine aynı vakıftan bu sefer 1305 ve 1306 senesi için muhasebe kaydı tutulmuştur. 36. sayfasında 1307 senesine mahsuben tutulan muhasebe kaydında ise *Buhârî-i Şerîf* kırâatı için 157 kuruş *Şifâ-i Şerîf* kırâatı için ise 100 kuruş tahsis edilmiştir.

Burada da görülmektedir ki benzer birçok vakfiye kayıtları incelense neredeyse Osmanlı'nın her şehrinde *Buhârî-i Şerîf* okutulduğuna dair kayıtlara rastlanabilecektir.

II. Buhârî-i Şerîf Okumanın Gayesi

A. Karşılaşılan Sıkıntılardan Kurtulmak İçin

Osmanlı Devletinde *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği camilerde ders geleneği şeklinde devam ettirilmekte iken teberrüken de hatim geleneği olarak muhtelif zaman ve mekânlarda okunmakta idi. Padişah hazeratının türbe-i münîfelerinde okunduğu gibi orduların muzafferiyeti için de *Buhârî-i Şerîf* okutturulmakta idi. Hatta ordularda bunun için görevliler tayin ettirilmişti. Bunun haricinde hastalık salgın kıtlık gibi zor ve sıkıntılı zamanlarda da *Buhârî-i Şerîf* okunmakta idi. Mesela Van vilayetinde zuhur eden koleradan dolayı *Buhârî-i Şerîf* hatimleri yapıldığı belirtilmiştir.

*“Van’da zuhur edip mündefî‘ olan koleradan dolayı Buhârî-i Şerîf kırâatına devam eden sekiz zata Evkâf sandığından beşer yüz kuruş i’tâsı Van vilayet-i aliyyesinin manzûr-ı âlî buyrulan telgrafnamesi üzerine şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlîsinden olmağla ol-bâbda emr ü fermân hazreti veliyyü’l-emrindir. Fî 3 zilhicce 1322 ve fî 26 Kânûnusânî 1320.”*²⁹²

Bir hastalıktan dolayı *Buhârî-i Şerîf* okunduğuna dair bulabildiğimiz tek belge niteliğinde olan bu yazıda Van’da zuhur eden Kolera’dan dolayı sekiz zata atıyye ihsan buyurulması Van vilayet-i âlîsinden İstanbul’a telgrafla iletilmiştir. Bunun üzerine bir irade-i seniyye çıkarıldığı da belirtilerek konunun uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.

²⁹² BOA. İ. HUS. 1322 Z 12.

Buhârî-i Şerîf'in okunması için halk tarafından resmi mercilere arzuhaller yazıldığı da görülen bir uygulamadır. Onlardan en ilginç olanı kısmen aktarılacak olursa şu şekildedir: “*Üç geceden beri yekdiğerini müteakip gördüğüm rüyalarda İstanbul şehrinin cevânibi erbaasında on beş gün zarfında tamam olmak şartıyla sülehadan birkaç vasıtasıyla yedi defa Buhârî-i Şerîf'in hatim olunması*”²⁹³ konulu Kerkük eşrafından Hacı Aziz imzalı ve 27 Rebiulevvel 1311 tarihli bir belge mevcuttur. Burada görüldüğü üzere arzuhal sahibi, *Buhârî-i Şerîf*'in İstanbul'un dört tarafında, on beş günde, yedi defa hatmedilmesinin üç gecedir gördüğü rüyalarda bir zât tarafından kendisine iletildiğini belirterek “*icra-yı îcâbıyla tasdik ve adem-i tasdiki re'yi emr-i âlîye minvaldir*” demektedir. Burada ilginç olan nokta *Buhârî-i Şerîf* okunması ile alakalı gördüğü rüyayı Kerkük eşrafından olan zatın bizzat arzuhalinde belirterek devletin bu konuda gerekeni yapmasını belirtmesidir.

Hicrî 1213, miladî olarak 1798 yılına tekabül eden 8786 numaralı aşağıya aynen aktarılan Hatt-ı Hümayun'da Buhârîhânlık geleneği ile alakalı Osmanlı dönemindeki anlayışları kavrayabileceğimiz önemli ipuçları bulunmaktadır. Bu dönem aynı zamanda Napolyon'un Mısır'a çıkarma yaptığı zamana denk düşmektedir. Osmanlı'nın askerî olarak artık mağlubiyetleri tatmaya başladığı ve sistemini sorgulamaya başladığı dönemlere denk düşen bu belgede bu zor günler tasvir edilmiş ve bu konuda sınımlanacak manevi tevessüller zikredilmiştir. III. Selim Han'ın saltanatı dönemi tarihli belge şu şekildedir:

*“Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü Veliyy'ün-nimetim Efendim
Pâdişâhım*

Gerek def'i şurûr-ı a'da ve muhâfaza-i bilâd ü inhâ ve gerek te'diye-i umûr-ı şettâ'da nusret ü tevfiik yalnız esbâb-ı zâhireye teşebbüs ile müyesser olmayup tevcihât-ı bâtniyye ve havâssı Kur'âniyye ve ehâdis-i Nebeviyye ve zebh-i kârâbîn ve tasdikât ü îfâ-yı merâsim müberrâta katî çok fâide ve te'sîrât olduğu ve bunlar câlib-i i'ânet rabb-i izzet olageldiği ve nîce sa'b olan umûr bu misillü rûhâniyyete teşebbüs ile karîn-i suhûlet olduğu bi't-tahrîr zâhir olan keyfiyâttan idiği ma'lâm-ı hümayunlarıdır. Bu husus hayliden beru çaker-i zamîr-i bendegânem olup icrâlarında te'sîr-i mücerred kutb-ı dâire-i İslâm olan

293

BOA. Y. PRK. AZJ. 27/75.

zât-ı şevketsimât-ı şâhânelerinin umur-ı irâdelerine manud olduğundan atebe-i aliyyelerine arz u inhâya vesîleci iken bugün erbâb-ı inzivâdan bir bendeleri nezd-i çâkerîye gelüp böyle vakitlerde Buhârî-i Şerîf kırâatinde çok fâide vardır. Sulehâdan birkaç nefer kırâatine muktedir zevâtın cem'iyile mansûriyet-i asâkir-i müslimîn ve makhûriyet-i a'da-yı müşrikîn için niyet-i hâlisa ile şu günlerde kırâat ettirmek vâcib oldu ihmal buyurulmasun. Bundan mâ'ada on aded kurban zebh ve her biri altmışar kıt'a olup cümlesi altı yüz kıt'a ider her kıt'ayı birer kuruş ile birer fakîre tevzi' ve bu vecihle on kurbân ve altı yüz kuruş. Yine niyet-i mezkûre ile tasdik olduğu halde kezâlik fâide-yi adîdesi derkâr bunu tarafınıza ifâdeye ma'nada me'mur oldum deyu ihbâr eyledi. Fî nefis'ül-emr kulları Enderun-ı Hümâyunda hazîne kethudâsı iken saray-ı hümâyun hocaları ve çend nefer zevât cem' ve Medîne-i Münevvere'den gelmiş Tayyibzâde dâîleriyle Buhârî-i Şerîf on günde kırâat ve tekâmül olunup ol-vakt envai' faide-i meşhûd olmuş idi. Şimdiki halde ise kırâatı farz mesâbesinde olmağla Semâhatlü Efendi dâîleri tarafından Saray-ı Hümâyun hocalarına ve Buhârî-i Şerîf kırâatine muktedir çend nefer zevâta tenbîhe ve hırka-i şerîfe-i surûr-ı enbiya aleyhi ve alâ âlihî ve ashâbihî ezkâ iltihâya hücre-i muattarasında ettirmek husûsu manûd-ı himmet-i şahaneleri idüğü ve zikr olunan on aded karâbîn ile altı yüz kuruşun tevzi'i ve tanzîmi irâde-i hümâyun buyurulur ise çâkerleri mu'temed âdem tayini ile tanzîm ettirilmeğe akdem edeceğim bundan mâada bir hâcet ve bir emr-i azîm ve ale'l-husûs def'i husûm ve nusret-i ale'l-a'dâ için yirmi beş bin âyet-el-kürsî kırâatının tesîri güneş gibi zâhir ve bazı tefâsîr ve esârede mesrûh ve bi't-tecrube bâhir olup kırâat edenler sulahâdan olmak ve bir mahalde bulunmakta te'sîr ziyâde idüğünde iştibâh olmayup bu dahi zât-ı hümâyunlarından sudûr-ı emre manûd olmağla irâde buyurulur ise zülüflüyân hocası sûfî Abdullah Efendi zâtında sulehâdan bir zât olmağla bu husus ona ihâle ve kırâat ideceklerin atıyyeleri ona i'tâ ve onun marifetiyle yirmi beş âdem tedârik ve binerden yirmi beş bin âyet'el-kürsî kırâat ettirilmesi mehâsin ve nîce faide-i müstelzim idüğü malûm-ı âlileri buyuruldukda fermân hazreti men-lehiil emrindir.”²⁹⁴

Burada belirtilen hususlar şunlardır: Devletin zor bir dönemde bulunduğu, bu zor dönemlerden kurtulmanın sadece zahirî sebeblere bağlı olmadığı, Kur'an ve

hadislere bağlılığın gösterilmesi ve kurbanlar kesilerek fakirlere sadakalar dağıtılmasının gerekliliği belirtilmiştir. Bunların Allah Teâlâ'nın yardımını celbettığı ve zorlukların kolaylıklara dönüştüğü söylenmiştir. Sâbıkan Enderun-ı Hümâyün Hazine Kethüdâsı olduğu belirtilen bir zât kendisine sulehadan bir zatın gelerek “*Böyle vakitlerde Buhârî-i Şerîf kırâatinde çok fâide vardır*” diyerek, bu zamanda bu işin vacib mertebesinde olduğunu söylediğini belirtmiştir. Bu durumun daha önce de Medine-i Münevvere’den gelmiş Tayyipzade Efendi ve birkaç hoca efendinin cem’iyle yapıldığı ve o zaman birçok faydanın görüldüğü belirtilmiş, şimdi ise Topkapı Sarayı’nda bulunan Hırka-i Şerîf Dairesi’nde birkaç zât marifetiyle on günde *Buhârî-i Şerîf* hatminin uygun olacağı söylenmiştir.

Buhârîhân Efendilerin hep bir arada bulunarak on günde *Buhârî* hatminin yapılacağı belirtilmesi bu konuda ipuçları sunmaktadır ve *Buhârî* hatminin bir araya gelen kişilerin sırayla okuması şeklinde yapıldığı görüşünü destekler mahiyettedir. Ayrıca on kurban kesilerek fakirlere dağıtılması ve altı yüz kuruşun tasdikinin uygun görüldüğü belirtilmiştir. *Buhârî* hatminin yanına bir de yirmi beş bin Ayet’el-Kürsî 25 kişi tarafından yine bir araya gelinerek biner adet okutulmasının ve bunlara atıyye verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Bu konuda Padişahın kendisinin kaleme aldığı Hattı Hümâyün’u şu şekildedir. Sadrazamın muhtemelen savaşta bulunmasına binaen hitap Sadaret Kaymakamı’nadır.

“*Kâimmakam Paşa*

Cenâb-ı Allah hazretleri kabûl eylesün pek münâsib. Efendi Dâîmize haber gönderesün Enderûn hocaları ve Galata saray hocalarına tenbîh eylesün ne gün münâsib ise gelüp kırâat eylesünler hırka-i şerîf odasında Sahih-i Buhârî var imiş. Gelüp kırâat eylesünler tahrîriniz üzere siz de o tarafta tanzîm veresiz.”²⁹⁵

Burada dikkat çeken bir husus Padişahın belirttiği, Hırka-i Şerîf odasında *Buhârî-i Şerîf*’in bulunduğuudur. Bu Osmanlı dönemindeki *Buhârî-i Şerîf*’e verilen kıymeti göstermesi açısından dikkat çekicidir. Kutsallığına binaen Osmanlı sarayında özel bir odada saklanan Hırka-i Şerîf’in yanına bir de *Buhârî-i Şerîf*’in konulmuş olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin en tepesindeki padişahın, en alt

²⁹⁵

HAT. 186/8786.

tabakadaki halka kadar herkesin gözünde *Buhârî-i Şerîf*'in özel bir yerinin olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda da *Buhârî-i Şerîf* hatimleri tertip edilegelmesinin garip karşılanacak bir durum olmadığı aşikârdır. Yapılan bu uygulamalar da *Buhârî-i Şerîf*'in bu kadar kıymet biçilen ve el üstünde tutulan bir kitap olduğunu ispat etmektedir.

B. Ordularda İstimdâd Niyetiyle

Osmanlı Devleti'nde *Buhârî-i Şerîf*'i okuma ve hatmetme geleneğinin devam ettirildiği en önemli kurumlardan bir tanesi de ordudur. Ordularda *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği, sıkıntı ve zor zamanlarda Kur'ân-ı Kerîm okunduğu gibi Kur'ân'dan sonra en sağlam kaynak olarak görülen kitabın hatmedilmesi şeklinde yapılagelmiştir. Zira savaş zamanlarında ordu ile birlikte *Buhârî-i Şerîf* okuyan kişilerin de sefere çıktıkları görülmektedir. Bunun için ordularda bu iş ile görevli özel şahıslar tayin edilmiştir. Ayrıca ordu hazinesinden kendilerine maaş tahsis edilmiş ve bu görevin devamlılığı sağlanmıştır.

Osmanlı Arşivi'nde ordularda *Buhârî-i Şerîf* kırâat edildiği ile alakalı birçok belge mevcuttur. Aşağıda zikredilecek olan belge donanmanın selameti için *Buhârî-i Şerîf* okunduğu ile alakalıdır. Ayrıca burada yine Peygamberimizin şemâilini anlatan hadisleri içeren Kadı İyaz'ın *Şifâ-i Şerîf* isimli kitabının tahrir ettirilmesi hususunda bir ibâre de mevcuttur. Hicri 1271 tarihli belge şu şekildedir:

*“Donanma-yı Hümâyun'un Selameti için Şifâ-i Şerîf tahrîri ve Buhârî-i Şerîf kırâatı cihetine mutasarrıf olan Şeyh İbrahim Efendi'nin vefatı cihetiyle hidmet-i mezkurenin kendüsüne tevcihi istid'asıyla Kastamonulu Seyyid Hafız Mehmed Vasfi Efendi'nin takdim eylediği müzekkire manzûr-ı âli meşihatpenâhîleri buyurulmak üzere leffen irsal kılınmış ve kendisinin âtifet-i aliyelerine şâyân olduğu haber verilmiş ve icra-yı îcâbı re'yi sami-i fetvâpenâhîlerine manût ve vâbeste bulunmuş olmağla ol-babda emr ü irade hazreti men-lehul emrindir.”*²⁹⁶

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti sefer esnalarında orduların muzafferiyeti için maddi sebeplere sarıldığı gibi birçok manevi tevessüle de sarılmıştır. *Buhârî-i Şerîf*

²⁹⁶

BOA. A. MKT. NZD. 146/98.

hatimleri bunların başında gelmektedir. Savaş zamanlarında öncelikle kutsal mekânlar olan Harem-i Şerîf ve Mescid-i Aksa gibi yerlerde Buhârî hatimleri icra edilmesi için emirler gönderilmiştir. Şüphesiz bunda hem okunan mekânların hem de okunan ehâdis-i nebeviyenin maneviyatına sığınılmıştır. Bu emirler öyle ki bilâd-ı Osmaniye'nin her tarafına gönderilmiş ve buralarda hatim meclisleri akd olunmuştur. Hatta bununla birlikte yine savaş zamanlarında mezkûr niyet-i halisa ile Ayet'el-Kürsîler, Kelime-i Tevhid ve Salâvât gibi evrâd ü ezkarın kırâat edilmesi de emir buyurulmuştur. H. 1201 tarihinde Edirne Bostancıbaşısı ve kadısına hitaben bir ferman yayımlandığı bu fermanla camilerde haftada iki gün *Buhârî-i Şerîf* kırâat ettirilerek askerinin zaferi ve düşmanın inhizâmı için dua ettirilmesi istendiği belirtilmiştir.²⁹⁷ 1203 tarihli aşağıdaki Edirne kadılığından gönderilen 'ilâm yine *Buhârî-i Şerîf* okuma ile ilgili bir emrin varlığına ve uygulandığına dairdir. İki sene sonra gönderilen bu 'ilâmın yukarıda zikredilen bu ferman üzerine mi yoksa başka bir emir üzerine mi gönderildiğini tam olarak kestirmek mümkün olmasa da aynı konuyu içerdiğini söylemek mümkündür.

“Der devlet-i Mekniyye-i arz u dâi kemine budur ki sefer-i hümayun esnalarında Haremeyn-i Şerifeyn ve Mescid-i Aksa ve sair buldan ve emsar ve emakin-i meşhurda elviye-i İslam'un mansuriyeti ve müşrikinin makhuriyeti sebat-ı halisasıyla vücuh-ı ulema-i akd-i meclis-i cem'iyyet ve hitemat-ı Buhârî-i Şerîfe'ye muvazebet eylemelerini havi evamir-i münîfe ısdar ve buldan-ı mezkûre'nin her birine tilavet-i Buhârî-i Şerîf ibtidar olunmaktan nâşî lillahi'l-hamd ve'l-menn asar-ı meşhud olmağla mahruse-i Edirne'de vaki' meabid-i latife'de müderrisin ve ulemayı cem' ve Buhârî-i Şerîf hatmine şuru' ve cevami' ve han-gah'ta leyali-i isneyn ve cumada meşayih-i turuku aliyeye yetmiş bin Kelime-i Tevhid terk eylememelerini ve külli leyl münasib olan bir mahalde selamet-i hal-i ibad-ı müslimin niyet-i halisasıyla berveche münadiye bin bir salât-ı münciye ve yine leyle-i cuma'da ve isneynde yirmi iki bin Ayet'el-kürsi kırâatına tanzim ve tesviye ale'l-devam nezârete akdem ve hayırlısıyla seferin hitamına değîn terk etmemeleri tenbih ve siz dahi nezâret eylemeniz babında bu dâîlerine ve nakib'ül-eşraf ve müderrisin ve ulema ve meşayih sufîyye vesair hitaben şeref sudur bulan emr-i âlîşân Mahruse-i Edirne Mahkemesi'ne vurud ve

297

BOA. C. MF. 154/7685.

ba'de't-tescil imtisâlen mahruse-i mezburda kâin müderrisin kaimmakam nakib'ul-eşraf ve meşayih-ı vazıyye ve sufiyye ve eimme ve huffaz bi-ecmaihim meclis-i şer'e davetlerinde feth ve kırâat mazmun-ı şerif-i cümleye ilan ve işâat olundukda seman ve taan merasiminiz ba'de'l-eda mahruse-i mezburda meabid-i latife'de el-yevm Buhârî-i Şerif kırâat olunup bir vecihle terk olunduğu olmayıp emr-i âlî vusulunde lizalik müderrisin ve Buhârî-i şerif hatmine şuru've cevami'i hân-kahta leyali-i isneyn ve cumada meşayih-i turuk-ı aliye yetmiş bin kelime-i tevhidi terk eylememeleri ve külli leyl münasib bir mahalde selamet-i hal-i ibâd-i müslimîn için bervech münâdiye bin bir salat-ı mün-ciye ve yine leyle-i Cuma ve isneynde yirmi iki bin ayet'el-kürsî tilavet ve sefer hitamına değin terk eylememeleri cümleye tenbih olunduğu evvelki vaki'ul-halde arz u ilam olundu.²⁹⁸

Yukarıda ifade edildiği üzere ordu seferde bulunduğundan dolayı seferin hitamına değin pazartesi ve cuma günlerinde Ayet'el-Kürsi ve Salavât gibi evrad ü ezkârın kırâat edilmesi hususunda emirler yayınlandığı belirtilmektedir. Yine bunlarla birlikte *Buhârî-i Şerîf*'in de hatmedilmesi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ulema, müderrisîn ve meşâyih-i sufiyye toplanıp bu emrin hepsine ilan edildiği emrin gereğinin de icrâ edildiği zikredilmiştir. Savaş zamanlarında yapılan bu *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin teberrüken okunduğu ve düşmanların yenilgiye uğramasının murad edildiği zikredilmiştir.

Yine ordu seferde olduğundan dolayı yayınlanan bir tamimde Maçın'de toplanıp Tuna'dan İbrâil tarafına geçmekte olan ordunun muzafferiyeti için *Buhârî-i Şerîf* hatimleri ve dualar edilmesi emir buyrulmuştur. Edirne Kadısı Abdülhamid Nafiz-zâde tarafından bu tamimin ulaştığını bildiren i'lam'da şöyle denilmektedir:

“Der devlet-i mekniyye-i arz u dâi kemine budur ki avn ü inayet hüdayı muayyen ve tevfiq hazreti nasıru'l-muvahhidîn ile düşman-ı dinden ahz ü intikam alınmak aksa-yı murad-ı hayret ve inayet hüsvâne olmaktan nâşi bu avanı nusret iktiranda Maçın'den Tuna'ya karşı İbrail tarafına ubûr olunup Fokşan ve sair tarafta olan düşman-ı din üzerine hucümü muhakkak olmağla bu vakitler amme-i mü'minin ve kaffe-i muvahhidin'in dergah kadı el-hacâta darb vücuh

298

BOA. C. AS. 963/41917.

diraat ve istid'a edecek zamanı olmağla işbu gaza-yı ğaravete mansuru avdet oluncaya deĝin izzet-i dini mübin için sebilü cihadda terk ve rahat idüp asakir-i İslam'ın fevz ü nusreti ve mufahhar Enbiya Muhammed Mustafa sallallahü teala aleyhi ve sellemin nübüvvetini inkar eden mania-din-i müşrikinin kahr u zellü nikbet zımnında ehali-i beldenin suğğar ve kubbarıyla ibtida belde-i Edirne'de va'ki musalli mahallinde ve saniyen ma'bed-i kadim olan cevamiî şerîfte ve ba'dehu herkes kendü semtlerinde olan cevamiî ve mesacidde evkat-ı hamsede hayır dua eylemelerini tenbihe mübaderet ve mükaddeman sadır olan emr-i şerif mu'cebince Buhârî-yi Şerif ve kelime-i münifi tevhid ve Ayet'el-kürsi ve Süre-yi Kevser tilavetleriyle cunud-ı müslimîne cuyûşu dua ile imdad-ı îânet eylemeleri babında bu dâülerine dergah-ı mualla kapucubaşlarından olup hala mahruse-i Edirne'de hadika-i hassa bostancıbaşısı mir-i muhterem el-Hac Ali bey kullarına hitaben şeref sudur bulan emr-i celilü'ş-şan tatar hazreti sadrazam yediyle mahruse-i Edirne mahkemesine vurudu ba'de't-tescil imtisalen mahruse-i mezburda kâin bi'l-cümle ulema-i kiram ve meşayih zevilhtiram eşrafü fuhham ve ehali-i bi ecmaihim meclis-i şer'e da'vet ve emr-i celilü'l-ünvan muvaceherinde kemali edeb ve nihayet hudu'u hicabe ile feth ve kırâat olundukda sem'an ve ta'an merasimine ba'de'l-eda evvelen meclisi şeriat-ı muhammedi'de desti duayı bendekane ale'l-umum dergah kalub İşbu bin ikiyüz dört senesi muharremi'nin gurre si pazarertes i günü bi'l-cümle ulema ve meşayih ve eşraf ve ehali kübbar ve suğğar mahruse-i mezburda namazgah ta'bir olunur musallaya saat birde duayı hayra çıkılmak üzre tenbih olunduğu bi'l-cümle cevami' ve mesacidlerin eimmelerine evkatı hamsede cemaatleriyle cevami' ve mesâcidlerde kelime-i münife-i tevhid ve ayet'el-kürsi ve süre-yi Kevser tilavetlerine tenbih olunduğu ve mukaddemen sadır olan emr-i ali mantuku üzre Buhârî-i Şerif bed' olunmuş olup işbu muharrem'ul-haramın onuncu günü mahruse-i mezburda ma'bed-i kadim ve müstecâb'üd-da've ve mecmu'un-nas Camii Atik-i şerifte hatm olunacak meclis-i âliyle galibiyet-i evliye-i din-i mübin-i ve makhuriyeti kefere-i müşrikin ve tezâvid-i ömr-i devlet padişahane ve muvaffakiyet vükela ve erkana ve ricalü saltanat-ı aliye-i şahane da'vâtına an samîmü'l-bâl muvazabet ve iştilgal eyledikleri ve yine camii şerif latif ma'bud kadimde Buhârî-yi Şerif'e mudavemet olunacağı evvelki vaki-i hâldir.²⁹⁹

Osmanlı Devleti'nin sefer hazırlıklarının manevi yönünü gördüğümüz bu belgelerde *Buhârî-i Şerîf*, yetmiş bin kelime-i tevhîd, bin bir Salavât ve cuma ve pazartesi günleri yirmi iki bin Ayete'l-Kürsî okunması konusunda emrin yayınlandığı zikredilmekte, bu emre binâen yukarıda dile getirilen hususların yerine getirildiği belirtilmektedir.

Yine ordunun sefere çıktığı zamanlarda yapılan uygulamayı gösteren aşağıdaki belgede de Bursa kadısı tarafından, Bursa'da *Buhârî-i Şerîf* okunduğu ve beş vakit namazdan sonra asâkir-i müslimînin mansûriyeti için dua edildiği belirtilmiştir. Seferin Rusya ile yapılan bir savaş zamanında olduğu anlaşılmaktadır.

“Moskof keferesi üzerine seferi hümâyun muhakkak olup bil-cümle asakir-i islam'ın cihad-ı gazaya azimet tedariklerinde oldukları aşikâr olmağla mansuriyet-i asâkir-i müslimin ve makhuriyet-i a'dâyı müşrikin için enfâs-ı kudsiye-i ehl-i derûndan istimdâd-ı umuru ma'neviye-yi müessere de sarf-ı ictihad lazım olduğunu müş'ir şerefzâr-i sudur eden emr-i şerîf-i âlişan Tatar merkum kullarıyla Bursa mahkemesine ledel-vurud bundan akdem sudur eden emr-i alişan vurûdundan beru icabet-i dua Câmii Kebir'de haftada iki gün Buhârî i Şerîf tedris olunup her meclisin hatmesinde ve evkat-ı hamsede âsâkir-i müsliminin mansuriyeti ve küffâr-ı hake-sârın makhuriyeti ve fuzuli-i ömr-i devlet pâdişâhî dâ'vâtına muvazebet üzere oldukların Bursa Kadısı bir kıta i'lamında tebeyyün eder.”³⁰⁰

Savaş zamanlarında *Buhârî-i Şerîf* okunması için vilayetlere emirler gönderilmekle birlikte bu iş için ordularda görevliler de bulundurulmuştur. Aşağıdaki belgede Konya ulemasından yedi kişiye ordu kadısı ve Buhârîhân olan müderris marifetiyle *Buhârî-i Şerîf* okutturulması ve atıyyelerinin Ordu-yu Hümâyun hazinesinden verilmesi hususu bugünkü anlamda maliye bakanı olan defterdâra bildirilmiştir.

“İzzetlü Defterdâr Efendi

Ordu-yu Hümâyun Kadısı faziletlü efendi hazretleri ve Buhârîhân müderris Efendi marifetiyle Buhârî-i Şerîf kırâatına tayin olunan Konya

³⁰⁰

BOA. C. AS. 1200/53686.

ulemasından yedi nefer efendilerin beherine ellişer kuruştan üç yüz elli kuruş atıyye-i seniyyenin Ordu-yu Hümayun hazinesinden i'tâsı hususuna himmet eylesüz deyü buyruldu. Fi 23 Ra 1247.

Mucebince şurût-ı muhasebeye kaydı ile tezkiresi verile.”³⁰¹

Yine orduda *Buhârî-i Şerîf* okumak için görevli tayin edildiğini belirten aşağıda aktarılan belge de bu konu ile alakalıdır. 20147 numarada kayıtlı 29 Zilhicce 1247 tarihli Hatt-ı Hümayun'da orduda *Buhârî-i Şerîf* okuma görevi için Anadolu ordusu Serdâr-ı Ekremi Hüseyin Paşa'nın tezkeresinde bu görevi Ordu Kadısı Musa Efendi'nin Haleb'e kadar üstlenmesinin uygun olacağı bildirilmiştir. Bu tezkere şu şekildedir:

“Devletlü atufetlü ru'fetlü müriyetlü veliyyü'l-himem Sultanum hazretleri

Ordu-yu Hümayun nusret-i makrun-ı şahanede teyemmünen ve teberriken Buhârî-i Şerîf kırâat etmek üzere ulemadan bir zatın me'mur buyurulması süi senâverî'den iltimas kılındığına binaen ol babda sâniha-i pira-i sunuh ve sudur buyurulan irade-i seniyye hazreti zıllullahi mucibince keyfiyeti cânib-i cenâbı Fetvapenahi ifade buyurulmuş ise de kitâb-ı Şerîf-i mezkûru kemâ hiye hakkuha kırâat edecek bir zatın nedretine ve ordu-yu hümayun kadısı faziletli Musa Efendi Hazretleri dâîlerinin Kitâb-ı Şerîf-i mezkûru layıkıyla kırâate müktedir olduklarına binaen buradan Halebe kadar kendileri kırâat etmek ve bi avni teâlâ varıldığına süi senaveri'den bir münasip ihalesiyle yine kendileri nezâret etmek Şeyhu'l-İslam Efendi hazretleri taraflarından bi't-tensib efendi-yi Müşarun ileyh hazretlerine ifade ve tenbih olunmuş ve onlar dahi hizmet-i celile-i mezkureyi canlarına minnet bilmiş olduğundan bahisle ol-vecihle muktedir bir zatın Ordu-yu Hümayun hazinesinden mahiye ve sairesi tanzim olmak üzere Arabistan'dan tedarik ve me'mur kılınması lazım geleceği hususuna dair irsal buyurulan tezkire-i behiyyeleri meal-i münifi ma'lumu senâverî olup tıpk-ı iş'âr-ı Âlileri vecihle hizmet-i celile-i mezkûre'nin şimdilik efendi-yi müşarun ileyh hazretlerine ihalesi pek münasip olacağından ol-vecihle icra-yı muktezasına himem-i seniyyeleri derkâr buyurulmak manzur-ı re'yi âlileridir.”³⁰²

³⁰¹ BOA. C. EV. 116/5798.

³⁰² BOA. HAT. 363/20147.

Miladi olarak 30 Mayıs 1832 yani II. Mahmud dönemine döneminde denk gelen bu belgede Anadolu ordusunun Halep tarafına doğru ilerleyeceği bildirilmiştir. Tarihî olarak baktığımızda II. Mahmud'un Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile giriştiği mücadele bu yıllara rastlamaktadır. Hatta 7 ay sonra Osmanlı ordusu Konya'da Mısır kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılmış ve Kütahya'ya kadar ilerlemişlerdir.

Bu tezkere hulasa edilerek Padişah Sultan II. Mahmud'a sunulmuştur. Hulasa kısmen aktarırsa şu şekildedir.

“Ordu-yu Hümayunlarında Buhârî-i Şerif kırâatı için muktezayı irade-yi seniyye-i şahaneleri vecihle bi-sanâ'ı-i ilmiye erbabından birinin tedariki memuriyeti hususu Semâhatlu Şeyhu'l-İslam Efendi hazretleri dâîleriyle lede'l-muhabere Kitab-ı Şerîf-i mezkûrun kema hiye hakkuha kırâatine muktedir eshab-ı ehliyetin nedretine ve müşarun ileyh Kudsi Efendi Dâîleri meleke-i ulum-ı âliye'ye malik olarak bila sehv ve hata kırâata kudreti cihetleri şimdilik anın kırâati taraf-ı Fetvapenahi'den usul-i muharrere kırâatı hususu kendisine ifade ve tenbih olunmuş Musa Efendi dâîleri her nasıl olsa kendisi dâima Buhârî-i Şerif kırâatından hâli olmayacağı cihetle bu hizmet celileyi ber-vechi hasbî ederek inşallahü teâlâ Arabistan'da bir ehliyetli zat tedârikinde müstekillen ta'yin ol-vakt Ordu-yu Hümayunları hazînesinden münasibi vecihle mahiye ve sâiresi dahi tanzîm ve tahsîs olunması lazım geleceğini bi'l-irâd ol-suretle karar verilmiş ve bu vecihle icrasını Serdâr-ı Ekremleri müşarun ileyh bendeleri dahi tensîb eylemiş.”³⁰³

Bu hulasa üzerine padişahın bizzat kaleme aldığı hatt-ı hümayun'da şöyle denilmektedir:

“Serdâr-ı Ekremimiz müşarun ileyh'in işbu tezkiresi manzuru Hümayunum olmuştur. Bu vecihle şimdilik Musa Efendi dâimizün kırâat eylemesi ve belde-i Arabistan'da liyâkatli bir zât tedarikinde tayin ve münasib miktar-ı mahiye tahsis kılınması münasip olacağından ol-vecihle icrasına ibtidar olunsun.”³⁰⁴

Bu hatt-ı hümayunda zikredildiğine göre Osmanlı Devleti savaşa çıkacağı zaman nasıl camilerde ve tekkelerde *Buhârî-i Şerif* okunuyor ise bizzat orduda da

³⁰³ BOA. HAT. 363/20147.

³⁰⁴ BOA. HAT. 363/20147.

görevli kişiler tarafından *Buhârî-i Şerîf* kırâat edilmekteydi. Dua niyetiyle okunan ve yapılan hatimlerin liyâkatli kişiler tarafından da icrâ edilmesi bu konuda dikkat edilen en önemli husustur. Burada da görüldüğü üzere orduda bulunan kadı efendinin bu görevi liyâkatli bir zât temin edilene kadar îfâ etmesi konuya verilen ehemmiyeti göstermektedir. Devletin en tepesindeki kişinin ordu savaşa çıktığında ordu ile ilgili verdiği ve kendi eli ile yazdığı bir kararda *Buhârî-i Şerîf*'i kimin nereye kadar okuyacağını yazmış olması Osmanlı Devleti'nin *Buhârî-i Şerîf* e ne kadar değer atfettiğinin en büyük göstergesidir.

1247 tarihli bu belgede Musa Efendi'nin Ordu Kadısı olduğu belirtilmiştir. 1224 tarihli başka bir belgede ise orduda Buhârîhân olan Musa Efendi'den bahsedilmiştir.³⁰⁵ Ayrıca bu belgede “Buhârîhân-ı evvel, sâni ve sâlis efendilere araba, hayvanat, çadır, ekmek ve arpa gibi bazı ihtiyaçların ne kadar verileceğinin belirlenip Başmuhasebeye kaydı emir buyrulmuştur.

Buhârî-i Şerîf okuma ve hatmetme geleneği şahısların inisiyatifine bırakılmamış bizzat devlet tarafından organize ve kontrol edilmiştir. Bu işi yapacak olan zevâtın liyakat sahibi olması, üzerinde durulan en önemli konulardan biridir. Muhakkak ki görev verildiği zaman *Buhârî-i Şerîf*'i okuyacak bir çok kişi mevcuttur. Ama bu iş için liyâkat sahibini bulma işini de devlet üzerine almıştır.

1239 hicri, 1823 miladi tarihli II. Mahmud dönemine rastlayan aşağıdaki hatt-ı hümayunda da yine asâkir-i muvahhidînin nusreti için hem Buhârî hem de *Şifâ-i Şerîf* kırâatinin Yenişehir ordusunda icra olunacağı belirtilmiştir. Bu iş için özellikle “mücerrebü't-tesir” yani tesiri önceden denenmiş ve gerçekleşmiş olduğunun belirtilmesi de bu konuda toplumda oluşan kanaati izhar etmesi açısından önem arz etmektedir.

*“Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü veliyy'ün-ni'metim Efendim
Pâdişâhım*

*Öteden beru ordularda asâkîr-i muvahhidînin nusret ve selâmetleri için
Buhârî-i Şerîf ve Şifâ-i Şerîf kırâati mücerrebü't-te'sîr havâs-ı celîleden
olduğuna binâen inşâallah-ı Teâla bu sene-i mübârekeke fevz u nusret-i asâkir-i*

305

BOA. C. AS. 20098.

müslimîn ve dergah-ı hazreti hayru'n-nâsirînden istid'a-yı feth-i mübîn zımnında Yenişehir ordusunda dahi kırâati hususu mukaddem ve muahhar hâk-i-pây-ı humâyun-ı şâhânelerine ru-meal-i âcizânemde şifâhen emr ü fermân-ı hilâfetpenâhileri buyurulmuş olmağla sâbıkları kayd ü kaleminden beyaz üzerine ihrâc ettirilerek Semâhatlü Şeyh'ül-islâm Efendi dâîlerine irsâl olunmuş ve onlar dahi müderrisînden Buhârî-i Şerîf kırâati için başka ve Şifâ-i Şerîf kırâati için başka iki nefer Efendiler dâîlerini bi'l-intihâb biner kuruş harcırah ve ikişer yüz kuruş mâhiye verilmek üzere esâmîlerini mübeyyin bir kıt'a pusulasını Bâb-ı Âlîlerine göndermiş olmağla manzûr-ı hümayun-ı şâhâneleri buyurulmak için arz ü takdîm olduğu ve mûma-ileyhimâ dâîlerinin tayin ve irsalleri muvâfık irâde-i seniyye-i mülûkâneleri buyurulur ise iktizâ iden harcırah ve mâhiyelerinin ve sâbıkına tatbîkan lâzım gelen ta'yînâtlarının tanzîmi husûsu Defterdâr Efendi kullarına havâle olunacağı rehîn-i ilm ü âlîleri buyuruldukda emr ü fermân Şevketlü Kerâmetlü Mehâbetlü Kudretlü Veliyy'ün-Ni'metim Efendim Pâdişâhum Hazretlerindedir."³⁰⁶

Burada işleyen bürokrasi şu şekildedir: Yenişehir ordusu tarafından orduda Buhârî ve Şifâ-i Şerîf okuyacak hocaefendilerin tayin olunması isteği Bâb-ı Âlî'ye iletilmiş Bâb-ı Âlî de konuyu şeyhülislama havale etmiştir. Şeyhülislam tarafından iki kişinin isimleri ve onlara biner kuruş harcırahla ikişer yüz kuruş maaş i'tâ buyurulması Bâbîâlî'ye iletilmiştir. Sadrazam tarafından padişaha bildirilen konu padişahın hattı ile karara bağlanmış tayinatlara onay verilmiş ve giderlerinin tanzimi defterdâra havale edilerek sonuca bağlanmıştır.

II. Mahmud'un el yazısıyla olan hattı şu şekildedir.

"Benim vezirim

İşbu takrîrîn ve Efendi Dâîmizin gönderdiği pusula ve kaleminden mahrec kağıt manzûr-ı hümayunum olmuştur. Pusulada muharrer Efendi-i mûmâ-ileyhin tayin ve irsâli ve iktizâ eden harcırah ve mâhiyeleri ve sâbıkına tatbîken lâzım gelen ta'yînâtlarının tanzîmi Defterdâra havâle olunarak icrâsına ibtidâr oluna."³⁰⁷

³⁰⁶ BOA. HAT. 888/39244.

³⁰⁷ BOA. HAT. 888/39244.

Bu takrîr üzerine Sultan II. Mahmud konuyu uygun gördüğünü belirterek defterdar tarafından harcırah ve tayinatlarının öncekilere tatbiken icrası hakkında emir buyurmuşlardır.

Osmanlı Arşivi Cevdet tasnifinde kayıtlı bir belgede de Rusya ile savaş açılmasına binaen *Buhârî-i Şerîf* kırâat edilmesi ile alakalı bilgiler verilmiştir. Vidin vilayetinden Berkofça Kaymakamlığına Hakkı imzasıyla gönderilen 1293 tarihli telgraf şu şekildedir:

“Rusya ile harb ilan olunduğu cihetle def’i sâil-i a’da için tedârîki azîmiye teşebbüs olunduğu gibi da’vât-ı hayriye’de olan te’sîrât-ı ma’neviye dahi mansus olduğundan velî-ni’met bi-minnetimiz padişahımız hazretlerinin cunûd-ı nusret-i mevûd-ı şahane bi’l-cümle cuyûş-ı zafer-i me’nûs-ı İslamiyyenin nusret ve selameti ve düşmanlarımızın kahru için burada devam olunduğu gibi her tarafta hulûs-i niyet ve sadaka ve taviyyet ile ulemâ-i bilad ictimâ ederek her gün kırâat-ı azîmü’ş-şân ve *Buhârî* ve *Şifâ-i Şerîf* ve meşâyih dahi tesbih ve tehlil ve cem’iyyât-ı mekâyin hocaları dahi ezan vaktinde bir sure-i fatiha ve salât-ı tünciye tilavetle cenab-ı hakka tazarru’ ve niyaz olunması ve ehemmiyetle riâyet olunması”³⁰⁸ tenbih edilmiştir.

Konumuzla alakalı olarak kısmen aktarılan bu belgede de görülmektedir ki Osmanlı Devleti savaş ilan edildiği veya düşmanın saldırısının vaki olduğu zamanlarda maddi teşebbüslerin yanında manevi teşebbüslere de sarılmıştır. Tarihinden de anlaşılacağı üzere Rusya ile yapılan ve 93 Harbi diye nitelendirilen savaşta da Osmanlı Devleti’nde *Buhârî-i Şerîf* in yanında *Şifâ-i Şerîf* okunması için de emirler gönderilmiştir.

Bu uygulamalarla alakalı olarak Mücteba Uğur şöyle söylemektedir: “Diğer taraftan kıtlık, zelzele, harp, salgın hastalık gibi kötü ve zor günlerde *Sahîh-i Buhârî* hatimleri okumak öteden beri Türkler arasında adet olmuştur.”³⁰⁹ Yukarıda zikredilen arşiv kayıtları da bu âdeti kanıtlamaya yetecek malumatı sunmaktadır.

³⁰⁸ BOA. C. HR. 44/2162.

³⁰⁹ Uğur, Mücteba, *Buhârî*, s. 69.

C. TBMM'nin Açılışı Sebebiyle

Önemli zamanlarda ve olaylarda bilhassa sıkıntılı anlarda *Buhârî-i Şerîf* okunması ile ilgili en çok duyulan konu TBMM'nin açılmasından önce bu hatimlerin yapıldığı ile ilgilidir. Ankara'da meclis açılmadan önce *Buhârî-i Şerîf* hatimleri tertip edilmesi için çok ivedi yazısıyla bütün vilayetlere, bağımsız livalara, müdafaa-i hukuk heyeti merkezlerine, belediye riyasetlerine gönderilen tamim'de şöyle denilmektedir.

“Bimennih'il-kerim Nisan'ın 23'ncü Cuma günü, Cuma Namazını müteakip Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

Vatanın istiklali, yüce hilafet ve saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati vazifeleri yapacak olan Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü Cuma'ya tesadüf ettirmekle, anılan günün mübarekliğinden istifade ve bütün değerli mebusların hazır bulunmaları ile Hacı Bayram Veli Camii Şerifi'nde Cuma namazı kılınarak Kur'an'ın ve namazın nurlarından feyz alınacaktır. Namazdan sonra lihye-i saadet ve Sancak-ı Şerif taşınarak Daire-i mahsusa'ya gidilecektir. Daire-i mahsusa'ya dâhil olunmazdan evvel bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu merasimde Camii Şerif'ten başlayarak Daire-i mahsusa'ya kadar Kolordu Komutanlığı'nca askeri kıtalarla özel tertibat alınacaktır.

Anılan günün kutsiyetinin teyidi için bugünden itibaren vilayet merkezinde Vali Beyefendi Hazretleri'nin tertibiyle hatim ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve hatm-i Şerif'in son aksamı teberrüken Cuma günü namazdan sonra Daire-i mahsusa önünde tamamlanacaktır.

Mukaddes ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı suretle bugünden itibaren Buhârî ve hutemât-ı şerife okunmasına başlanarak Cuma günü ezandan önce minarelerde salavâtı şerife okunacak ve hutbe esnasında hilafetmeabımız, padişahımız efendimiz hazretlerinin namı name-i hümmâyunu zikredilirken, zâtı şevketsimatı padişahîlerinin ve memâlik-i şahaneleriyle bütün tebaa-i mülikânelerinin bir an evvel kurtuluşa ve saâdete nail olmaları duası ilaveten okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce hilafet ve saltanat makamının ve bütün vatan kısımlarının kurtuluşu maksadıyla vuku bulan milli mesainin ehemmiyet ve kutsiyeti ve milletin her bir ferdinin

kendi vekillerinden meydana gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin vereceği vatani vazifeleri yapmaya mecburiyeti hakkında vaazlar verilecektir. Ondan sonra halife ve padişahımızın din ve devletimizin vatan ve milletimizin kurtuluşu, selameti ve istiklali için dua edilecektir. Bu dini ve vatani merasim yapıldıktan ve camilerden çıktıktan sonra, Osmanlı beldelerinin her tarafında, hükümet makamına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmi tebrikler icra edilecektir. Her tarafta Cuma namazından evvel münasip şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır.

İşbu tebliğin hemen yayınlanması ve tamimi için her vasıtaya müracaat olunacak ve süratle en ücra köylere, en küçük askeri katalara, memleketin bütün teşkilat ve müesseselerine ulaştırılması temin edilecektir. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan mahallerde basılacak ve çoğaltılacak ve ücretsiz dağıtılacaktır.

Cenab-ı Hak'tan tam muvaffakiyet niyaz olunur.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal"³¹⁰

Meclis açılmadan önce *Buhârî-i Şerîf* okunması da göstermektedir ki Osmanlı toplumunda *Buhârî* okuma geleneği çok yaygın olarak devam ettirilen bir uygulamaydı. Zira Bütün vilayetlere gönderilen bu tamimde de *Buhârî* hatimlerinin icra edilmesi emir buyurulmuştur. Bu hatimlerden sonra milli mücadelenin başarıya ulaşması için dua edilmesi verilen emirler arasındadır. Milli mücadelenin temelinde böyle bir uygulamanın olması vatan savunmasında nelerin etkin olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında maneviyat açısından bu gibi faktörlerin bulunması, kayda değer bir husustur.

Günümüzde nadirattan olan *Buhârî* dersleri ve unutulmaya yüz tutmuş *Buhârî* hatimleri, bu vatanın yeniden kurulmasında milletin manevi yönden ayakta kalmasını sağlayan bir unsur olması açısından unutulmaması gereken bir konudur. Bu nedenledir ki Cumhuriyet neslinin bu uygulamalardan haberdar olması hayati önemi haiz bir konudur. Aksi halde kendisine ve toplumuna yabancılaşmış, ecdadının

³¹⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, VII, 344-345.

hayatlarında önemli bir yer tutan bir uygulamayı garipseyen nesillerin ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Mücteba Uğur'un belirttiğine göre aynı şey Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce de yapılmış, Mustafa Kemal'in emriyle Libyalı Şeyh Ahmed es-Sunûsi tarafından *Buhârî-i Şerîf* hatmi yapılmıştır.³¹¹

---

³¹¹ Uğur, Mücteba, *Buhârî*, s. 70.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde camilerde, kütüphanelerde, sarayın bazı bölümlerinde, Bâb-ı Meşihatte, türbelerde, medreselerde, tekkelerde, İstanbul'dan Bursa'ya Şam-ı Şerîf'ten Kahire'ye, Halep'ten Bağdat'a, Manisa'dan İzmir'e, Sivas'tan Van'a Kerkük'ten Musul'a, Mekke ve Medine başta olmak üzere kutsal mekânlarda Mescîd-i Aksa'da, ordu hareket ettiği zaman muhtelif vilayetlerde, hassaten orduda bulunan Buhârîhânlar marifetiyle, karşılaşılan hastalık, savaş gibi sıkıntılı zamanlarda *Buhârî Şerîf* tedris ve hatim geleneği yüzyıllar boyunca devam etmiştir. *Buhârî* okuyan Buhârîhânlara geçimlerini sağlamaları için maaş tahsis edilmiş, bu görev vakıflardan tevcih edilerek görevin aksamadan yürütülmesi sağlanmıştır.

Şüphesiz *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğinin yürütülmesi işi dersiâm efendilerin gayretleriyle olagelmıştır. Medreseden mezun olmuş bu hocaefendiler ruûs alarak Buhârîhân olmaya hak kazanmışlardır. Buhârîhânlar, vakıflardan tevcih edilen bu görevi devletin verdiği bir beratla îfâ edegelmişlerdir. Bu geleneğin yürütülmesi işini de devlet kontrolüne almış, atamaları bizzat yapmış ve atadığı bu kişilere de maaş tahsis etmiştir. Görülebildiği kadarı ile uygulama, ulemânın bu göreve tâlib olması ve bunu bir arzuhalle devlete iletmesi şeklinde ve vakfiyelerde şart koşulduğu üzere vakıf mütevellileri marifetiyle işlemiş, uygun görülen kişilere bu görev tercih edilmiştir. Atamalarda genellikle ehliyet dikkat edilmiş bu konuda gereken hassasiyet gösterilmiştir. Bu görevin tevcihinde iki unsur görülmektedir ki onlar da, ehliyet ve maliyet unsurudur. Aktarılan belgelerde de görüleceği üzere bu işin maliyeti göz önünde bulundurularak ehliyet sahibi kimselere tevcih yapılmıştır.

Hırka-i Şerîf Camii, *Buhârî-i Şerîf* okunan camiler arasında birinci sırayı teşkil etmektedir. Daha sonra yine İstanbul'da, Ayasofya, Süleymâniye ve Fatih Camii gibi selâtin camilerde *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği yaygınlık kazanmıştır. İstanbul'dan sonra Bursa da Osmanlı padişahların türbelerinde olmak üzere bu geleneğin yaygın olarak görüldüğü bir diğer şehirdir. Hırka-i Şerîf Camii gibi Bursa'da padişahların türbelerinde tertip edilen *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin son meclisi devlet erkânının katılımıyla gerçekleşmiş ve bir merâsim düzenlenmiştir. Bu da genellikle Berât Kandili ve Kadir Gecesi gibi kutsal zamanlara denk getirilmiştir.

Şam, Haleb, Mısır ve Kerkük gibi şehirlerde de *Buhârî-i Şerîf* hatmi yapılagelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu konuda ki hassasiyetinin farkında olan ulemâ *Buhârî-i Şerîf* hatmi îfâ ettiklerini belirterek Devlet'ten maaş tahsisi istekleri burada en çok görülen uygulamalardandır.

Osmanlı toplumunda *Buhârî* hatimlerinin yapılmasını kuru kuruya anlamadan okumak diyerek eleştirmek önyargılı bir hükümdür. Bu kadar yaygın olan bir uygulamanın toplumda bir yansıması olmadığını söylemek sosyal gerçekleri göz ardı etmenin getirdiği bir ön kabuldür. Camiye, türbeye, kütüphaneye vs. yerlere giden bir insanın “انما الاعمال بالنيات” diye başlayan *Buhârî-i Şerîf*'in ders şeklinde okunmasından hiçbir şey kazanmayacağını düşünmek yanlış bir düşünce olsa gerektir. Osmanlı'da *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği ders ve hatim şeklinde uygulama imkânı bulmuştur. Ders olarak medreselerde okutulmasının yanı sıra camilerde de hocanın meclisinde bulunanlara okuması şeklinde îfâ edilmiştir. Ayrıca bu geleneğin hatim olarak okunmasının bile topluma bir getirisinin olduğunu düşünmek gerekmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerinde Babanzade Ahmed Naim Efendi'nin Sebilürreşad dergisinde her sayıda genellikle *Buhârî-i Şerîf*'ten olmak üzere hadis kitaplarının genelinden birkaç hadisi tercüme faaliyeti de Buhârîhânlık görevinin şekil değiştirmiş halidir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Ahmed Naim Efendi tarafından yapılan *Buhârî-i Şerîf* tercümesinin temelinde de Osmanlı'daki *Buhârî-i Şerîf* hatim ve ders geleneğinin olduğu şüphesizdir. Bu kadar çok okunan, yaygınlık kazanan ve padişah himmetiyle tab' ettirilen bir kitabın tercüme işi de kaçınılmazdır. Bu mühim görevi Osmanlı'daki birikimi de alarak bize yansıtan kişi Ahmed Naim Efendi olmuştur.

Osmanlı toplumunu, devletin işleyiş mekanizmasını, ulemanın toplumda ve devlet nazarındaki durumunu, bu uzun zaman dilimindeki ilmi yapıyı ve halkın islami yaşantısını göz önünde bulundurmadan, bugün bir şekilde inkıtaya uğramış olan Buhârîhânlık gibi bir geleneği tam olarak anlamak mümkün görünmemektedir. En azından bu konular hakkında serdedilen menfi sözleri önyargılı bir tutum olarak değerlendirmek daha doğru olsa gerektir. Hadis usulünde inkıta'nın bir cerh sebebi olduğu ele alınacak olursa, bu gibi inkıtaya uğramış geleneğimizin öncelikle sağlam senedlerinin bulunmasıyla ortaya çıkarılması kayda geçirilmesi ve yaşatılması ilim

varislerinin görevlerinden en mühim olanı olarak kabul edilmelidir. Bundan bir asır önce toplumda yoğun bir şekilde görülen Buhârîhânlık geleneğinin hatta Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temellerinin atılmasında bile görülen bu uygulamanın bugün unutulmuş olması, anlamsız gelmesi ve garipsenmesi nasıl bir kırılma yaşadığımızı göstermesi açısından ibretamizdir. Belki de Osmanlı düşüncesini anlamak ve ilmi geleneğimizi tespit etmek her şeyden önce bu kırılmayı kabul edip sonuçlarını tespit ederek işe başlamayı gerektirmektedir.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer konu da niçin *Buhârî-i Şerîf* hatimlerinin icra edildiğidir. Burada söylenilebilecek sebeplerden bir tanesi de *Buhârî-i Şerîf* in bu konuma ulema tarafından kendisine gösterilen ihtimamın topluma ve toplumun başında bulunan devlet adamlarına yansması olarak nitelendirilebilir.

Başta ordularda olmak üzere kıtlık, hastalık, düşman istilası gibi zor zamanlarda maddî ve mânevî sıkıntılardan kurtulmak için okunan, cami ve türbe gibi mekânlarda da görülen *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneği, peygambere ve onun sünnet-i seniyyesine bağlılığın bir ifadesi olsa gerektir. Peygambere bağlı, onun getirdiği dini yeryüzünde ikame etmek için çalışan ümmetinin mağlup olmaması için yapılan bir dua niyetiyle *Buhârî-i Şerîf* hatimleri tertip edilmiştir. Bunu Resul-i Ekrem'in getirdiği bu dinin kıyamete dek sermediyeti için çalışan, sünnet-i seniyyeye ittiba' eden ümmetinin, mağlubiyet görmemesi için teberrüken yapılan hatimler olarak görmek mümkündür.

Buhârî-i Şerîf okuma geleneğine eleştirel gözle de bakmak mümkündür. Fakat tertip edilen bu hatimleri bir gaye olarak değil de toplumda sünnet-i seniyyeye bağlılık özelde *Buhârî-i Şerîf* e gösterilen ihtimamın bir neticesi olarak görmek daha doğru olsa gerektir. Osmanlı toplumunun, peygamberin hayatıyla irtibatının sağlamlığı konusunda fikir veren bu uygulamayı, anlaşılmadan tekrar edilen bir okuma olarak görmek yerine; toplumda zaten var olan, insanların hayatında varoluşsal olarak olmazsa olmazı olan sünnete bağlılığın artık hatim şeklinde bile insanların hayatına girdiğinin düşünülmesi hiçte göz ardı edilmeyecek bir durumdur.

Şöyle bir fikir yürütme yapılacak olursa konu biraz daha vuzuha kavuşabilir. Osmanlı toplumunun hayatından sünnet ve hadisler kaldırılacak olursa acaba geriye

ne kalır. Bu soruya ehli insaf tarafından verilecek kapsamlı bir cevap *Buhârî-i Şerîf* okuma geleneğinin ne anlama geldiğini anlamada önemli bir yer teşkil edecektir. Günlük yaşantısından, camiye gidiş gelişlerinden, iktisâdî yapısına kadar, bireysel yaşantı bir kenara bırakılarak düşünülür, sosyal hayattaki yaşantı göz önüne alınırsa Osmanlı toplumunu ayakta tutan dinamiklerin sünnetin içindeki uygulamalar olduğu gözlemlenebilir. Bunun doğal sonucu olarak da bu gibi hatim geleneğinin oluştuğunu söylemek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

- A'ZAMÎ, M. Mustafa, "Buhârî, Muhammed b. İsmail", *DİA*, VI, 368.
- AKÜN, Ömer Faruk, "İbnülemin Mahmud Kemal", *DİA*, XXI, 250.
- AKYILDIZ, Ali, "Mâbeyn-i Hümâyun", *DİA*, XXVII, 283-286.
- ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, Medrese Yayınevi, İstanbul, 1980.
- BALTACI, Cahit, *XV.- XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan matbaası, İstanbul, 1976.
- "Osmanlı Eğitim Sistemi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, yay. yön. Bekir Şahin, İz Yay. İstanbul, 1996.
- BROCKELMAN, Carl, *Geshichte der Literatur Supplementband*, Leiden, 1937.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dârü't-Tıbaati'l-Âmire, İstanbul, 1315.
- ÇAKIN, Kamil, "Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci", *İslami Araştırmalar*, c. 10, Ankara, 1997.
- ÇELEBİ, İlyas-İPŞİRLİ, Mehmet, "Hasan Fehmi Efendi", *DİA*, XVI, 320-323.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004.
- el-HALİLÎ, Ebû Ya'la el-Halîl b. Abdullah b. Ahmed, *el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâi'l-hadîs*, (thk. Muhammed Sa'îd b. 'Amr İdris), Mektebetü'r-Rüşd, 1989, Riyad.
- el-MARDİNÎ, Ebû'l-Ula, *Huzur Dersleri*, (yay. haz. İsmet Sungurbey) İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1966.
- EBÛ Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, Çağrı yay., İstanbul, 1992.
- ER, Hamit, *Medreseden Mektebe Geçiş Sürecinde Darul Hilafe Medreseleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.
- EREN, Mehmet, *Buhârî'nin Sahîhi ve Hocaları*, Nükte Kitap, Konya, 2003.

- ERÜNSAL, İsmail E, *Türk Kütüphaneleri Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1988.
- FINDIKLILI Şemdanizade Süleyman Efendi, *Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi*, 1193/1779; (haz. M. Münir Aktepe) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay, İstanbul, 1976.
- GÖZÜTOK, Şakir, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi*, Fecr, Ankara, 2002.
- GÜL, Ahmet, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l-Hadislerin Yeri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.
- HASAN Fehmi Efendi, "Duâ-i Hatm-i Buhârî", *Mecmuatü'r-Resâil*, İstanbul, 1285.
- HIZLI, Mefail, *Bursa Medreselerinde Eğitim Öğretim*, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa, 1997.
- HÜLAGU, M. Metin, *Sultan II. Abdülhamîd'in Sürgün Günleri*, Pan yay. İstanbul, 2003.
- IRMAK, Yunus, *III. Mustafa Ruznâmesi*, MÜSBE. Yeniçağ Tarihi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İBN 'ADİYY, Ebû Ahmed Abdullah, el-Cürcânî, *Esâmî men ravâ anhum Muhammed b. İsmail el-Buhârî* (thk. 'Âmir Hasan Sabrî), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut,1994.
- İBN BEŞKÜVAL, Ebü'l-Kasım Halef b. Abdilmelik el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî, *Kitâbu's-Sıla fî Tarihi Eimmeti'l Endülüs*, (nşr. İzzet el-Attar el-Hüseyni), Dâru'l-Mısriyye li't-Te'lif, ve't-Terceme, Kahire, 1955.
- İBN HACER, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed el-Askalânî (thk. Saîd b. Abdurrahman Mûsâ Kazakî), *Tağlîkü't-ta'lik 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1985.
- *Tehzibü't-tehzib*, Dâru Sadır, Beyrut, 1907.
- *Hedyü's-sârî mukaddimetu Fethi'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Göz. Geç. Taha Abdürraûf Sa'd, Mustafa Muhammed Hevânî, Seyyid Muhammed Abdülmü'tî), Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kahire, 1978/1398.

- İBN İYAS, Muhammed b. Şehâbiddin Ahmed el-Hanefî, *Bedâ'î'u'z-Zuhûr fî Vekâ'i'i'd-Duhûr*, (nşr. Muhammed Mustafa), el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, Kahire, 1984/1404.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- İBN MÂKÛLÂ, Ebû Nasr Sa'dülmelik Ali b. Hibetullah b. Ali, *el-İkmâl fî ref'i'l-irtiyâb 'ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâ ve'l-künâ ve'l-ensâb* (tsh. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimi el-Yemânî, Beyrut, 1962.
- İBN NÂSIRUDDİN, Ebû Bekr Şemsüddin Muhammed b. Abdillâh el-Kaysî, *Meclis Latif Yetealleku Bihatmi'l-Buhârî*, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, 157.
- İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salahaddin, *Ulûmu'l-Hadis* (Thk. Nureddin Itr), Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1984.
- İBNÜ'L-İMÂD, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, [t.y.].
- İFRENÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-İfrenî el-Merrâküşî, *Nüzhetü'l-Hâdî bi-Ahbâri'l-Mülûku'l-Karnî'l-Hâdî*, Mektebetü't-Taleb, t.y.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim*, Osmanlı Uygarlığı, yay. haz. Halil İnalçık, Günsel Renda, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Cer", *DİA*, VII, 388.
- "Ders Vekâleti", *DİA*, IX, 183.
- "Dersiâm", *DİA*, IX, 185.
- "Huzur Dersleri", *DİA*, XII, 441.
- "Medrese", *DİA*, XXIX, 327.
- JOHANN, Fück Halle, "Beitrage zur Überlieferungsgeschichte Von Buhârî's Tradition ssammlung", *ZDMG*, sy. 92, (1938).
- KADI İYAZ, Ebü'l-Fazl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsûbî, *Meşârikü'l-Envâr ala Sıhahi'l-Âsâr*, el-Mektebetü'l-Atîka, Tunus, 1914.

KANDEMİR, M. Yaşar, “Câmiu’s-Sahih”, *DİA*, VII, 117-118.

----- “Hatim”, *DİA*, XVI, 469.

KASTALLÂNÎ, *Tuhfetü’s-Sâmi‘ ve’l-Kâri bi Hatmi Sahîhi’l-Buhârî*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, nr. 7951.

KURT, Ali Vasfi, *Endülü’s-te Hadis ve ibn Arabi*, İnsan yay., İstanbul, 1998.

KÜRKCÜOĞLU, Kemal Edip, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Vakıflar Umum Müdürlüğü, Ankara, 1962.

KÜTÜKOĞLU, “Berat”, *DİA*, V, 472.

----- “Hatt-ı Hümayun”, *DİA*, XVI, 485.

MEHMED EMİN, “Huzur-ı Hümayun Dersleri”, *Sebîlürreşâd*, Yıl: 1919, Cilt: 17, Sayı: 425-426, s. 88.

----- “Kürsü Şeyhliği”, *Sebîlürreşâd*, Yıl: 1919, Cilt: 17, Sayı: 427-428, s. 88-89.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref, *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lugat* (thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcûd), Dârü’n-Nefais, Beyrut, 2005.

----- *Mâ Temessü ileyhi Hâcetü’l-Kârî li-Sahîhi’l-İmam el-Buhârî*, (thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid) Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

OKAY, M. Orhan-Düzdağ, M. Ertuğrul, Mehmed Akif Ersoy, *DİA*, XXIX, 435.

ÖNGÜL, Ali, Sultan III. Osman Vakfiyesi, Celal Bayar Üniversitesi Yüksek Öğretim Vakfı yayınları, Manisa, 2003.

ÖNKAL, Ahmet-Bozkurt, Nebi, Cami, *DİA*, VII, 46-56.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Mahmud I”, *DİA*, XXVII, 352.

PAKALIN, M. Zeki, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB. Yay., İstanbul, 1971.

- PROVENÇAL, E. Levi-, *Sahîh-i Buhârî'nin Mağrib Nüshasının İncelenmesi*, (terc. Sadık Cihan) Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1986/1, Samsun, 1986.
- SAMÎ, Şemseddin *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı yay. İstanbul, 2002.
- SANDIKÇI, Kemal, *Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, DİB. Yay. Ankara, 1991.
- “Tarih Boyunca Buhârî'nin Sahîh'i Üzerine Yapılan Çalışmalar” *Buhârî Uluslararası Sempozyum*, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü yay. Kayseri 1996.
- SUBHÎ, Mehmed Efendi, *Tarih-i Subhi*, İstanbul, 1198.
- UĞUR, Mücteba, *Buhârî*, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 1989.
- UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964.
- UŞŞAKİZADE, İbrahim Efendi, *Uşşakizade Tarihi*, haz. Raşit Gündoğdu, İstanbul Çamlıca Basım Yayın A.Ş., 2005.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, T.T.K. Basımevi, 1965, Ankara.
- *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983.
- YAZICI, Nesimi, Osmanlı Dini Hayatından Bir Kesit: Buhârî Hatmi, *Türk Yurdu*, sy. 20/148/149, 2000.
- YILDIRIM, Selahaddin, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri*, MÜSBE. Basılmamış doktora tezi.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnâvut), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.
- *el-Müştebeh fi'r-ricâl esmâihim ve ensâbihim*, (thk. Ali Muhammed el-Bicâvî), Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1962, Kahire.
- *Tezkiretü'l-huffâz*, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1956.

ARŞİV KAYNAKLARI**BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ**

A. MKT. MHM. 212/86	C. EV. 576/29100
A. MKT. MHM. 316/22	C. EV. 583/29444
A. MKT. MHM. 346/24	C. EV. 646/32566
A. MKT. MHM. 346/62	C. EV. 399/20248
A. MKT. MHM. 365/761	C. EV. 529/26730
A. MKT. MHM. 422/6	C. EV. 566/28562
A. MKT. MHM. 7/15	C. EV. 568/28661
A. MKT. MHM. 762/20	C. EV. 116/5798
A. MKT. NZD 297/ 40	C. EV. 588/29676
A. MKT. NZD. 146/98	C. HR. 44/2162
A. MKT. NZD. 254/4	C. MF. 119/5910
A. MKT. NZD. 385/19	C. MF. 127/6345
A. MKT. NZD. 407/48	C. MF. 134/6653
A. MKT. NZD. 55/63	C. MF. 166/8282
A. MKT. NZD. 57/62	C. MF. 179/8940
C. AS. 316/13094	C. MF. 180/8964
C. AS. 20098	C. MF. 184/9182
C. AS. 963/41917	C. MF. 29/1430
C. AS. 1136/50481	C. MF. 61/3032
C. AS. 1200/53686	C. MF. 69/3426
C. BLD. 79/3929	C. MF. 78/3890
C. EV. 280/14256	C. MF. 46/2290
C. EV. 23578	C. MF. 106/5282

C. MF. 57/2834	HAT. 465/22794
C. MF. 120/5972	HAT. 888/39244
C. MF. 127/6345	İ. DH. 164/8539
C. MF. 136/6779	İ. DH. 185/10255
C. MF. 71/3533	İ. DH. 250/15293
C. MF. 73/3628	İ. DH. 306/19406
C. MF. 73/3633	İ. DH. 307/19551
C. MF. 154/7685	İ. DH. 469/31404
DH. KMS. 30/7	İ. DH. 316/20444
DH. MKT. 1128/19	İ. DH. 581/40451
DH. MKT. 1234/37	İ. DH. 940/74464
DH. MKT. 1330/15	İ. DH. 971/76715
DH. MKT. 1372/54	İ. DÜİT. 100/14
DH. MKT. 2709/57	İ. DÜİT. 60/120
DH. MKT. 840/61	İ. EV. 17/1
EV. D. 32282	İ. EV. 17/2
HAT. 552/27263	İ. HUS. 1322 Z 12
HAT. 1630/88	İ. İLM. 3/1318 M 2
HAT. 186/8786	İ. MVL. 443/19698
HAT. 552/27263	İ. ŞD. 39/1982
HAT. 1450/37	MF. MKT. 365/48
HAT. 1452/7	MF. MKT. 434/4
HAT. 1571/6	MF. MKT. 474/13
HAT. 245/13829	MF. MKT. 504/2
HAT. 363/20147	MF. MKT. 505/6

MF. MKT. 79/7

MV. 207/57

MV. 257/107

Y. A. HUS. 188/10/2

Y. A.HUS. 188/10/1

Y. MTV. 210/72

Y. MTV. 280/84

Y. MTV. 33/20

Y. MTV. 76/16

Y. PRK. ASK. 70/102

Y. PRK. AZJ. 27/75

Y. PRK. BŞK. 33/62

Y. PRK. BŞK. 49/103

Y. PRK. BŞK. 71/46

Y. PRK. EV. 12/3

Y. PRK. MK. 1/4

Y. PRK. MK. 6/89

Y. PRK. SGE. 11/106

Y. PRK. UM. 77/46

İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ MEŞİHAT ARŞİVİ

İMMA. D. 2299

İMMA. D. 2162

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ

Defter nu: 9015

Bursa Şer'iyeye Sicili nr: 3968

